"Людство не залишиться вічно на Землі, а, в гонитві за світлом і простором, спочатку несміливо сягне за межі атмосфери, а потім завоює собі весь простір навколо сонця".

К.Е.ЦІОЛКОВСЬКИЙ.

Напередодні вильоту

Іван Макаровим Плугар — чоловік середній на зріст — стояв біля розчиненого вікна і милувався садом. На його худорлявому обличчі лежали сліди втоми, тільки сірі очі блищали нестримною енергією.

Сад був ще зовсім молодий — його посадили років сім чи вісім тому самі працівники Інституту Міжпланетних сполучень. Іван Макарович теж брав участь у суботнику. І от вже перед ним на тонких стовбурах тенді-тні крони яблуньок. А як дружно вони зацвіли! Іван Макарович, увесь час зайнятий своїм космічним кораблем, навіть не помітив, коли вони виросли! Та що там цвітіння, сьогодні для нього сад взагалі несподіванка. Коли він виріс? Невже так швидко пролетіли ці роки?

Сад, увесь пройнятий сонцем, нагадує казковий корабель з блідорожевими вітрилами.

— Іване Макаровичу!

Він повертає голову. Посеред кабінету стоїть секретарка Муся — трохи схилена вперед постать, сумне обличчя. З того часу, як ухвалено космічний рейс, вона дивиться на свого начальника, як на засудженого до страти.

— Що таке, Мусю?

Іван Макарович нехотя відійшов од вікна.

— До вас прийшли.

— Хто?

— Вчений, каже, спеціаліст… з географії Місяця.

В цей час двері відчинились і до кабінету нетерпеливою ходою зайшов огрядний чоловік у сірому костюмі з товстою папкою в руці.

— Так, так, — гукнув він на ходу, — я селенограф.

— Сідайте, будь ласка, — Іван Макарович кивнув на жовті шкіряні крісла біля письмового столу.

Посідали.

Муся вийшла і нечутно причинила двері. Чоловік у сірому розв’язав папку, вийняв розкішно переплете-ний альбом.

— Ви летите у зоряні світи! — патетично вигукнув він. — Робите перший крок у космос… Дізнавшись про вашу експедицію, я вважав своїм обов’язком… — Він подав Івану Макаровичу свій альбом, вийняв хусточ-ку і почав притуляти її до скронь. — Це — найдетальніші карти поверхні Місяця!

— Дякую, — сказав Плугар, зважуючи на руці альбом.

— Що, важкий? — Селенограф тривожно подався вперед. М’ясисте обличчя його розчервонілося від хвилювання.

— Порівняно з тим, який ми виготовили з мікроплівки, — усміхнувся Іван Макарович, — важкуватий.

Селенограф ніяково нагнув голову, мнучи в руках хусточку.

— Та я, власне… Це, зрештою, не головне… Я хотів би, шановний Іване Макаровичу, сам полетіти з ва-ми на Місяць! Сподіваюся, селенограф, який десятки років вивчав поверхню нашого супутника… Та я ж усі кратери, всі тріщини, які не є…

Іван Макарови подивився на його огрядну постать, і селенограф знітковів ще дужче.

— Що, важкий, думаєте?

— Та ні, — Іван Макарович підвівся, встав і його співрозмовник. — Не про те йдеться. Послужити науці знайшлося тисячі ентузіастів… Ми одержали багато листів і з Москви, і з Одеси, Ленінграда, Києва, Хабаровська… Не ви перший, не ви, мабуть, будете й останній. За ту добу, яка лишилась до старту, нас, треба сподіватися, ще штурмуватимуть… А склад експедиції вже давно затверджений, ви ж самі розумієте…

Селенограф стояв розгублений. Здавалось, він зовсім не чекав відмови.

Іван Макарович подивився на нього, ніби щось зважуючи, а тоді продовжував:

— Розкрию вам одну таємницю… Зараз проходять випробування ще одної космічної ракети. Не за гора-ми той час, коли й вона полетить, як ви кажете, в зоряні світи… Екіпаж її, наскільки мені відомо, повністю ще не вкомплектований.

Селенограф просяяв.

— Ну, що ж! — осміліло вигукнув він, розводячи руками. — Розумію, це таке діло… Тоді дозвольте… — він несподівано рвучко обняв і поцілував Плугаря. — Бажаю вам щастя!

Іван Макарович не встиг і подякувати, як той уже був за дверима.

Цей візит схвилював ученого. Якось гостріше усвідомив, що прощається з Землею… Прощається? Іван Макарович знову сів у крісло, замислився. Звичайно, може трапитись, що сліпий випадок зруйнує найточніші розрахунки, зроблені колективом науковців. Але Плугар готовий до всього. Хіба це не найвище щастя — відда-ти своє життя в ім’я вітчизняної науки?

Підійшов до книжкових стелажів, Що займали всю стіну. Тисячі книжок — людські думки покладені на папір! Галілей, Джордано Бруно, Копернік, Ломоносов, Ціолковський… Які великі уми мріяли про міжпланетні подорожі! А скільки написано про це фантастичних романів… Час ішов, наука розвивалася, і тепер ось фантазія стає дійсністю. Людина справді вирушає в зоряні світи!

До кабінету швидко зайшла дівчина. її некрасиве обличчя, всіяне веснянками, зашарілося, густе русяве волосся, що спадало на плечі, розсипалося. Раз у раз різким рухом голови вона закидала його назад. Легенька біла сукня м’яко спадала їй на міцний стан.

Іван Макарович, посміхаючись, пішов їй назустріч.

— Ну що, все гаразд, Олю?

— Все, тату! Як бачите, я вже встигла й переодягтися.

— Медикаменти перевірила за списком?

— Так.

— Інструментарій?

— Теж.

— Добре, — задумливо промовив Плугар. — Я тобі вірю. Прошу тільки врахувати свої емоції… Контро-люй себе, Олю. Момент дуже важливий.

— Тату, я цілком усвідомлюю важливість моменту… — вона злегка взяла його під руку і повела до вікна. — Не хвилюйтесь за мене. Подивіться краще, як чудово розцвів сад!

— Уяви собі, що я вже звернув на це увагу!

— Оце здорово! — засміялася дівчина. — Значить, усі турботи приготування лишилися позаду?

— Майже так.

Іван Макарович підійшов до великого глобуса, що стояв на тумбочці біля вікна, знічев’я покрутив і замислено подивився на його зовсім чисту — без єдиної позначки — сторону. Місяць завжди повернутий до Зем-лі одним боком, і ще жодна людина не бачила, що там, на його другій півкулі, на оцій білій плямі.

— Хотілося б і мені побачити цю білу півкулю, — сказала Ольга.

— Це добре, дочко, що тобі хочеться якомога глибше пізнати світ… Але я ще й досі не можу заспокої-тись, що ти летиш на Троянду!

— Не треба, тату… Ви ж самі казали, що Троянда — це околиця Землі! За два роки її існування була всього одна аварія! Та й то ж через випадок… А тепер я лечу з вами, так що… я цілком спокійна.

І все-таки у глибині душі Плугар тривожився за дочку. Правда, відрядження, на штучний супутник Землі, поетично названий Трояндою космосу, Ольга добилася сама. Туди потрібен ще один лікар, і вона пройшла по конкурсу. Одно непокоїло Івана Макаровича: а що як комісія потурала їй, зважаючи на авторитет батька? Наче здогадуючись про ці думки, Ольга підкреслювала йому суворість і об’єктивність членів комісії.

— І чого ти так рвешся із Землі, Олю?

Ольга тільки зітхнула. Запізно батько цікавиться доччиними справами. Ракета заступила йому не те що сім’ю — цілий світ! І це зрозуміло. Але не буде ж вона тепер розповідати про своє невдале кохання, про те, що ЇЇ збуджена енергія шукає виходу, що душа її прагне якихось незвичайних подвигів! Хай говорить про неї ра-діо, нехай пишуть газети, фотографують кінооператори… Хай звучить її ім’я!

— Та що ж, на Троянду багато хто літав, — сказала після паузи. — От політ на Місяць — це інша справа. Це ж вперше в моєму житті!

Батько усміхнувся:

— Цей політ перший не тільки в твоєму житті, Олю, а навіть у житті всього людства! Мабуть, через це доведеться виступати на прес-конференції, а я страх, як не люблю.

Ольга подивилася на годинника.

— Та нам, власне, пора йти. Кореспонденти, напевне, вже зібралися.

— Вгамуй своє честолюбство, Олю, — усміхнувся Іван Макарович. — Ще ж маємо цілих три хвилини!

Вони неквапно пішли до конференц-залу.

Секретарка Муся проводжала їх здивованим поглядом. Ідуть собі, жартують! Неначе не їх завтра понесе страшна ракета, кине в небесне провалля…

Як Ольга стала спецкором

Справді, конференц-зал був уже переповнений. Тут зібралися не лише радянські, а й іноземні журналіс-ти. Рогові окуляри, блискучі пенсне, лисі і чубаті голови.

Все, що тут говоритиметься, буде записано на магнітофонну стрічку і негайно передано в усі кінці Землі.

Коли місця в президії зайняли голова Урядового комітету по організації перельоту Земля–Місяць, члени екіпажу "Комети", у залі стало тихо. Голова Комітету — невисокий лисий чоловік у білому літньому костюмі — підійшов до мікрофона і коротко поінформував присутніх про переліт. Закрутилися барабани магнітофонів, на сотні стрічок лягли слова:

— Я радий повідомити вас, що кількарічну підготовку до першого космічного польоту завершено. Міжпланетний корабель готовий до старту. Важливими етапами в підготуванні цього рейсу були польоти ракет, керованих по радіо, і особливо створення штучного супутника Землі — Троянди космосу. Ця мініатюрна пла-нетка, виготовлена руками радянських людей, є заатмосферною науковою базою і міжпланетним вокзалом… Колектив наукових працівників Троянди уже відкрив стільки нового, надзвичайно важливого, що тепер стає дивно: як могли ми раніше обходитися без штучного супутника? Докладно про ракету, яка

завтра вирушає в подорож на Місяць, розкажуть вам члени екіпажу. Дозвольте рекомендувати їх. Начальник експедиції професор Іван Макарович Плугар…

Ольга сиділа, поклавши руки на стіл, і задумливо дивилася в залу. На неї націлювалось багато об’єктивів, спалахи фотолампочок хльоскали по очах, але це її не зворушувало. На "Кометі" вона лише пасажир — з чого ж тут радіти? Інше діло — геолог Петров, інженери Мілько та Загорський… Вони побувають на Місяці! "Невже я заздрю? — подумала Ольга. — Це погане почуття". І вона почала дослухатись, про що говорив перед мікрофо-ном батько.

— …Для того, щоб долетіти до Троянди, нам потрібна швидкість набагато менша, ніж коли б ми старту-вали відразу на Місяць. Ця швидкість становить вісім кілометрів на секунду. Решту — чотири кілометри ми надолужимо, відлітаючи з Троянди. Тим більше, що там ми поповнимо свої баки. Отже, нам легше буде перенести пришвидшення, а нашій "Кометі" — безпечніше пробиватися крізь атмосферу. Через шістнадцять годин після старту із Землі ми вже будемо на Місяці. Наша мета — з’ясувати можливість використання Місяця для науки, для прогресу людства. Ми хочемо зробити Місяць форпостом передової науки, а не воєнною базою, як це планують магнати імперіалізму!

Первісна людина, підвівшись на ноги, вивільнила руки для роботи, підвела голову… Це була революція.

Але все-таки ще мусили пройти сотні тисяч років, щоб людина переросла масштаби Землі і підвела свою голову до зір, у космос… Тільки великий, високоорганізований колектив, яким є сучасне людство, може зробити крок у космос! І ми безмірно щасливі, що рідна Вітчизна доручила нам здійснити перший політ у зоряні світи!

Коли Іван Макарович закінчив, посипалися запитання. Хоча в газетах і журналах не бракувало статей на теми космічних перельотів,

кореспонденти допитувались про все, ніби вони нічого не знали. Це вже було для Ольги не цікаво, але мусила сидіти, слухати.

— Розкажіть про двигун "Комети".

До мікрофона підходить механік ракети Михайло Мілько — невисокий широкоплечий юнак. Поблискує до зали чорними очима.

— Наша "Комета" має потужний атомно-реактивний двигун. Реактор займає порівняно мало місця, зате "пального", тобто робочої речовини, ми змушені взяти двісті тонн! Цією робочою речовиною є вода… Так, са-ме вода! Вона охолоджує реактор і під впливом його високої температури перетворюється на газ — кисень і водень. З величезною силою виривається цей потік розпеченого газу із сопла ракети і кидає її все вперед і впе-ред. За кілька хвилин роботи реактор випорожнить половину баків. їх ми наповнимо на Троянді, бо нам потріб-на вода для дальшого розгону, для посадки на Місяць, для старту з нього. На зворотному шляху ми знову заря-димось на Троянді, щоб було чим загальмувати спуск на Землю…

Ольга відчула на собі чийсь погляд. Придивилася. За першим столиком біля сцени сидів досить-таки по-вний лисий чоловік. Це він свердлив Ольгу своїми гострими очицями, а коли дівчина глянула на нього, зобразив посмішку, підійшов до сцени і жестами попросив її зійти. На вигляд йому було, може, років п’ятдесят, хоча бороди й вусів не мав. "Що йому потрібно? — думала Ольга, підходячи. — Невже хто з наших знайомих?"

— Я кореспондент молодіжної газети "Дзвени, наша пісне!", — зашамкотів товстун. — Просимо вас, Ольго Іванівно, бути нашим спецкором на Троянді космосу…

Ольга хотіла відмовитись, але не встигла й слова сказати, як він забубонів ще швидше:

— Ви, звичайно, не заперечуєте, я так і знав. Ось ми вам і посвідчення заготували… Беріть, беріть.

Ольга засміялася. Товстун, вважаючи, що справу залагоджено, потиснув їй руку і не по літах швидко шмигнув на своє місце. Щойно Ольга зійшла на поміст, як її покликав чийсь дзвінкий молодий голос. Вернулася. Цього разу до неї підійшов юнак. Обличчя його зашарілося, як у дівчини.

— Пробачте, я хотів попросити вас… Будьте нашим спецкором на штучному супутнику. Знаєте, наші старенькі читачі — дідусі та бабусі дуже цікавляться… У молодості вони мріяли про такі перельоти!

Ользі ставало весело! Стримуючись, щоб не розреготатися, вона спитала:

— А як зветься ваша газета?

— Пробачте, я й не відрекомендувався. У нас журнал "Бадьора старість". Для стареньких, пенсіонерів… Ось і посвідчення для вас…

Ольга взяла посвідчення і кинулась на сцену. Але шлях їй заступила пишна дама.

— Впіймалася, дорогенька, — вона фамільярно взяла Ольгу під руку і повела по сцені. — Я із радіожурналу для немовлят, "Агу". Агукніть нам із Троянди хоч раз на тиждень! Малюки щасливо засміються… Так, знаєте: "А-гу-у!"

— Добре… Посвідчення не треба.

— Значить, агукнете?

— Обов’язково.

Ольга ледве дісталася до свого місця. Хтось іще кликав — не звертала уваги. Слухала, як відповідав Мі-лько. Він од природи якийсь небалакучий і тепер з трудом видобував із себе слова.

Кореспондентів цікавило буквально все — і запаси води на штучному супутнику, і управління роботою двигуна та напрямок руху "Комети", що його здійснюватимуть швидкодіючі електронні автомати, і радіолокаційна установка, і товщина броні на випадок зустрічі з дрібними метеоритами, і дія пришвидшення та втрати ваги, і конструкція скафандрів, і запаси їжі та рідкого кисню, і вплив космічного проміння… А один іноземець почав допитуватись, чи має завдання експедиція шукати на Місяці уран.

Біля мікрофона став геолог Петров. Розстебнув комір білої косоворотки.

— Спеціально такого завдання експедиція не одержала. Уран цікавить нас найменше, бо, як відомо, ми маємо достатні запаси його тут, на Землі. На Місяці ж ми сподіваємось визначити запаси мінералів, що мають у собі кисень і водень. А взагалі, мусимо скласти уявлення про геологічний розвиток планети…

Інший, теж іноземний кореспондент, спитав, чому ракету назвали "Кометою", а не якось інакше, наприклад по імені конструктора. Мабуть, знав, що Плугар — головний конструктор "Комети".

Ольга з прихованим захопленням поглядала на батька, коли він підвівся, щоб відповісти на це запитання. Легкий вітерець від вентилятора ворушив йому ледь посивіле волосся, високе чоло золотило проміння надвечі-рнього сонця, що лилося крізь скляну стіну.

— …У безперервній боротьбі із силою тяжіння людина збільшувала швидкість польоту спочатку на десятки, сотні метрів, а потім і на десятки й сотні кілометрів. І коли в кінці першої половини нашого, двадцятого століття був подоланий звуковий бар’єр і людина помчала швидше, ніж звук, — тоді, можна сказати, повітря-ний океан був підкорений. І як тільки не сталося, людина одразу ж відчула, що навіть цей безмежний океан для неї тісний! І вона взяла розгін для нового, ще грандіознішого стрибка — в світовий простір… У конструюванні "Комети" брав участь весь колектив нашого інституту. Але нам допомагали Архімед і Ньютон, Ломоносов і Ціолковський… Бо, щоб створити отаку ракету, людство мусило пройти в своєму розвитку тисячі років! Треба було відкрити механіку, створити металургію, побудувати величезні заводи, електростанції… Потрібно було винайти радіо… Так що навіть той далекий наш предок, який покинув кам’яну сокиру і використав метал, на-віть він є учасником створення нашого космічного корабля. На голому місці нічого не виникає. Сучасна наука і техніка ввібрала в себе досвід усіх попередніх поколінь…

Зала була глибоко вражена цією відповіддю Плугаря. Кілька хвилин панувала тиша, тільки чути було ха-рактерне цокання фотоапаратів. Ольга від радості аж світилася: це ж вона дала назву "Комета"! Довгими вечорами підбирала слово, скільки паперу описала, і, нарешті, знайшла! Батько підтримав, і незабаром на чорно-му металевому тілі космічного корабля художник, піднятий автокраном, вивів білими сяючими літерами: "СРСР — "Комета".

Той, хто запитував, мабуть, не розуміє, Скільки в цій назві романтики! їхня "Комета" рине в світовий простір, відкидаючи вогненний хвіст. Дивовижне небесне тіло, створене руками і розумом людини!

"Щасти вам, друзі"

Ракетодром Інституту Міжпланетних Сполучень починався тут же, за садом, за густою стіною підстри-жених акацій. Отож Плугар, Мілько, Загорський, Петров і Ольга, а з ними їхні близькі та рідні, рушили до "Ко-

мети" пішки. Сонце ще не зійшло. Величезне, на кілька кілометрів довжиною зелене поле ракетодрому курило-ся туманом. Темніючі ангари, стартові естакади, схожі на ферми залізничних мостів, здавалося, плавали в пові-трі.

Ольга завжди з захопленням дивилася на цей "акваріум залізних риб", як вона жартома називала ракети. Звідси робилися польоти в стратосферу, польоти навколо земної кулі по меридіану через обидва полюси. Звідси запускалися ракети з деталями штучного супутника. Тепер — політ на Місяць… Це ж тільки сказати — на Мі-сяць! Ольга цілий рік буде на Троянді космосу. Як там цікаво! Але на Місяці цікавіше… Онде вона — "Коме-та"!

Посередині ракетодрому з туману високо здіймався довжелезний трамплін. Його металевий каркас три-мали на залізних плечах щогли-трапеції,— спочатку низенькі, а далі вищі й вищі. В нижньому кінці каркаса темнів величезний снаряд, націлений у небо. Це причаїлась "Комета"—складний комплекс могутніх силових установок і найніжніших приладів, броньований міжпланетний крейсер.

Як то він понесе людей? Як справдить їхні надії?

Чоловіки йшли попереду, жваво розмовляючи; жінки — задумані, притихлі — ледве встигали за ними.

— А мій Костя схопився з ліжка, підбіг і питає: "Тату, а чи ви не забули свого топірця?" Виросте й буде, видно, теж геологом! — сміється Петров, міцний, рухливий чоловік. — Він уже полетить на Марс…

— Подивіться, яка гарна травичка! — говорить Плугар.

А трава й справді чудова — тисячі, мільйони зелених стебелець здіймаються вгору; в них стільки сили, стільки енергії, що, здається, вони піднімуть і цю бетоновану доріжку, по якій ідуть невгамовні люди, і

ангари, і естакади. Ольга пустотливо сходить з кам’яної смуги, збиває ногами росу, сміється. А мати дивиться на потемнілий слід у траві, і серце її стискується, щемить. Чоловік і донька ось зараз полетять, а слід оцей візьме собі сонце…

— Бережися там, доню, — каже вона стиха ї все дивиться на її слід у траві. А на сході палає все дужче і дужче, ніби якась беззвучна музика розливається по землі…

Мільйони людей, слухаючи по радіо урядове повідомлення, дивувались: чому старт космічної ракети призначено на 6 годину ранку? Багато хто гадав так: зійде ввечері Місяць, отоді й взяти курс просто на нього, це ж бо найкоротший шлях! Лише люди, знайомі з астрономією, знали, що для спостерігачів, які піднімуться за межі атмосфери, такі поняття, як "схід" і "захід" світил не мають ніякісінького значення.

Вранці, ще до схід сонця, тисячі людей зійшлося і з’їхалося до ракетодрому. Всі шляхи і стежки навколо були запруджені автомашинами, а біля підстрижених акацій, що обрамляли льотне поле, стала жива загорода з людей. Кожен хотів протиснутися якомога ближче, щоб на власні очі побачити сам момент зльоту.

Зійшло сонце, радісні промені полинули на землю, лягли на схвильовані обличчя людей.

Потужні радіорепродуктори повідомляли про все, що відбувалось:

— Космічний корабель готовий до відльоту… Техніки закінчують останній огляд і перевірку споряджен-ня "Комети", Механік Михайло Мілько доповідає командирові експедиції, заслуженому діячеві науки Івану Макаровичу Плугарю про готовність до старту. З рапортом підходить радіоінженер Микола Загорський. Минають останні хвилини… Увага, товариші, біля нашого мікрофона Іван Макарович Плугар. Слухайте, слухайте!

Здавалося, зупинився час. Урочиста, хвилююча мить примусила частіше забитись тисячі сердець. Почув-ся глухуватий, стриманий голос вченого.

— Дорогі товариші! — говорив Іван Макарович. — Ще в сиву давнину людина почала штурм неба. Лю-дина помітила планети — блукаючі зорі, простежила їхні шляхи; людина визначила місце Землі в просторі, розгадала і відтворила в своєму мозкові будову Сонячної системи… Прагнучи все далі проникнути в глибини Всесвіту, людина винайшла оптичну трубу і спрямувала її на небо. Невтомна праця людської думки наближала сьогоднішній знаменний день. Могутніми зусиллями людина спочатку опанувала повітряний океан, а тепер настав час опанувати і безповітряний міжпланетний простір! Наша рідна радянська наука відкриває людству шлях до планет, шлях до невідомих таємниць природи в ім’я миру, в ім’я процвітання культури і добробуту всіх на-родів і рас: білих, чорних, червоних, жовтих. У нас чесна благородна мета, ось чому ми віримо в успіх, товариші!

В бурі оплесків потонули останні слова вченого.

Потім до мікрофона підійшов голова Комітету по організації перельоту і зачитав постанову уряду про експедицію. А тоді, забувши офіціальність, кинувся обнімати і цілувати астронавтів. Схвильовано вигукував:

— Щасти вам, друзі!

Останні хвилини на Землі. Гарячкові поцілунки, нервові потиски рук, обійми. І сльози, звичайно…

— Щасливого польоту!

Нарешті, екіпаж рушив до "Комети". Ольгу наздоганяє заплакана мати, мокрими щоками притуляється до її обличчя.

— Це я так, Оленько, ти не зважай, будь весела, бадьора!

Автокран легко підняв їх до люка ракети. Прощальні помахи рук, і люк за ними зачинився.

— Увага, товариші! — пролунав із репродуктора чийсь владний голос. — Незабаром ракета стартує. Пропонуємо негайно відійти від огорожі!

Люди неохоче почали відходити. Але всі голови були повернені туди, де в металевих фермах виблиску-вала проти сонця ракета. Голос із репродукторів усе вимагав і вимагав одійти в "безпечні місця". Зрештою натовп одхлинув.

А біля центрального входу на ракетодром зчинився галас.

— Негайно пропустіть! — гукав до вартового чоловік у клітчастому костюмі. Він тримав на плечі кіно-апарат. — Ви зриваєте нам зйомку!

— Запізнилися, наказано нікого не пропускати, — спокійно відповів вартовий.

Чоловік у клітчастому костюмі безпорадно оглядався навколо, ніби шукаючи підтримки і співчуття. Очі його повеселішали, коли він побачив присадкуватого товстуна, що наближався сюди неквапливою ходою.

— Товаришу режисер! — гукнув до товстуна кінооператор. — Не пускає!

Режисер на диво спокійно відповів:

— Ну що ж, доведеться робити зйомки в павільйоні. Замовимо сценарій, вийде ще краще…

В цю мить загриміло, загуркотіло, наче обвалилися гори. Пружний гарячий вітер пригнув аж до землі густу стіну акацій, вдарив по обличчях людей, здійняв хмару куряви.

Власне, самого старту ніхто з присутніх не помітив: то була коротка мить. Ракету побачили вже в голубій високості — швидка стріла заглиблювалась у небо. Гуркіт віддалявся, згасав, стріла зробилася рисочкою, цято-чкою, і... зовсім зникла. її поглинув безмежний простір.

— Нічого, — спокійно сказав товстун до клітчастого, підводячись із землі і обтрушуючи костюм. — Це ми в павільйоні зробимо ще ефектніше!

Голосно перемовляючись, збуджені, схвильовані розходились люди.

В польоті

В перші хвилини після старту члени екіпажу "Комети" відчували себе так, як і в звичайній, не космічній ракеті. "Комета" пронизала атмосферу з швидкістю 2000 кілометрів на годину — дуже повільно, порівнюючи з космічною швидкістю і досить-таки швидко супроти літака. А головне, що ця швидкість була цілком безпечна і для людей, і для самого літального апарата. Людям не важко було переносити пришвидшення, а ракета не розі-грілася від тертя об повітря.

Перед очима відважних мандрівників розгорнулась велична картина. Земля спочатку показалась грандіо-зною таріллю, вінця якої все здіймались і здіймались угору. Потім вона ніби повернулась, стала на ребро — і вже не таріль, а безкрая сіра стіна здіймалася з боку ракети.

Іван Макарович, Микола Загорський, Ольга і Петров, повернувши крісла до ілюмінаторів, спостерігали Землю, Михайло Мілько не зводив очей з приладів. Швидкість витікання газу, температура, тиск... — про все сповіщали йому стрілки, зелені лампочки.

Загорський час від часу крутив ручку кіноапарата.

— О, це — Індійський океан! — вигукнув він.

— А он бачу Індонезійські острови, Австралію, — кивнула головою Ольга, — ну точно, як на карті!

Могутні шари атмосфери вкривали Землю — голубий повітряний океан. Тільки звідси, за його межами видно, як обмиває він усю земну кулю. Сріблястa, залита сонцем поверхня його спокійна, здавалось, непорушна. А там, в глибині, плавають густі масиви хмар, а ще нижче, на самому дні повітряного океану, — міста і села. Там живуть, працюють і мріють люди... Які вони маленькі супроти грандіозності стихій природи і які вони грандіозні, якщо підкорили собі Землю з усіма її океанами — водяними і повітряним!

Професор Плугар сидів, підперши щоку долонею, і мовчки дивився в ілюмінатор. Він і сам не знав чому, але на душі в нього було тоскно. Крізь прозору пелену атмосфери бачив чудові земні материки, дивовижні моря і океани, що сяяли під сонцем, неначе велетенські дзеркала, і серце його стискалося. Мабуть, дуже любив Зем-лю Іван Макарович!

А стіна земної поверхні, все віддаляючись від ракети, непомітно для ока почала перетворюватися в коло, і, нарешті, можна було охопити поглядом її всю — велетенський сяючий диск.

Михайло Мілько насупив брови: обчислювальна машина попередила, що через п’ять хвилин реактор запрацює на всю потужність, і тоді "Комета" помчить з космічною швидкістю.

— Іване Макаровичу! П’ять хвилин.

— По місцях! — скомандував Плугар.

Спинки крісел відхилилися, і ось це вже не крісла, а зручні ліжка. Вони щільно обхоплюють тіло з трьох боків, мандрівники затиснуті в них, як у великих футлярах. Так їм легше буде переносити наростання швидкості… Раптом ракету неначе сіпнуло. Все її металеве тіло здригнулося, наповнилося звуковими хвилями, загриміло, загуло несамовито, ледве витримуючи натиск розпеченої стихії газів. З пришвидшенням руху наростало відчуття страшної ваги. На людей неначе навалився невидимий вантаж, вони лежали ніби налиті оловом. Усе меркло, туманилось перед очима.

"Невже не витримаю? — з острахом подумав Плугар. — Невже не витримаю?"

Микола Загорський поринув у забуття, йому здалося, що він веде передачу, і пошерхлі губи його шепотіли: "Я — "Комета". Ідемо по курсу, почуваємо себе добре!"

Ольга дивилася на ілюмінатор і чомусь пригадала зелену траву ракетодрому.

А за ракетою було чорне небо, всіяне зорями. Сяяв усе ще великий диск Землі, палахкотіло Сонце і яскрів Місяць.

Ракета мчала все швидше і швидше. Тут, у безповітряному просторі, можна було не боятися розігрівання її стін.

Коли стрілка тахометра — приладу, що показує швидкість, — дійшла до цифри "8", електронна машина блискавично послала імпульс на автоматику, і рокіт двигуна обірвався. У кожного в голові неначе джмелі гули, але тиша вже брала верх.

Всі відчули себе зовсім легко, навіть занадто легко. Тепер, коли не було пришвидшення і ракета за інерцією мчала з постійною швидкістю —

8 кілометрів на секунду, люди зовсім втратили вагу. Це вони відчули Ще й не встаючи із своїх ліжок. Першим підвівся Петров.

— Обережно, товариші,— попередив Плугар. Професорове попередження про обережність Петров почув уже під стелею — він висів у повітрі, незграбно дригаючи ногами і розмахуючи руками. На його обличчі було здивування і розгубленість. Загорський голосно засміявся:

— Та ти, я бачу, добрий акробат!

Ольга теж розсміялася, побачивши геолога в такому кумедному положенні.

Та Петров зметикував, штовхнув ногою об стелю і, описавши складну траєкторію, став на підлозі. Вона відштовхнула його, мов пружина, але Петров миттю вхопився за поручні. М’язи в нього, видно, так і грали, здається, стукни він кулаком — і стіна проломиться.

— Тут, брат, мимоволі станеш акробатом! — усміхнувся Петров.

— Не робіть різких рухів, товариші, — порадив Іван Макарович. — Не забувайте, що пересуватись по кабіні треба, тримаючись за поручні.

— Ось так! — весело вигукнув Загорський, стукнувши обома руками по товстій спинці свого крісла. І відразу ж опинився під стелею.

— Ого! — вигукнув Петров. — Ти, брат, спритний. Ніякий канатоходець не зрівняється з тобою! Та не борсайся, я тобі допоможу.

Однією рукою тримаючись за поручні, прикріплені до стінки ракети, другою він впіймав Загорського за ногу і майже без ніякого зусилля опустив його на підлогу.

— Оце так штука! — бурмотів радист. — Тільки подумати…

Ще під час підготовки до польоту всі знали про це явище, навіть робили експерименти з падаючою кабіною, в якій на коротку мить зникало відчуття ваги. Але тепер цілковите зникнення ваги практично було для всіх несподіванкою.

…"Комета" мчала в міжпланетному просторі із швидкістю 8 кілометрів на секунду. Так показували при-лади, але члени екіпажу не відчували цієї швидкості. Навпаки, здавалося, що ракета стоїть, вірніше — висить на одному місці! З правого боку весь час палахкотіло Сонце, увінчане вогненною короною, поблизу нього і по всьому чорному небі сяяли зорі та планети. Віддалі до них були такі великі, що переміщення ракети не вносило ніяких змін в конфігурацію неба. Хіба що зменшувався диск Землі і одночасно виростав Місяць. Але око не могло цього вловити.

З кожною хвилиною космічний корабель наближався до Троянди космосу. Розумні чутливі автомати ве-ли його по заздалегідь обчисленій траєкторії, яка в певній точці перетинається з орбітою штучного супутника. Що ж до Сонця, то з його притягальною силою корабель Івана Плугаря не боровся: "Комета", рухаючись у сис-темі Земля–Місяць, ішла фактично по земній орбіті. Відхилити рух ракети Сонце не могло, бо, крім власної швидкості, вона зберігала і ту швидкість, з якою мчить Земля, — 30 кілометрів на секунду. Цих складених швидкостей було досить, щоб ракета могла вільно рухатись у межах системи Земля–Місяць.

Причалити до Троянди — це вже буде робота механіка. А поки що він замріяно дивиться в ілюмінатор на чорне небо. Зорі на ньому різноколірні: одні жевріють, неначе вугілля в каміні, інші скидаються на фіолетові чорнильні плями, ще інші — на розплавлене срібло… Загорський передає і одержує радіограми і час від часу робить зйомки Сонця. Іван Макарович, поклавши на коліна товстий зошит, записує свої спостереження і погля-дає на прилади. Електронна обчислювальна машина весь час показує віддаль до Троянди — в кілометрах і хви-линах. Цифри тануть, меншають з кожною секундою… Іван Макарович подає команду:

— Мілько! За локатор.

Михайло відразу зайняв місце біля екрана радіолокатора, уп’явся в нього своїми чорними очима. Незабаром він побачив те, чого чекав. Справа на екрані з’явилася маленька зірочка. Вона досить енергійно рухалась до лінії, яка означає напрям польоту "Комети".

— Троянда на екрані! — урочисто вигукнув Мілько.

Троянда космосу

Своїми обрисами радянський супутник Землі і справді нагадує троянду, особливо здалеку. Трохи нахи-лене "стебло", на верхньому кінці якого — "квітка". Чим ближче, тим видніші стають елементи конструкції. "Квітка" — це величезне колесо, змонтоване із контейнерів. Сонячним блиском спалахують на ньому ілюміна-тори-вікна. В центрі, на ажурному плетиві радіальних ферм, здіймається кілька овальних щитів, зроблених із напівпровідникових елементів. Це — енергетичне серце міжпланетної станції. Сонячні промені, впавши на ці чудодійні пелюстки, тут же перетворюються г електричний струм і проводами-артеріями течуть по складному організму Троянди. Вони опалюють кают, гріють воду у ваннах, варять їжу, вони живлять локатори, потужну радіостанцію, підтримують постійну температуру в оранжереї… А сонячного сяйва тут же океан!

Троянда космосу — найбільший із трьох супутників, споруджених трьома великими державами. По різ-них орбітах обертаються вони навколо Землі, що, звичайно, утруднює астронавігацію, яка робить тільки перші, можна сказати, дитячі кроки. В багатьох країнах розгортається рух за об’єднання цих трьох супутників і ство-рення єдиного науково-дослідного заатмосферного інституту під егідою ООН. Технічно цей задум здійснити легка — досить включити двигуни і вийти на умовлену орбіту. Та на перешкоді, як відомо, стоять інші причи-ни…

В довгій трубі "стебла" влаштовано склади, майстерні. Там же, в самому низу — реактивний двигун, по-трібний на випадок зміни швидкості обертання. А по своїй орбіті Троянда мчить за інерцією, зберігаючи ту швидкість, яку одержала спочатку. І не дивно: ніщо не гальмує її руху, тут же немає жодної молекули повітря! В холодній мертвій тиші міжпланетного простору мандрує наша Троянда навколо Землі, а разом з нею і навко-ло Сонця. Всередині в ній лунають голоси, там — атмосфера, тепло, там — життя.

…Мілько не відривав очей од екрана локатора. Віддаль до Троянди швидко зменшувалась. Тепер уже не зірка, а мініатюрна квіточка пливла по матовій поверхні екрана. Незабаром її стало видно і простим оком. Усі скупчилися біля великого лобового ілюмінатора.

Троянда більшала, буквально виростала на очах.

— По місцях! — наказав Іван Макарович.

Як тільки Троянда наблизилась до орбіти "Комети", Мілько всього на дві секунди включив двигун. "Комета", описавши криву, наздогнала Троянду. їх відділяла відстань в кілька десятків метрів.

Це було цікаве видовище! Над "Кометою" високо здіймався, поволі обертаючись, велетенський корпус Троянди.

Мілько витирав із чола піт, Загорський стежив за роботою радіоапаратури, що підтримувала двосторонній зв’язок із сусідами.

— З благополучним прибуттям вас, дорогі товариші! — пробасила Троянда.

— Дякуємо, — відказав у мікрофон Іван Макаровим. — Ми готові шлюзуватись.

— Ми готові до прийому, — прогримів бас.

Усі наділи скафандри, припасували запасні кисневі прилади і ранці з невеликими "ракетними" балонами. Адже діставатися на Троянду треба через безповітряний простір.

Мілько і Загорський знали, що їм робити. Вони мусять забезпечити зарядку порожніх баків водою. Геолог Петров горів бажанням ознайомитися з будовою штучного супутника. Ну, а Ольга — спецкор газети "Дзве-ни, наша пісне!", журналів "Бадьора старість" та "Агу!" — мала зовсім залишити космічний корабель, щоб ста-ти членом колективу Троянди.

Першим через герметичну камеру біля люка вийшли з ракети Загорський і Мілько. За ними кинувся Пет-ров. Іван Макарович припасовував ранець і крізь окуляри в шоломі поглядав на дочку. Чи часом не боїться? Щось довго возиться…

— Ольго!

— Готово!

Удвох з батьком Ольга зайшла до камери. Щільно засунулись двері. Іван Макарович включив насос. Ко-ли він перекачав повітря в ракету, відкрився зовнішній люк, Ольга стала на порозі і з жахом побачила чорну безодню, що відділяла їх від Троянди. Як туди стрибати? Знала, що тіла тут не мають ваги, що впасти нікуди не можна, але ж… Неймовірне провалля, в якому рояться зорі, паморочить і… тягне до себе! Треба злегка натис-нути кнопку, з балончика на спині вирветься струмінь газу і штовхне вперед… А там — ухопитися за поручні… Все це Ольга добре знає…

— Чому ти зупинилась? — почула батьків голос у навушниках шолома.

— Любуюсь! — іронічно відповіла Ольга і, прикусивши губу, наважилась — торкнула кнопку. Здалося, наче хтось легенько штовхнув у спину, і вона попливла, попливла, нікуди не падаючи! Ось і поручні шлюзу Троянди. Вхопилась, легко зайшла в досить просторе кругле приміщення. Не встигла й оглянутися, як біля неї вже стояв батько.

— Ну як, Олю?

— Неймовірно!

— Боялася?

— Дуже! — голос її бринів збуджено і… весело.

Герметичні двері за ними зачинилися. Шлюз наповнився повітрям. Знявши скафандри і тримаючи їх на руках, наче плащі, Ольга та Іван Макарович потрапили в шахту з ліфтом. У ліфті їх чекав Петров. Геолог 1 мусь не скинув скафандра, а лише відхилив шолом. Сидів, ухопившись за ліве коліно. Обличчя його перекосила бо-лісна гримаса.

— Що з вами? — стривожився Плугар.

— Та, розумієте, Іване Макаровичу… Коліно… Не розрахував стрибка і стукнувся.

Плугар спохмурнів. Це ж надзвичайний випадок! І скільки разів нагадував він про обережність… Повернувся до мікрофона, вмонтованого в стінці ліфта. Натиснув кнопку.

— Товаришу директор! Трапилось нещастя. Петров ушкодив собі коліно.

— Єрмил Єрмилович? — обізвався бас. — Шкода. Підніметесь — я накажу зменшити обертання, щоб йому легше було дістатися в санчастину. Наша астромедицина підремонтує його!

Петров, перемагаючи біль, усміхнувся.

— Може у вас звичайний вивих, Єрмиле Єрмиловичу, — заспокоювала його Ольга, — то це не страшно.

— Та воно то нічого не страшно… От тільки невчасно все це…

Ліфт підняв їх по "стеблу", і вони вийшли в дуговий коридор самої "квітки". Тут їх зустрів засмаглий чо-ловік у білому халаті. Привітавшись, він легко взяв Петрова попідруки і майже поніс по коридору. Ользі було жаль Петрова. Такий жвавий, рухливий, міцний чоловік — і на тобі… Бідний, він не може стати на ногу.

Зліва в ілюмінатори виднілися високі овальні щити, справа — до коридору виходили двері службових приміщень, лабораторій, житлових кімнат. Всі приміщення, очевидно, були зовсім ізольовані на випадок попа-дання метеорита. Замість вогнегасників у коридорі червоніли запасні балони з киснем. Висіли також скафандри.

Двері директорського кабінету відчинилися всередину, і назустріч Івану Макаровичу та Ользі вийшов на диво маленький чоловік з великою гривою вогненного волосся. Чувши директорський бас по радіо, Ольга уяв-ляла собі велетня. Тепер, побачивши цього щупленького, подумала, що це хтось із лаборантів, але ні в якому разі не директор.

— Прошу, любі мої космонавти! — прогримів доброзичливим басом чоловічок, трохи схилившись і по-казуючи рукою в приміщення.

Це був директор!

Іван Макарович привітався з ним, як з давнім знайомим, і відрекомендував Ольгу.

Директорський кабінет був, очевидно, і лабораторією. Більшу його частину займали довгі столи і стелажі з різноманітними приладами, що поблискували нікелем і склом. Посередині у великій кадужці стояла широко-листа пальма. Ольга завважила, що над нею в стелі є ілюмінатор, крізь який ллються потоки сонячного світла. В кутку до стіни прироблене ліжко — гамак на металевих кронштейнах. Видно, кожен кубічний метр тут викори-стовують максимально…

Директор сів до свого робочого столу, щось там поворожив, і на стіні спалахнув екран телевізора. Стало видно нижню частину "Комети" і дві постаті в скафандрах— вони припасовували товстелезний шланг до круг-лого люка ракети.

— Ваші баки наповнять вчасно, — пробасив директор, — так що не доведеться разом з нами облетіти навколо матінки-Землі…

— Так, часу не хочеться втрачати, — сказав Іван Макарович, — хоча у вас тут і дуже цікаво, Я поки що хотів би побувати в обсерваторії і подивитися на нашу прекрасну Селену .

— Прошу! Тут вам не заважатиме атмосфера. А коли повернетеся — покажу щось таке, що ви ахнете!— засміявся директор, трясучи своєю рудою шевелюрою.

Він розповів, як дістатися в обсерваторію, і, зачинивши за Плугарем двері, звернувся до Ольги:

— Сподіваюся, що ви влаштуєтесь у нас добре. Ви, здається, працюєте над кандидатською дисертацією? (Ольга кивнула). Ну, от і чудово. Тут є над чим замислитись. Раджу вам дослідити нову хворобу, яку ми умовно назвали "Страх простору". Виявляється, що на нервову

систему людини негативно впливає безмежжя косміч-ного простору. Вона звикла до Землі…

Ольга сиділа, поклавши руки на коліна, і з цікавістю слухала міркування директора. Вона відчула, як ця непоказна собою людина захоплює її широтою свого мислення, багатогранністю світосприймання.

— Бачите, — гудів директорський бас, — умовності земного життя склалися історично. Відчуття ваги, обмеженість горизонту… А тут — усе незвичне, все не таке! Та от побудете — самі відчуєте, Ольго Іванівно. Це я, так би мовити, в порядку профілактики.

О, коли б він знав, які думки снували зараз в Ольжиній голові! Не змальовував би, напевне, наукових можливостей Троянди космосу. Краска залила Ользі обличчя так, що й веснянок було не видно. Кілька разів починала говорити, але ніяк не наважувалась! А час ішов, скоро повернеться батько — і тоді буде пізно…

— Я хотіла попросити вас, товаришу директор, допомогти мені в одній справі…

І вона розповіла про свій задум.

Сюрпризи директора Троянди

— Ну, що ви скажете про наш інструмент? — спитав директор Івана Макаровича, коли той повернувся з обсерваторії.

— Це якесь чудо! — у захваті промовив космонавт. — Сила його надзвичайна. Я сподівався, звичайно, що тут застосовуються збільшення в тисячі разів, але такого… Скажу відверто: такого збільшення і такої чітко-сті я не чекав.

Директор усміхнувся:

— Так, умови спостережень за планетами і навіть зорями перевершили наші сподівання. Сідайте, будь ласка.

— Вже тільки заради цієї обсерваторії варто було спорудити супутника,— продовжував Іван Макаровим, сідаючи на металевий стілець, який був прикріплений до підлоги біля столу.— Я розглядав місце нашої посадки. Видно, як на долоні! Вважаю, що вибір наш правильний.

Вони заговорили про дозволяючу силу телескопа, посадку на Місяць; уточнили порядок радіозв’язку з Трояндою, яка буде ретрансляційною станцією між Місяцем і Землею. Радіохвилі з "Комети" линутимуть до її антен і, посилені в багато разів, штурмуватимуть повітряний панцир Землі, щоб там потекти в репродуктори…

— Ох, і господар же з мене! — підвівся директор. — Гостей же, здається треба пригощати? — Він зняв салфетку, і Плугар побачив на столі купу… бананів. — Прошу, це в наших тропіках… Скоро будуть і ананаси!

Іван Макарович із задоволенням їв банани. Соковиті ніжні плоди приємно освіжали йому горло.

— А тепер я вам зроблю сюрприз. — Директор вийняв із шухляди пачку фотографій і подав їх Івану Макаровичу. Плугар почав розглядати. Це були фотографії неба. На фоні далеких зірок біліли більші й менші кру-жечки, о, та вони групуються навколо центрального тіла!

— Це що — Юпітерова сім’я? — міркував уголос Плугар. — Але ж я не бачу на його диску характерних смуг!

— У тому не то й справа, Іване Макаровичу, що це не Юпітер. Це фотографія зовсім іншої планетної системи. В інфрачервоних променях.

— Що ви кажете! Яка ж це зірка?

— Проксіма Центавра із своїми чотирма планетами. Тепер ми закінчуємо обчислення їхніх орбіт…

Очі в них сяяли від захоплення. Плугар кинувся тиснути директорові руку:

— Це таке відкриття, таке відкриття!.. Вітаю, щиро вітаю вас…

— Дякую, Іване Макаровичу.

Ні, закоханий не з таким хвилюванням дивиться на портрет омріяної дівчини, як оці двоє — на фото далекої планетної системи! Про існування інших сонячних систем давно висловлювали різні міркування, припущення, але все ж таки наша лишалася в одному екземплярі… А тепер, ось вони, сусіди! Світло, що лине з швидкістю майже триста тисяч кілометрів на секунду, доходить до нас від Проксіми більше як за чотири роки. Таку віддаль, таку безодню важко навіть уявити, але там є рій планет, що обертаються навколо свого "сонця"… Може, на них і життя є? Може, там розумні істоти впіймали промінь нашого Сонця?

Замислені, сиділи вчені в цьому металевому ящику на маленькій штучній планетці. Променем далекої зірки велич Всесвіту заглянула їм у душу і на якусь мить ніби загіпнотизувала їх. Але справ багато, а життя таке коротке — треба діяти!

— Будете летіти назад — відвезете ці фотографії в Академію.

— Охоче!

За допомогою телевізора перевірили готовність екіпажу "Комети" до відльоту. Мілько і Загорський саме закінчили заряджати баки. Іван

Макарович наказав їм зайняти свої місця в ракеті. Ольга сиділа в санчастині: там лежав Петров, нога його вже була в гіпсі,

— Як ви себе почуваєте, Єрмиле Єрмиловичу? — спитав по радіотелефону Плугар.

Петров повернувся обличчям до екрана:

— Дякую, Іване Макаровичу. Щастить мені, як утопленику. Доведеться з місяць лежати…

— Ну що ж… Бажаю вам одужання і… обачності! Екран погас.

— А тепер, так би мовити, організаційне питання, — звернувся Іван Макарович до директора. — Чи не могли б ви відпустити з нами когось із добровольців?

Директор п’ятірнею розчесав своє огнисте волосся, і воно ніби спалахнуло в проміннях сонця.

— Тут уже була розмова на цю тему. Доброволець є.

— Хто?

— Ольга Плугар.

— Ви подумайте, яка дипломатка! — Іван Макарович сплеснув руками. — Ні, ні, на Місяць я її не візьму. Категорично! Вона мене обійшла з оцим призначенням до вас, а тепер… Ні! Прошу послати когось іншого. — Плугар втомлено сів на стілець.— І що за проява! їй би треба було народитися хлопцем…

Директор усміхнувся.

— А я не бачу причини їй відмовити. Послати з вами когось іншого — це значить відірвати від роботи, порушити її ритм. А Ольга Плугар ще не включилася… Це не позначиться на програмі наших досліджень. І потім, хоч ви й пройшли медичну підготовку, але лікар може стати вам у пригоді…

Іван Макарович подивився на годинника.

— Де вона?

Директор викликав Ольгу. Вона стала коло батька зосереджена, трохи насуплена. Плугар подивився на неї сердитим оком. Дівчина зблідла, веснянки виступили ще дужче. Запала тиша. Губи в Івана Макаровича сіпнулися, він хотів щось сказати, але тільки махнув рукою.

— Тут у вас самі сюрпризи, — Плугар подав директорові руку, обличчя його проясніло. — Бувайте здо-рові!

— Щасливої подорожі!

Ольга з жаром потиснула руку директорові. Некрасиве її обличчя стало привабливим, очі світилися тривожним щастям.

Ліфт опустив їх униз, до повітряного шлюзу,

Надіваючи скафандр, Іван Макарович примирливо спитав:

— А ти хоч трохи з геологією знайома?

— Не турбуйтеся, тату, я вас не підведу!

Цього разу Ольга без вагань зробила стрибок через безодню.

Подорож "Комети" триває

Знову гуркіт двигуна… Затиснута в своєму пружному ліжку, Ольга не бачила, як швидко віддалялась од них гостинна Троянда. Коли гази в соплі перестали бушувати, і всі підвелися, міжпланетна станція виднілася на екрану квіточкою, нарешті, зовсім зникла.

Тепер локатор обмацував уже Місяць, Ольга наділа захисні окуляри і припала до Ілюмінатора, в який би-ло сонце. Гігантські вогненні вихори здіймалися на ньому. А поряд, на чорному фоні, яскраво світили зірки..,

— Подивіться! — вигукнула Ольга. — Он комета. Біля самісінького Сонця. А хвіст який пишний!

Іван Макарович повернув голову, ствердно кивнув:

— Так, це комета, але яка?

Він підвівся з крісла, відхилив його сидіння — там була складена спеціальна бібліотечка — і дістав ката-лог-довідник. Пильно шукав, але ніяк не міг знайти поміченої Ольгою комети. Обличчя його повеселішало, він подивився на дочку потеплілими очима;

— Схоже, що ти відкрила нову комету! В каталогах її немає.

Загорський навів на Сонце і на невідому мандрівницю об’єктив кіноапарата.

— Нова комета "Ольга Плугар" зафіксована!

— Передайте радіограму, — сказав Іван Макарович, — а назву кометі дасть вчена рада Пулковської об-серваторії.

Загорський радирував координати поміченої комети, Ольга дивилася на неї і дивувалася, що комету не затоплює сонячне проміння.

Михайло Мілько сидів у своєму кріслі, згорбившись, уп'явшись очима в щит з різноманітними прилада-ми. Це ж уже й посадка скоро — посадка на іншу планету… Небезпечна, рискована посадка.

Загорський поправив на грудях мікрофон з чорною ебонітовою трубкою: приготувався передати на Зем-лю радіограму.

Та ось обличчя його чомусь стало заклопотано-тривожним, насупилися брови. Він повернувся до Івана Макаровича:

— Передавач не працює.

— Причина? — Іван Макарович відхилився від ілюмінатора і пильними очима подивився на радиста.

— Вийшла з ладу зовнішня антена,

— Можете полагодити зараз?

— Спробую.

— Гаразд. Спробуйте, товаришу Загорський,

Радист підвівся з свого крісла, узяв скафандр і почав одягатися. Ольга з цікавістю, навіть із прихованою тривогою дивилася на юнака. Невже він вийде з ракети? Вони ж мчать з такою величезною швидкістю! І навіщо батько дозволив йому?

Коли Загорський одягся, Іван Макарович перевірив електричну обігрівальну сіть скафандра і спитав:

— Як ви дихаєте, Загорський?

— Добре, кисень подається в достатній кількості, — почувся приглушений голос радиста.

— Беріть, що треба, зараз вийдете.

В Ольги аж мороз пробіг поза шкірою. "Зараз вийдете…" Куди? У простір між Місяцем і Землею? Це ж безодня!..

Взявши запасні штирки антени і схожі на фари рефлектори з їжачками тонких дротиків усередині та по-трібні інструменти, радист зайшов у повітряний шлюз.

— Знаєте, Загорський, — радив Іван Макарович, — я думаю, що краще там не дивитися нікуди, окрім ракети… Головне — обережність!

Микола закрив за собою двері шлюзу…

В безодні

Відсунувши люк, Микола Загорський став на його порозі. А через те, що отвір був невеликий і не можна було випростатись, Микола вхопився лівою рукою за верхній його обід і відхилився. Тепер він стояв увесь на-зовні, лише ногами обпирався об поріг люка.

Диво-дивне! Йому здавалося, що ракета висить на одному місці, висить зовсім непорушно! Він, звичай-но, добре знав, що раз навколо безповітряний простір, то ніякого вітру бути не може, але все ж свідомість не могла примиритися з цим. Ну, як же це так — ракета мчить із швидкістю 12 кілометрів на секунду — тільки подумати! — а руху не помітно! Нема ж нічого — двигтіння, вітру, ніяких предметів поблизу. Ні слух, ні зір, ні дотик не сигналізують мозкові про рух!

Тут, зовні, небо було ще чорнішим, а зорі та Сонце ще прекраснішими. Зорі — червонуваті, жовті, білі, голубі… Здавалося, тисячами здивованих сяючих очей дивиться Всесвіт на оцих синів Землі. Микола стояв, як зачарований, навіть забув чого вийшов, йому лячно стало перед величчю природи космосу, неприкритою від очей голубим шовком неба…

Та якщо відчуття нічого не говорили юнакові про рух, то про температурні умови повідомили швидко Правий бік припекло. Спочатку Микола подумав, що, може, лопнув ізолятор на його електричній "плитці", а потім догадався, що то припекло Сонце. І він повернувся лицем до хвоста ракети, підставляючи Сонцю лівий бік. Повернувся — і ледве не скрикнув від здивування: так чудесно сяяла на чорному небі рідна Земля! Великий сріблястоголубий диск. Видно обриси материків, правда, не чітко, бо атмосфера, хоч вона й прозорим шаром укутує Землю, а все ж розмиває для ока різкі лінії. Якийсь дивний настрій охопив Загорського.

Земля, Земля… Вона мчить в одвічному леті, повертаючи до Сонця свої боки. День і ніч, як брат і сестра, тримають її в своїх обіймах. Відбувається кругообіг живої і неживої матерії — невпинний, могутній. І хто вка-же між ними грань? От все проходить там під голубим атмосферним склепінням: народжуються і вмирають цілі покоління, але мозок людський працює й удосконалюється. Добрі умови створила природа для його розвитку! І не даремно: через людський мозок вона осмислила сама себе.

Загорський задуманими очима дивився на свою планету.

"Повітряного шлейфа" — видовження атмосферної оболонки Землі, про яке говорять деякі вчені,— він не помітив. Може тому, що "шлейф" той дуже розріджений, а може, він взагалі не існує. А Загорський якраз і не вірив у його існування, бо жоден з астрономів не помітив такого "шлейфа" у Венери, при спостереженні її проходження по диску Сонця.

Срібний ободок її атмосфери має кругом однакову товщину. А якщо Венера не придбала "шлейфа", то чому накидають його Землі?

Так думав Микола Загорський, стоячи на космічній ракеті. Полюбувавшись матір'ю-Землею, він подиви-вся вниз… і ніякого "низу" не відчув, йому здалося, що він дивиться вгору. Повертав голову і туди й сюди, а відчуття "низу" не з'являлося. Тоді він глянув собі під ноги — отам "низ"! Те, на чому стоїш, і є "низом".

Він спробував пустити руку і.., нікуди не впав. Але наступної миті все ж ухопився за скобу. Зусиллям во-лі перемагаючи страх, що сковував рухи, почав пересуватись по обшивці од люка до носової частини ракети — від скоби до скоби. Ось просто під ногами біліють літери — назва їхнього корабля. Але чому внизу? Микола ж знає — напис зроблено збоку… А от і боковий ілюмінатор, теж під ногами. Побачив — професор щось гово-рить Мількові…

Потроху звикнувши до обстановки, Загорський зрозумів, що тепер цілою планетою для нього є ракета, і він, справді, може пересуватись по ній як завгодно, може обійти її кругом!

Усі ці міркування якось ніби "унормували" обстановку, уподібнили її до звичайної, а головне — надали бадьорості і сміливості. Та й справді, чого Миколі боятися? Хіба тут діють не такі самі фізичні закони, як і на Землі? Він пригадав свої альпіністські походи… Але ні, навіть на високих гірських вершинах його не охоплювало таке дивовижне почуття. Там, скільки не глянь, розстилалася перед тобою земля. А тут… Навколо — чор-на безодня. Вона оточує тебе зі всіх боків — безмежна, таємнича. Заглядає тобі в душу міріадами немигаючих різноколірних зірок.., Мурашки пробігають по тілу…

Діставшись до носової частини ракети, Микола подивився в радіорефлектор — він був посічений, неначе по ньому стріляли густою

шрапнеллю. Помітив і на обшивці густі подряпини. Значить, на ракету натрапив рій дрібних метеоритиків…

Замінити радіофару Загорському було неважко. Та коли він повертався назад, до люка, з ним трапилась пригода. Микола осмілів і звівся на рівні ноги, навіть не здогадуючись, яка несподіванка чекає на нього. Все сталося блискавично. Тільки він зробив крок по ракеті, як у ту ж мить відштовхнувся, відлетів од неї, як м’яч. Морозом сипнуло йому поза шкірою: сила притягання ракети мізерна, і він падає в безодню!

— Рятуйте! — гукнув щосили в мікрофон. — Падаю, падаю!

Безпорадно махав руками, дригав ногами, ніби шукаючи точку опори.

У навушниках йому почувся голос Івана Макаровича:

— А про балон забули?

— Ах, так, — ракетний балон!..

Натиснув на кнопку — його різко штовхнуло до "Комети". Але, видно, він не розрахував напрямку, бо пролетів мимо металевого тіла своєї "планети". З жахом побачив, що вона віддаляється в протилежний бік…

— Спокійно, товаришу Загорський! — знову пролунав голос Івана Макаровича.— Чого ви так розгуби-лись? Я вам допоможу!

"Справді, — подумав Микола,— спокій і витримка! Моє ж тіло зберігає ту саму швидкість, що й ракета, отже, від неї не відстане… А кисень? Кисню є на кілька годин. От наближення до Місяця — це загроза!" Тривога пройняла кожну його клітину. Космічний корабель наближається до афелія своєї орбіти — точки, в якій швидкість ракети зменшується, і вона почне поворот на другу дугу еліпса. Поблизу афелія Мілько включить мотор, поверне ракету, щоб зовсім нейтралізувати її швидкість,

і тоді вона потрапить під вплив тяжіння Місяця. Почнеться спуск… "Скільки ж лишається часу? — тривожно думав Загорський.— Невже я не встигну…" По-чуття небезпеки холодом проймало душу. Але внутрішній голос говорив йому: правильно користуйся своїм ракетним балоном!

Гігантським осяйним поясом змикався Чумацький шлях — він був усюди, куди б Микола не кинув три-вожний погляд: угорі, внизу. На Землі можна бачити тільки частину Чумацького шляху — ту, що над головою. А тут — суцільне коло його, бо під ногами немає нічого, ніщо не закриває безмежного простору!

А може, все це сниться Миколі — і чорне, всіяне різнобарвними зорями небо, і корпус ракети, що ніби висить непорушно, і взагалі вся оця неймовірна, фантастична експедиція — може, це якесь марення? Холодний піт виступив на скронях: "Ні, ні, що це я…— подумав Микола.— Таке дурне в голову лізе… Нерви, нерви…" Він заплющив очі і чомусь відразу уявив себе маленьким хлопчиком у бабусиному саду. Сонячно так, гарно. Він хоче дістати червонобоке яблуко — онде воно висить на тонюсінькій вершині! Спритно лізе він угору по слизьких гілках, і лячно, і зірвати ж кортить. Та хтось уже гукає його — здалека, здалека: "Миколо! Миколо! Чи у вас радіо зіпсувалось?" Яке радіо? Ах так… Це в навушниках — голос Івана Макаровича.

Загорський ніби прокидається від сну, до нього повертається свідомість.

— Ви чуєте, Миколо? Наближайтеся сюди, а я кину вам трос!

Тепер Загорський побачив професора. Він стояв на порозі люка, тримаючись за скобу.

Загорський натиснув кнопку. Коли він пропливав повз ракету, Іван Макаровим кинув трос, але кінець йо-го пролетів за кілька метрів од Миколи. Тоді робили нову спробу. Микола знову випускав із балончика

газ, щоб його штовхнуло до ракети… Нарешті, впіймав трос. Іван Макарович легко підтягнув його до люка.

— Жахлива недбалість! — відчитував він радиста вже всередині корабля. — Не прив’язатися до ракети!

Ольга і Михайло дивилися на Миколу неначе після довгої розлуки. А він, поглядаючи в ілюмінатор і, мабуть, не вірячи самому собі, запитував:

— Невже я був у безодні?

Там, де не ступала нога людини

Минуло ще години дві польоту. Космічний корабель з гербом Радянського Союзу на металевій обшивці наближався до того місця в просторі, в якому починає переважати сила тяжіння Місяця. Якийсь час екіпаж об-говорював пригоду з Миколою Загорським. Оля стріпувала своїм русявим волоссям і весело блискала очима. Михайло Мілько сміявся, поплескуючи Загорського по плечу. Один лише Іван Макарович сидів мовчазний. На високому лобі в нього збіглися зморшки. Він стежив за приладами і час від часу кидав погляди на своїх супут-ників. "Ви ще зовсім діти! — говорив його погляд.— Жартуєте над краєм безодні".

Час ніби зупинився, але цифри на стрічці обчислювальної машини показували, що він мчить нестримно.

Місяць почав притягувати "Комету". Треба було гальмувати її наростаючий рух. Всі наділи скафандри. Запрацював двигун. Металеве тіло ракети задрижало, шумливий вир звуків наповнив кабіну. Потік газу вихоплювався з бокового сопла, і величезний космічний корабель повернувся хвостом наперед. "Комета" падала на Місяць. Спочатку помалу, а далі швидше й швидше. Сила тяжіння Місяця захопила корабель у свої невидимі сіті, і він мчав до нічного світила з наростаючою швидкістю.

Поверхня Місяця вже займала півнеба, і, так само, як раніше, Земля здавалася грандіозною таріллю.

Знову заревів двигун. "Комета", стримувана газовим стовпом, плавно, немов на парашуті, опускалася на поверхню Місяця.

Напружене чекання, урочистість запанували в кабіні. Всі знали, що їхня доля залежить тепер від механі-ка, від його вміння, його витримки, його точності. Це, звичайно, розумів і сам водій ракети Михайло Мілько. Він припав до пульта управління грудьми і, тримаючи пальці на білих кнопках, не відривав погляду від кругло-го екрана, На якому вимальовувались гостроребрі гори, чорні провалля, кратери…

Корабель опускався в районі південного полюса Місяця. Нежаркий полярний день — це ж найкращі умови для роботи експедиції!

Завдання полягало в тому, щоб посадити корабель якщо не на самісінькому полюсі, то якомога ближче до нього. Так парашутисти спускаються в намічене коло.

— Земля, Земля! Я — "Комета"! йдемо на спуск, йдемо на спуск! — увесь час говорив Загорський у мік-рофон.

Ольга дивилася на батька, на Мілька, і тисячі тривожних думок шугало в її голові. Ось воно — сталося! Перші люди наближаються до поверхні супутника Землі! Наближаються… Чи не буде аварії? Михайло так спо-кійно, так упевнено сидить біля свого пульта… Все обійдеться гаразд, цей посадить! А як тоді назад, як старту-ватиме на Землю? Тут же немає ракетодрому, немає естакади…

— Останні кілометри! — піднесено-тривожно вигукував Загорський у мікрофон. — За кілька хвилин…

Раптом ракета стукнулась, струсонулася, обірвалося ревіння реактора, і Ольга інстинктивно заплющила очі. Щось тверде ударило її по плечу, в голові блискавкою спалахнула думка: "Кінець". І все поглинула темря-ва. Коли вона опритомніла, то побачила біля свого обличчя флакон, що його тримала чиясь рука. Ця рука помі-тно дрижала. Потім почувся голос:

— Треба медицину рятувати!

"О, та це ж Загорський, — впізнала Ольга. — Ще й жартує". Підвелася, перемагаючи біль. Міцною ру-кою Загорський підтримує її. Батько і Мілько, неначе заворожені, стоять біля ілюмінатора.

Загорський підвів її до другого ілюмінатора.

— Дивіться, Олю! — патетично вигукнув він, — і запам’ятайте цю мить!

Ольга подивилася і, крім чорної хмари, нічого не побачила.

— Що — на Місяці хмари? — здивувалася вона.

— Заспокойтеся, це — робота нашого Михайла, оця густа хмара.

— Як-то?

— Це він своїм двигуном розтривожив мільйоннолітній пил нашого супутника. Як ви гадаєте, Іване Ма-каровичу, оцю хмару видно… там, на Землі?

— В потужні телескопи, мабуть, видно… — задумливо промовив Плугар і підійшов до Загорського та дочки. — А ви придивіться до цієї

хмари пилу — вона дуже цікава. Помічаєте — не клубочиться, осідає рівно-мірно, бачите — он камінь, а падає гак само, як пилинка!

Справді, в пронизаній сонячним промінням куряві не було клубочіння, такого характерного на Землі. Потужні струмені газу, які ще кілька хвилин тому виривалися з реактора, зняли вгору не тільки дрібний пил, а й чимало каміння. Тепер усе це повільно осідало.

— Так, атмосфери тут нема, навіть ріденької, — промовив Мілько.

— Не журіться, Михайле! — професор поклав руку на його плече. — Ми з собою привезли земної, ра-дянської атмосфери!

Усім стало відразу веселіше на душі.

— Еге, без своєї атмосфери не потикайся нікуди: ні на Місяць, ні на Марс, ні на Венеру, — усміхнувся Загорський, весело поглядаючи на Ольгу.

Курява поволі осідала, і перед очима наших мандрівників поставав таємничий, загадковий краєвид.

Мілько посадив ракету на високе плато, що поступово переходило у велику долину, сточену горами. Во-ни здіймалися навколо зубчастою стіною. Від численних виступів, шпилів, схожих на руїни старовинних зам-ків, падали чорні тіні, і, може, від цього гірський пояс видавався ще більшим.

— А що ото — чи не шляхи часом? — запитала Ольга, вказуючи на темні звивисті лінії, що перетинали долину в різних напрямах.

— То тріщини, — відповів Іван Макарович. — Отже, прибули! Зараз, товариші, почнемо нашу роботу.

Всі повернулись обличчями до командира експедиції. Іван Макарович продовжував:

— Ви, товаришу Мілько, огляньте моторну групу і всі механізми. Особливо перевірте кисневі прилади.

— Єсть!

— Ви, товаришу Загорський, негайно встановіть зв’язок із Землею.

— Єсть!

— А ти, Ольго, приготуй аптечку. На кожного з нас заведи картку — записуватимеш стан організму, як він реагуватиме на незвичну обстановку. Це дуже важливо. Все треба знати — температуру, пульс, кров’яний тиск, перевіряти зір, слух… Словом, як у хорошій поліклініці. Ясно?

— Ясно!

— Без мого дозволу з корабля не виходити. Я перевірю дію космічного проміння — воно згубне для ор-ганізму, а тут потоки його, цілі зливи, бо їх не затримує атмосфера. Виконуйте.

Кожен член екіпажу зайнявся дорученою справою. Мілько відкрив люк до енергетичного відділу, Іван Макарович дістав із шафи, вмонтованої в стіну, якісь прилади і почав одягатися до виходу назовні. Ольга, розпаковуючи медикаменти, з тривогою поглядала на батька. Ось він, старанно припасувавши скафандр із товсти-ми свинцевими підошвами, зайшов до повітряного шлюзу. Двері зачинилися. Він вийшов!

Загорський урочисто кидав у мікрофон:

— Іван Макарович Плугар вийшов з корабля… Він уже там, де споконвіку не ступала нога людини!

Радіофара була спрямована на Землю, що величезним диском сріблилася на чорному небі, і хвилі, підси-лені на Троянді, досягали старої планети трохи більше, як за півтори секунди. Вони пробивали верхні шари зе-мної атмосфери, несли на жадібні антени слова:

— …уже там, де споконвіку не ступала нога людини!

Із щоденника Ольги Плугар

"Батько звелів мені робити лікарські записи. А чому б не завести щоденника? Я ж зможу з ньому записувати все-все: і події, і настрій, і розмови на Місяці… Ах, як шкода, що я не захопила магнітофона! А втім, не біда: Місяць — царство німе, немає повітря — немає і звуків. Тут не запишеш на плівку тьохкання соловейка, бо навіть шуму вітру немає… Ось я бачила в ілюмінатор величезний камінь, а за ним цілий потік дрібніших зірвався з високої скелі (мабуть, сонце розжарило, ну й потріскались), не те що гуркоту — і грому не було, хоч би шарудіння! Беззвучно, зовсім беззвучно працює сонячна каменоломня. Я пишу, сидячи біля ілюмінатора. Мені добре видно батька. Обережно ступаючи, він пішов до краю оцього підвищення чи гори, де ми приземли-лись, вірніше сказати — примісячнились, бо ми ж на Місяці! Аж не віриться. Невже це не сон, а дійсність? А батько в скафандрі — ох і кумедний! О, нахилився, щось підняв і розглядає… Пішов далі, за кучугуру каміння. Хоч би вже не заходив далеко, все-таки небезпечно. Хтозна, що воно там таке…

Хлопці займаються своїм ділом, зрідка перекидаючись короткими фразами. Помітно, що й Микола, і Михайло намагаються приховати хвилювання і діяти так, ніби вони на Землі. Але очі, очі — швидкі, блискучі та ще нервові рухи виказують інше. Обличчя стомлені О, в мене теж. І

легке головокружіння. Чого б воно? Треба взятися за свою аптеку, а то батько повернеться, а я ще нічого не зробила…

Продовжую писати. Всі відпочивають, зараз і я засну.

Тільки-но я "розгорнула" свою поліклініку, як повернувся батько. Скинув скафандр, і я аж злякалась, по-бачивши його змучене обличчя.

— Ну як, товариші? — спитав батько.

— Добре! — вигукнув Мілько. — Все гаразд.

— А слабість відчуваєте? — продовжував батько. Микола зітхнув:

— Трохи є… А чому воно?

— А що скаже медицина? — батько звернувся до мене. Він поклав скафандр і сів у крісло.

— Та що ж… — відповіла я, — переліт, незвичка…

— Ех ти, незвичка! — батько весело поплескав мене по плечу. — Знаєте, в чому причина, хлопці?

— А в чому? — спитав Микола.

— Та ми ж забули попоїсти!

Всі розсміялись. І справді — ми ж не їли майже добу. Хлопці вечеряли перед відльотом, вранці було не до сніданку… А я ж і не вечеряла!

Швидко поставили розкладного столика, дістали суху, заморожену провізію, підігріли на високочастотній сковорідці. Заїли, звичайно,

шоколадом. Хлопці жартували — підносили склянки згущеного молока і про-голошували тости за процвітання супутника Землі.

Після обіду батько наказав спочити, і всі полягали на своїх зручних місцях. Зараз і я….

Сонце тут не заходить, а тільки спускається до горизонту і немов котиться по далеких гірських масивах. Яке сьогодні число? Треба спитати батька…"

Земляни

Першим розплющив очі Іван Макарович. Якийсь час, доки зовсім не прокинувся, він здивовано дивився вгору — там сяяли численні прилади, неначе якісь великі, загадкові очі. Де це він і що з ним?

Але світло відбивалося від кожного предмета, лилося від приладів, від усяких — великих і малих ніке-льованих ручок та кнопок, від стін, оббитих жовтою шкірою, від крісел, від усього, що було навколо. Відбивалося і линуло до очей, кладучи на сітчатку різноманітні зображення. Це поступово збуджувало мозок, і Плу-гар прокинувся зовсім. Так, це не сон, це дійсність! Вони на Місяці, і треба, треба діяти.

Він сів, поглянув на дочку, що лежала боком, ніби до чогось прислухаючись, на хлопців, що спали, роз-кинувши руки, і йому стало шкода їх будити. Але програма досліджень величезна, запаси кисню та харчів об-межені, то хіба можна прогаяти хоч годину? Іван Макарович, підвівшись, торкнув Ольжине плече, і вона враз прокинулась.

— Вставай, — чомусь притишено сказав до неї батько, — буди хлопців.

Оля протерла кулаками очі. "Точнісінько, як дитина!" подумав, усміхаючись, Іван Макарович і підійшов до ілюмінатора. А вона тимчасом

схопилася на рівні ноги — опецькувата в своєму вовняному костюмі — та як гукне:

— Земляки! Підйом!

Хлопців неначе пружиною підкинуло. Схопилися, потягаються — відпочилі, дужі.

— Еге, ми тут справді земляки! — засміявся Загорський. — Нічого не скажеш, хоч на Землі й народилися за тисячі кілометрів одне від одного.

— Де народилися — то байдуже. Головне, що ми з Землі, от і земляки, — вставив Мілько.

— Е, ні, — заперечила Ольга. — Якщо міркувати з цього погляду, то правильніше було б сказати про нас "земляни", так само як про жителів Марса — "марсіани"...

— Ну добре, земляки чи земляни, — втрутився Плугар, — відпочили?

— Так, Іване Макаровичу! — в один голос гукнули Мілько і Загорський.

— Ну, от і гаразд. Тепер, значить, за роботу. Сьогодні мусимо скласти і випробувати наш всюдихід.

— Зараз ми вдихнемо в нього душу, — кивнув головою Мілько і кинувся відкривати багажники, в яких були складені численні частини і деталі всюдихода: вони везли його в розібраному вигляді. Загорський допомагав товаришеві, а коли ящики і пакунки були витягнуті, до роботи став і Іван Макарович.

— Та ми й самі впораємось! — сказав Загорський. І він говорив щиро. Юнаки вважали, що скласти всюдихід— діло зовсім легке. Але вони не врахували одного: умови на Місяці дуже відрізнялися від земних… І скоро вони це відчули, як тільки почали знімати всі оці ящики і пакунки з корабля на поверхню Місяця. Всім довелося надіти скафандри, обвішатися кисневими балонами. Це, звичайно, дуже утруднювало і уповільнювало роботу.

Працювали так. Клали ящик у повітряний шлюз, викачували повітря. Потім відкривали люк і за допомогою міцного троса спускали вантаж униз. Це було набагато легше, ніж на Землі, бо мускульна сила людей залишалась однаковою, а вага всіх тіл на Місяці зменшилась аж у шість разів! Тут навіть професор, чоловік не звиклий до фізичної праці, міг підняти набагато більше, ніж важкоатлет на Землі! Але знімати з ракети, що ве-летенською сигарою височіла над поверхнею Місяця, численні деталі машини, а потім складати, монтувати їх — "вдихати душу", як сказав Михайло Мілько, — справа морочлива.

Та робота не припинялася й на хвилину.

Коли б на Місяці були жителі, то вони побачили б таку картину. З люка височенної ракети, яка металевими триногами обіперлася об кам’янисту поверхню Місяця, спускався на тросі ящик. Внизу його відв’язувала і відсувала вбік висока істота з великою круглою головою (то був Загорський). Трос, теліпаючись кінцем, підні-мався і зникав у череві ракети, щоб незабаром знову спустити ящик чи якусь частину. А коли вивантаження було закінчено, із люка спочатку по металевих скобах, а потім по драбині спустилося ще дві такі ж головаті істоти — Мілько і професор. Сходили по одному, обережно, тримаючись за верхній щабель і намацуючи ногою нижній, хоча могли б просто стрибнути.

Незабаром біля підніжжя ракети розкинувся справжній будівельний майданчик. І селеніти змогли б ви-гукнути: "О сини Землі! Завжди ви щось будуєте!"

Спочатку Мілько розкрив ящики, в яких лежали стальні гусениці. Розіслали їх на "землі" — дві блискучі стрічки. Потім почали монтувати на них скати і раму. А впоравшись із ходовою частиною, взялися за моторну групу і трансмісію. Дах кузова машини вистелили кремнійовими плитами — вони перетворюватимуть сонячні промені в струм і живитимуть електромотор. Управління всюдихода подібне до того, яке мають гусеничні трак-тори: бортові фрикціони.

Сонце черкнулося ламаної лінії високих гірських вершин, на деякий час ховаючись за гостроребрими шпилями, то знову бризкаючи променями з-за них, а робота ще не була закінчена. Всі троє утомилися, зголодніли. Та й те сказати: потрібно було припасувати сотні деталей, закріпити їх чи то шпильками, чи то хомут-ками, а чи й просто шурупами — скільки кропіткої праці!

Іван Макарович захоплено дивився, як юнаки орудують ключами, особливо Михайло. "Люди розумової праці, як вони добре призвичаїлись до фізичної! — думав професор. — Любо глянути!"

А коли машина була складена повністю, Іван Макарович потис хлопцям руки, хоч зробити це як слід за-важав скафандр.

— Дякую, дуже дякую, товариші! — говорив він через свою портативну рацію. — А тепер — відпочи-нок!

Але Мілько спочатку жестами, а потім через свій передавач попросив дозволу випробувати машину. Іва-ну Макаровичу самому кортіло переконатися, чи працюватиме мотор, отож довго умовляти його не довелося. На знак згоди він махнув рукою.

Мілько сів за важелі, Загорський поруч. Іван Макарович з цікавістю дивився на Мілька — механік порався біля щитка та важелів управління. Хвилина, друга… Враз корпус машини здригнувся, і вона зовсім беззвучно рушила.

Чудно було дивитися, як з-під гусениць летіла пилюка і дрібне каміння, — дивитися, а звуків не чути.

Ніщо не могло порушити віковічну тишу цієї мертвої планети.

Мілько зробив велике коло і, зупинившись біля професора, вимкнув мотор. Через скельця скафандра Плугар бачив його осяяні очі.

Радісні, щасливі, підіймалися вони в кабіну свого космічного корабля, де їх уже давно чекав обід.

— Ого! — вигукнув Загорський, знявши скафандр.

— Чи ви, Олю, встигли збігати в "місцевий гастроном"?

— Їжте, їжте, — посміхалася Ольга. — Ви всі заробили. Це тільки я одна ледарювала!

— Це було б просто, як кажуть, щастя, — промовив Мілько, — якби весь час медицині довелось відпо-чивати!

Весело перемовляючись, насолоджуючись звуками своїх голосів, вони сіли обідати — одна дружна сім’я.

Всюдихід вирушає в путь

Доки Іван Макаровим сидів, замислений, над картою Місяця, Мілько, Загорський і Ольга не зводили з нього очей. Кого з них візьме він у першу подорож?

А вчений зовсім не помічав їхнього настороженого чекання. Він визначав маршрут. Безперечно, міркував Іван Макарович: одне з найбільш загадкових для науки явищ на Місяці є радіальні промені цирка

Тихо. Куди ж і взяти курс, якщо не туди? Ось воно — світле проміння величного кратера — добре видне на фото. Неначе за-стиглий образ Сонця, грандіозний його малюнок, зроблений самою природою…

Іван Макарович міряє віддаль. Виходить чимала цифра — близько двохсот кілометрів. А з якою швидкістю можуть вони рухатись по зовсім, зовсім незнайомій поверхні та ще й без доріг?

— Яка швидкість нашої машини? — повертає професор голову до Мілька.

— По хорошій дорозі — до ста двадцяти кілометрів.

— По хорошій дорозі… — повторив Плугар. — Ви ще скажете по асфальту. А тут, — він показав олів-цем на ілюмінатор, — скільки тут?

Мілько відповів не зразу.

— Та що ж… — почав він після хвилинного роздумування, — гальма хороші, так що на відкритій місцевості можна давати середню швидкість — кілометрів сто на годину.

— А ви як думаєте, Миколо? — звернувся професор до Загорського.

— Бачите, Іване Макаровичу, умови, в яких випробовувався всюдихід на Землі, були все ж таки інші…

— Це ясно.

— Я думаю, що тут ми не зможемо давати навіть сто. Та це, зрештою, і не потрібно. Якщо машина дозволить нам охопити місцевість хоча б у радіусі п’ятнадцяти-двадцяти кілометрів, го й цього, я думаю, буде цілком досить. Тут для нас нове — на кожному кроці!

Іван Макарович мовчки подивився на Загорського, підвівся і підійшов до ілюмінатора.

— Ні, — сказав тихо, ніби сам до себе, — в науці не можна обмежуватись малим, не можна вдовольня-тись тільки тим, що лежить поруч. П’ятнадцять кілометрів? — обернувся до екіпажу. — Та хіба для цього варто було б конструювати, будувати і брати в таку подорож всюдихід? Ми б і пішки сходили, підстрибом!

І він розповів про свої плани. Перше — кратер Тихо Браге; друге — побувати на білій плямі, півкулі, не-видній із Землі. Визначали віддаль, швидкість… Намагалися передбачити й несподіванки, що можуть зустріти їх у дорозі.

Ольга слухала цю розмову з якимось тривожним почуттям, її, звичайно, не візьмуть. Але справді, чи вар-то батькові так рискувати? Тепер, коли експедиція досягла Місяця, коли їхня ракета стоїть на кам’янистому його грунті, що вже само по собі є величезним досягненням науки, — чи потрібно зараз іти на який би то не було риск?

Такої думки, мабуть, і Загорський. Тихо, але досить твердо він сказав:

— Це правда, Іване Макаровичу, наука не може вдовольнятись тим, що лежить поруч. І наш переліт — красномовний тому доказ…

Ольга бачила, як підвів брови батько, дивлячись то на Загорського, то на Мілька, що сиділи за круглим столом.

— Хіба це мало буде, — продовжував Загорський, опустивши голову і вдивляючись у карту, розіслану на столі, — коли ми дослідимо оцей грунт, що під нами, оці скелі, що обступають котловину?

— Так, цього замало, товаришу Загорський! — Іван Макарович підійшов і поклав руку на його дуже пле-че. — Треба завжди прагнути до великого, і хоч воно найтяжче, це не злякає нас. Хто поведе машину?

— Я хочу проїхатись! — підвівся Мілько.

— Якщо дозволите, я з охотою, — сказав і Загорський.

Іван Макарович стояв замислений. Він вагався, кого призначити водієм всюдихода. Мілько — механік, напевне, він краще повів би, але в дорозі справді хтозна-що може статися… Хто тоді підійме ракету?

— Поїдете ви, товаришу Загорський.

І знову в Ольги защеміло серце. В ній боролося два почуття: гордість за батька і страх за його життя. Дівчина дивилася в ілюмінатор на стрімкі сиві скелі і думала: "Що там, за ними? Чи вистачить кисню?" А гори стояли мовчазні, посивілі від часу і, здавалось, байдужі до всього на світі: до сонця, що нагрівало їх, до холоду, що стискував і невтомно колупав їх, до цих ось людей, що примчали сюди з далекої Землі…

Іван Макарович сказав:

— Нам пора.

Втрьох вони швидко приготували машину, взяли балони стисненого кисню, всякі інструменти і припаси. Ольга побачила, як всюдихід, немов намацуючи шлях, поповз до міжгір’я.

Загадка Голубої долини

Хоча Загорський і був проти цієї далекої експедиції, але коли Іван Макарович доручив йому вести маши-ну, він сказав собі, що зробить все

для досягнення мети. Міцні юнакові руки лежали на важелях, готові в кожну мить змінити напрямок руху. Спочатку було незвично вести машину, особливо на підйоми, не чуючи звуку. На Землі Микола звик по гудінню мотора визначати — легко чи важко машині, а тут доводилось орієнтуватися виключно по приладах.

До гір, що велетенськими шпилями здіймались навколо плато, на якому стояла ракета, було може зо три кілометри. Поверхня грунту простилалась перед машиною рівна, майже вся вкрита дрібним камінням і порохом. Інколи гусениці всюдихода поринали в товстий шар пороху, і тоді позаду машини здіймалася сіра завіса пилюки, здіймалася, та так і стояла — не клубочачись, а поволі опускаючись.

Сонце щедро поливало гори своїм білим промінням, і це сліпило очі мандрівникам. Та Микола призвича-ївся — сидів, схилившись уперед, рішуче прокладаючи шлях у невідомість. Траплялось проїжджати по такому щебеню, що здавалось — це шосе, прокладене кимось у давнину!

Івана Макаровича похитувало, він дивився на грізні гори, що заступали півнеба, а бачив чомусь очі доч-ки. Такі рідні, дорогі. Вона дивиться на нього з тривогою, а крізь тривогу, неначе світло крізь воду, пробива-ються промені радості. На якусь коротку мить у голові Івана Макаровича з’являється думка: "А може, й справді не слід так далеко забиватися?" Та він одразу відганяє її, дивиться на зубчастий гірський мур, що насувається на них, і думає: "Які багатства сховала тут природа?"

Всюдихід набирав швидкість. Микола з подивом помічав, що тут можна легко розвинути швидкість не то що 70–80 кілометрів, а 150–200. І тільки побоювання несподіванок, що їх, можливо, приховує оця бугриста не-займана поверхня, стримувало його від надмірно прудкої їзди. Назад по своїх слідах він їхатиме трохи швидше.

В одному місці гори розступалися — їх прорізувала ущелина шириною може метрів 50–60. Біля неї Іван Макарович наказав зупинитися.

Вийшовши з машини, вони почали оглядати міжгір'я. Ущелина, що розділяла гори, дуже нагадувала рус-ло висохлої ріки із стрімкими берегами. Іван Макарович дивився на її дно, і йому здавалось, що бачить там черепашки. Машиною спуститися вниз було неможливо, і Микола запропонував проїхати вузьким карнизом попід самісінькою горою. Іван Макарович не заперечував. Загорський сів за важелі і, коли поруч зайняв місце професор, включив мотор. Незважаючи на те, що навколо було море сонячного світла, в міжгір'ї панувала ціл-ковита темрява. І карниз, і глибока ущелина внизу — все було вкрите густою чорною тінню. Довелося включити фари. Бліде світло вихоплювало з темряви досить-таки вузький прохід і крутий схил гори зліва. Загорсь-кий вів машину обережно, притискуючись лівим бортом до скелі.

Враз Іван Макарович різко штовхнув його в плече і показав рукою вгору. Там, трохи попереду машини сповзав зі скелі величезний плаский камінь. Він загрожував розчавити машину, як сірникову коробку.

— Вперед! — скомандував по радіо професор, і Микола, не роздумуючи, дав швидкість.

Проскочили!

Полегшене зітхання пролунало під скафандрами наших мандрівників.

Та ось тінь різко обірвалася, і перед очима Плугаря та Загорського розкинувся дивовижний краєвид. Во-ни зупинилися, вражені незнаною красою. Гори розступилися, і перед мандрівниками, переливаючись самоцві-тами, голубіла велика рівнина, неначе море, коли воно, усміхаючись блискітками, синіє під прозорим небом. Тільки тут небо над головою було чорне, а долина сяяла під сонцем міріадами голубих вогнів.

Посередині її виднілося невелике підвищення і зубчасті рештки скелі такого ж самого голубого кольору.

— Що це, Іване Макаровичу? — спитав Загорський, повертаючи свій шолом то на професора, то на го-лубу долину.

— Зупиніться, — сказав Плугар. — Сфотографуйте.

Професор вийшов з машини, і Загорському здалося, що він іде по воді, по хвилях, і не тоне! Микола діс-тав із багажника свій кіноапарат і почав крутити ручку.

Іван Макарович нагнувся, підняв кілька каменів, якими була всіяна вся рівнина. Поклав їх на долоню, з них так і бризнуло голубе проміння. Сапфір?

— Навіть у каліфів із казок Шехеразади не було такого багатства! — захоплено сказав Загорський, підходячи до професора з кіноапаратом на плечі. — Цікаве явище природи!

— Так… Дуже цікаве, — задумливо відповів Іван Макарович. — Очевидно, тут виріс величезний моно-літ… Он що від нього лишилося, — він указав на кам’яний пагорб, на якому стирчав голубий зуб розчахнутої скелі. — Може, це робота сонця і холоду, а може, на неї впав метеорит… Повертаючись, дослідимо цю долину. їдьмо!

Коли б хто міг сфотографувати на кіноплівку, як всюдихід переїжджав долину, всіяну сапфірами, — це були б чудові кадри документального фільму. Гусениці машини відкидали цілий дощ камінців, а вони виблис-кували в променях сонця, неначе голуба вода. На шляху всюдихода дивовижне каміння здіймало тисячі тремт-ливих віял голубого світла, ніби хотіло зачарувати цю машину, зупинити її залізну ходу. Але марно! Метал підминав каміння, несучи далі й далі своїх неспокійних господарів.

Селеніти

Чим довше їхали Іван Макарович та Загорський, тим різноманітнішими були краєвиди. То перед ними здіймалися червонясті гори, то простелялися вкриті сірим порохом рівнини. Інколи далина синіла — точнісінь-ко, як ліси, оповиті серпанком! Але лісів не було, навколо лежали всякі мінерали — може й такі, які лише сняться геологам.

Всюдихід ішов зигзагами, йому доводилось часто петляти, обминаючи то кучугури жовтого піску, то си-ве, поколоте каміння. Та ось шлях перетнуло вже знайоме Загорському висохле річище. Обходячи гірський кряж, воно звивалося біля його підніжжя широким обривистим каналом, відділяючи рівнину.

Микола потягнув на себе лівий важіль бортового фрикціона, повернув машину вздовж крутого берега, розраховуючи обійти перепону. Але руслу тому не було кінця. Зупинились. Загорський зійшов на пагорб. Звідси він побачив, що канал не тільки не відходить убік, а навпаки — величезною дугою тягнеться із сходу на захід. Як тут поїдеш на північ?

Професор у задумі стояв на крутому березі. Ні, не легко дістатися до величного кратера Тихо Браге! Навіть далекі підступи до себе він завалив скелями, покраяв ущелинами-каналами…

Широко ступаючи, Загорський підійшов до професора, і вони почали перемовлятися через свої рації.

— Іване Макаровичу! — сказав Загорський. — Нічого втішного нема. Це русло пішло на захід.

— Що ж ви пропонуєте? Повертатись ні з чим?

— Ні… Може попробуємо кирками прокласти спуск у канал? Тут небагато треба: мотор сильний, витяг-не.

— Оце ідея! — підтримав професор. — Але спочатку давайте обслідуємо канал, знайдемо зручне місце. Значить, зробимо невеликі обвали берегів і переберемося?

Загорський дістав з багажника змотаний трос, розмотав його, закріпив один кінець за гусеницю всюдихода, другий — кинув з крутого берега. Вхопившись руками за трос, а ногами впираючись у прямовисну стіну урвища, він легко дістався дна. Іван Макарович захоплено стежив за його рухами. Загорський, вийнявши з-за пояса молоток, постукав по стіні.

— Спуск зовсім не важкий, Іване Макаровичу, — радирував Микола. — А порода тут міцна — граніти і базальти. Пройду далі.

— Ідіть, але часу не гайте.

Професорові було добре видно, як Микола йшов, трохи похитуючись з боку на бік, і час від часу підхо-див до стіни, щоб постукати молотком. Інколи він зупинявся, розгортав ногами порох і щебінь та стукав молот-ком по дну.

Іван Макаровим подивився в далину — вершини високих гір біліли, неначе в снігу. "Ех, — думав Плу-гар, — коли б то справді був сніг! Якби була тут вода. Оце не лежало б сухе річище… О, а де ж це Загорський?" Професор ступнув на самісінький край, заглянув униз —Миколи не видно, наче крізь землю провалився!

— Миколо! Миколо! — вже з тривогою радирував Іван Макарович, не розуміючи, що могло трапитись.

— Я тут! — почулося в навушниках, і в ту ж мить Плугар побачив унизу Загорського. Юнак відділився від стіни, ніби вийшов з неї. — Тут таке, Іване Макаровичу… Тунель!

— Печера?

— Та ні, тунель. Склепіння з каменів правильної форми… Мені здається… Може, це сліди селенітів, Іва-не Макаровичу? І дно річища якесь підозріле — неначе шосе!

— Може у вас галюцинації, Миколо? Як ви себе почуваєте?

— Ну що ви, Іване Макаровичу! Спускайтесь, і ви самі переконаєтесь. Та захопіть свого ліхтарика — там зовсім темно.

Не без вагання взявся Іван Макарович за трос. Але спустився на диво легко — очевидно, допомагала не-велика сила тяжіння. Діткнувшись дна "річища", професор швидко підійшов до Загорського. Юнак стояв біля чорного отвору в стіні. Отвір був досить високий — метрів 10, у ньому могли вільно розминутися дві вантажні машини.

— Ось погляньте, Іване Макаровичу!

Вони ввімкнули свої ліхтарі і почали мацати світлом стіни, склепіння. Так, сумніву не було: каміння ма-ло форму продовгуватих шестикутників, які могли створити лише розумні істоти!

Зайшли в тунель. Микола постукував молотком по стінах — камінь навіть не облущувався. Несподіване відкриття викликало рій думок і в молодого науковця, і в професора. Життя на Місяці? Це могли припускати лише автори фантастичних романів… Але ж це дійсність — еони йдуть тунелем! Природа створила багато ди-вовижних гротів і печер, та це, без сумніву, не її робота… Ясно видно — рівними рядами

припасовані один до одного шестигранні камені. Так припасувати їх могла тільки жива рука, дії якої освітлені розумом!

— Що ви скажете, Іване Макаровичу?

— Я скажу те, що й ви думаєте: ми натрапили на сліди селенітів, останки неземної, самобутньої цивілізації.

— Чому останки? А що як… що як вони ще живуть у надрах планети?

— Оце вже фантастика, друже мій.

Хвилин десять обидва йшли мовчки, користуючись одним ліхтарем. Велике сонячне коло пливло перед ними по підлозі, вкритій товстим шаром віковічного пороху. Розгорнувши пил, вони побачили такі самі шестигранні плити, тільки далеко більшого розміру.

Минуло ще з півгодини, тунель потроху завертав то в один, то в інший бік, і вже важко було визначити, де вони перебувають: під рівниною, на якій лишили всюдихід, чи під горами по той бік "русла".

Раптом на віддалі метрів п’ятнадцяти-двадцяти підлога обірвалася — світло ліхтаря вільно падало кудись униз. Обережно ступаючи, Іван Макарович і Загорський підійшли до краю і побачили, що в урвище ведуть схі-дці. В глибині, скільки сягали електричні промені, виднілися сходи. Вони здавалися сходами гігантів — такі були високі і масивні. Наші мандрівники не могли ними йти, як звичайно, а тільки зістрибувати: кожен сходень мав приблизно метрову висоту.

Так вони й ішли — Загорський зіскакував попереду, а за ним — Іван Макарович, обпираючись правою рукою за його плече, а лівою тримаючись просто за карниз.

— От і я стану спортсменом! — пожартував професор. Підземний хід, в якому кожен сантиметр поверхні був покритий може тисячолітньою таємницею, густа темрява, що обступала їх з усіх боків, невідомість, яка чигала на них, нарешті, незвичні скафандри і безповітряний простір навколо — від усього цього ставало моторошно, і професор хотів "нормалізувати" обстановку розмовою. — Мабуть, селеніти були нівроку собі, — продовжував він,— якщо ходили по таких сходах… А взагалі, тут не завадив би ліфт чи ескалатор.

— Видно, їхні інженери не додумались, — відгукнувся Загорський. — А правда, Іване Макаровичу, все це дуже дивне, ніби сон?

— Дивне… Це не те слово. Що дивного в тому, що життя таке різноманітне в своїх проявах? Тут краще сказати: цікаво! От обслідуємо Місяць, полетимо на Марс, там побачимо щось інше…

— Теоретично це, звичайно, так, Іване Макаровичу. Але ми змалечку, тисячоліттями звикали до всього земного… О, ми вже й спустились!

Східці закінчились, і вони потрапили до просторої зали. Високе склепіння підтримували масивні шести-гранні колони з якогось блискучого полірованого каменю. Цим колонам не було ліку — вони стояли як гігант-ський кам’яний ліс. Знизу товщі, вгорі тонші, може вони й зображали собою ліс? Ковзнувши ліхтарями по склепінню Загорський і Плугар побачили на ньому відтворене небо! На темноголубому фоні зненацька спала-хували в промінням ліхтарів знайомі сузір’я, викладені з якогось, дорогоцінного каміння, спалахували і гасли як тільки світло посувалось далі.

Іван Макарович і Микола пробиралися між колонами, сподіваючись, нарешті, дістатися до самого центра цієї дивовижної споруди. Прискорено билися їхні серця. Ніби подих незнаної історії проникав під скафандри. Вдалині між колонами сяйнуло світло. Можна було йти, вимкнувши ліхтарі. Колони розступилися, і Загорський та Іван Макарович

стали, неначе вкопані. Просто перед ними засяяло величезне провалля, неначе обернена чаша неба. Зверху, крізь вузенький отвір, сюди проникало сонячне проміння і, впавши на вігнуту сферичну пове-рхню "чаші", викрешувало безліч голубих вогнів. А знизу, із самісінького дна, здіймалося багряне сяйво. Там з якогось дивовижного каменю були викладені гігантські вогненні язики. Здавалося, тепло і світло вириваються аж із серця оціеї охололої планети. А над головами виднілися зроблені з мозаїки сузір'я, сріблився якийсь великий диск (Микола догадався, що то — Земля).

Невтомні в пошуках невідомого, сини Землі стояли, вражені витвором чиїхось вмілих рук. Але що все це означає? Хоча підземелля було напівосвітлене різноколірним промінням, що, відбиваючись із каменя на камінь, створювало дивовижний світловий ефект, Загорський натиснув кнопку ліхтаря. Спалахнули нові міріади вогнів, заворушилися, кинувшись в усі боки, чорні тіні, і здавалося, що то пробігли якісь живі істоти. Немов здоганяю-чи їх, Микола спрямував променистий сніп на підніжжя колон, що оточували "чашу". Вигук здивування вирва-вся у нього з грудей:

— Гляньте! Селеніти!

Іван Макарович повернувся в той бік, де лягло світляне коло. Над самим краєм провалля, немов повзучи до нього, лежали якісь довгі істоти, ніби грілися біля того холодного вогню, що жеврів унизу…

— Так, так, це, мабуть, селеніти, — радирував професор, ледве стримуючи хвилювання, його тіло аж мо-розом обсипало.

Присвітили ліхтарями ще — нерухомі істоти бовваніли скрізь, по всьому ободу провалля, наче не в силі одірватися від споглядання його сяйва. Професор підійшов ближче, і йому здалося, що то купки попелу чи яко-гось пороху, що зберегли форму живих істот. Справді, це були майже зотлілі останки селенітів. Коли професор торкнувся однієї постаті, вона розсипалась, лишився тільки кістяк. Він був надзвичайно схожий на

кістяк лю-дини, але вражав своїми розмірами — довжина його сягала семи-восьми метрів.

— Недаремно вони побудували такі сходи! — сказав Загорський, міряючи кроками довжину кістяка.— Сім з половиною!

— Очевидно, сила тяжіння впливає на ріст вертикальних живих організмів, — сказав професор. — Он далі лежать ще більші.

Вони пішли поміж колонами навколо заглибини, і всюди в примарному світлі, що відбивалось од каме-нів, бачили зотлілі постаті. Селеніти спали вічним сном, і ніщо їх тут не тривожило: ні спека довгих днів, ні холод ночей, ні дощі, ні вітри, яких вони, звичайно, не знали і за свого життя.

У глибокій задумі брели наші мандрівники. Крім величезного наукового інтересу, видовище мертвого храму збуджувало і звичайне людське почуття жалю до цих дивовижних істот.

Стомившись, Плугар і Загорський сіли на підлозі, обіпершись спинами об колону. І як тільки погасили ліхтарі, сутінки огорнули все. Через кілька хвилин очі їхні почали помічати блиск сузір’їв над головою і жеврі-юче сяйво, що линуло знизу.

— Що ви думаєте про все це, Іване Макаровичу? — не втерпів Загорський.

Професор відповів не зразу. Звичайно, археологічні дослідження розкриють історію матеріальної куль-тури Місяця, призначення споруд, а може, навіть і звичаї селенітів. Але вже з попереднього ознайомлення ясно, що це грандіозне підземелля — храм. Життя на планеті гинуло від втрати атмосфери і вічного холоду, що стис-кав її в своїх лабетах. Мабуть, селеніти шукали порятунку в тілі планети, де, без сумніву, ще й досі є своє влас-не тепло. Може, оте багряне сяйво на дні є символом

бога тепла, бога життя? Вся будова спрямована вниз, у глибину. Це виразно помітно в архітектурі храму: низьке склепіння, велика лійкоподібна заглибина. Отже, всі свої надії, всі сподівання селеніти черпали не з неба, яке ставало все холоднішим, а з надр своєї планети. їхні погляди були звернені не вгору, не в безмежні простори неба, а в глибину Місяця, де акумулювалося тепло.

— Подивіться на їхні пози, Миколо. Всі вони лежать ниць, заглядають на дно цієї магічної чаші. Та ніщо їм не допомогло…

— Ех, якби вони потримались до нашого приїзду! Ми б їм допомогли!

— Треба все це на кіноплівку, Миколо,

— Апарат же в машині!

Тільки тепер вони згадали про всюдихід, залишений на залитій сонцем рівнині, про свій дім на Місяці — сигароподібну ракету, яка височить десь за горами. Як там Ольга і Мілько?

— Я піду візьму апарат, Іване Макаровичу.

— Ідіть, — якось неохоче погодився професор. — Та не баріться.

— Скільки ми сюди йшли? — міркував Микола, дивлячись на годинника, що світився на ліхтарі. — Зда-ється, години півтори. Ну, а тепер я швидше, за годину справлюся!

— Гаразд!

Микола встав і швидко пішов. Кілька хвилин Іван Макарович бачив, як перескакувало по колонах світло його ліхтаря.

"Камінь, навколо тільки камінь, — подумав професор. — Немає ніяких слідів металу… Це кам’яна циві-лізація…" Потім чомусь згадалося рідне місто, сонячні луки за Дніпром і прозоросині хвилі ріки. Захотілося пити. Але от, неначе кадр з кінофільму, — перед очима захиталася яхта, і Плугар побачив на фоні білого паруса бронзову постать своєї дочки. Він стоїть, схилившись на балюстраду набережної, яхта летить, мов птах. Ольга махає до нього рукою, гукає, але слів не чути. Він біжить вздовж набережної — хоче не відстати од яхти, але втома підкошує йому ноги, він падає і… прокидається.

Коли Іван Макарович подивився на годинника, сонливість у нього як рукою зняло: минуло дві години, а Микола не повернувся! Може він десь поблизу заблудився?

— Миколо! Миколо! — загукав Плугар у мікрофон. — Я тут!

Короткі радіохвилі шугали поміж колонами, кидались у кам’яні проходи, під склепіння і згасали десь унизу. Відповіді не було, навушники мовчали.

— Миколо! Миколо! Відповіді не було.

Перервана розмова

Ольга і Мілько дивилися в ілюмінатор доти, доки всюдихід не зник з очей. А тоді поглянули одне на од-ного і… зітхнули. Це розсмішило дівчину.

— От і зітхання почались! — сказала вона, поглядаючи на Михайла.

— Це перші зітхання на Місяці! — серйозно сказав юнак.

— Ви дотепний, а я й не знала!

Михайлове обличчя стало враз похмурим. Ольга не здивувалась. Ще там, на Землі, вона чула, що інже-нер Мілько — відлюдкуватий, замкнутий. Ніколи його не бачили в товаристві дівчат, все він мав справу з меха-нізмами. Ось і зараз, ніби пошкодувавши, що дозволив собі жарт з дівчиною, він сів до столу і почав писати. Ольга сіла навпроти, підперла долонею щоку і якийсь час мовчки дивилася на густі Михайлові брови, на все його обличчя.

— Скажіть, що це ви пишете?

Мілько підвів голову, їхні погляди зустрілися.

— Це я для машини… завдання. Треба зробити розрахунок старту, вірніше — перевірити… Бачите, дуже важливо точно визначити початкову швидкість. Треба врахувати місцеві умови…

— Я вже сама думала — як ми вилетимо звідси? Тут же немає ракетодрому!

— Зате тут немає і такої великої сили тяжіння, як на Землі. Вона в шість разів менша. Для того, щоб залишити Місяць, потрібна швидкість всього два з поло виною кілометри на секунду.

— Так… — роздумливо промовила Ольга. — А все ж таки небезпечно.

Мілько нічого на це не відповів — продовжував свої розрахунки. Ольга дивилася на його міцну руку, що орудувала олівцем, і думала про витримку цього скупого на слова юнака. Він не такий показний, як Загорський, але у ньому є щось цікаве.

— Чи ви коли-небудь мрієте, Михайле? — несподівано спитала Ольга.

Мілько підвів голову і просто сказав:

— Мрію.

Ольга не сподівалась на таку відповідь, очі її заблищали цікавістю.

— Мрієте? Та невже? Ви такий… — вона не договорила.

— Який?

— А ви не образитесь?

— За відвертість не ображаються. Який же я?

— Ну, такий… сухар! — випалила дівчина, і рум’янець залив їй веснянкуваті щоки.

Мілько добродушно засміявся.

— Отаке! Сухар? Здорово! А я вважав себе менше реалістом, а більше мрійником.

— Справді? Про що ж ви мріяли?

— Мріяв про цей політ на Місяць…

— Я знаю, що не тільки мріяли.

— Звичайно. Я не Манілов. Мрії треба підкріплювати роботою.

— Ну, добре, ця ваша мрія здійснилась. А тепер?

— Тепер я мрію про політ на Марс… Знаєте, Олю…

Михайло не договорив. У кабінеті раптом стало темно, неначе густа непроникна хмара заступила сонце. Вони кинулись до ілюмінатора. І справді, ракету окутала чорна запона пилюки. Крізь її товщу не могли проби-тися сонячні промені.

— Що це таке? — тривожно запитала Оля.

— Не знаю, — відповів Михайло.

— Може, це вибух вулкана?

— Не схоже. По-перше, поблизу немає кратера, по-друге, ми відчули б поштовхи.

— А може, то метеорит?

— Ні, від такого удару задрижала б поверхня…

Довго вони дивилися, як поволі осідав пил і каміння, підняті з поверхні Місяця невідомою силою. Ольга зробила припущення, що, може, повернувся всюдихід, але Михайло пояснив їй, що всюдихід не підняв би куряви стільки і так високо. Та, зрештою, минуло чимало часу, а ніхто не піднімався в ракету. Курява потроху осідала, вже крізь неї почало пробиватися сонячне проміння, а причина цього явища була незрозумілою.

— Ну точнісінько так, як було при посадці! — сказала Ольга.

— Дуже схоже, дуже схоже, — погодився Мілько і почав одягати скафандр. Ольга хотіла не пустити йо-го, але він твердо сказав, що мусить вийти і подивитись.

Хвилин через п’ятнадцять він повернувся, його обличчя було так само заклопотане, як і перед тим.

— Нічого не розумію! Треба зв’язатися з нашими. Спробуємо?

Оля охоче погодилася. Вони сіли до рації.

— Я — "Комета", я — "Комета", — загукала Ольга в мікрофон. — Доповідаємо: несподівано знялася сті-на пилу, несподівано знялася стіна пилу.

Кілька разів передавала вона і кілька разів переходила на прийом, але всюдихід мовчав.

Тоді взявся передавати Мілько, та результат був такий самий. Щоб не тривожити дівчину, Михайло по-яснив це тим, що на всюдиході просто не включена рація. А в самого скребло на душі: чому знялася така пилю-ка? Чому не відповідає всюдихід?

Непрохані гості

Ольга писала свій щоденник, коли почулося цокання біля вхідного люка ракети. Насторожено підняла голову, торкнула за плече Мілька:

— Чуєте?

Михайло прислухався. Справді, щось наче шкребло по металу. Чи не повернувся Іван Макарович і Загор-ський?

Мабуть це саме подумала й Ольга, бо підійшла до ілюмінатора. Михайло подивився в другий, Всюдихо-да не було. Але все ж таки біля люка хтось є!

— Наші так швидко не могли повернутись… — зашепотіла Ольга. — Минуло всього три години. — Її обличчя було збентежене, а може, й злякане. Вона стиснула Михайла за лікоть: — А що як… що як це прийшли селеніти?

— Дурниці!

— А що ж ви думаєте? Все може бути… можливо, селеніти — анаеробні істоти …

Мілько швидко підійшов до рації і заговорив у мікрофон:

— Що сталося? Ви не можете відчинити люка, Іване Макаровичу? Чи це ти, Колю?

Відповіді не було. Але шкрябання і цокання по металу чулося виразно.

— Це вони добиваються, селеніти! — пополотніла Ольга. — Ти смієшся, а мені страшно…

— Без дурниць, Олю! — суворо глянув на неї Мілько. — Візьміть себе в руки. Зараз дізнаємось, що там таке… — і він, почав одягати скафандр.

Ольга мовчки припала до ілюмінатора.

— Нічого надприродного в природі не може бути, — говорив Михайло. —Анаеробні істоти, кварцові страховиська… Все це вигадки фантастів, ясно? А якщо ви боїтеся, то… сховайтеся в коридорчик! Їй-богу, там вас і селеніти не знайдуть! — Він засміявся, показуючи білі зуби.

Ольга зиркнула на нього тривожними очима. В цьому короткому погляді був і острах, і надія, і довіра. Ще б одно Михайлове слово — і вона

б усміхнулась! Але юнак уже надівав шолом. Тоді Ольга обернулася і швидко пішла до люка, що вів у "коридорчик" — шахту, в якій розташовані допоміжні установки. Щільно за-крившись, присіла на металевих поручнях. Стало соромно свого переляку. Ну. звичайно, Мілько правий! Селе-ніти… Планета ж мертва! Хотіла вже вилізти зі своєї схованки, але, почувши кроки в кабіні, стрималася. Нашорошила вуха. Зараз їй хотілося, щоб це таки справді були селеніти — якісь таємничі, але доброзичливі істоти… Хай би тоді Мілько із своїм раціоналізмом…

Почулися голоси. Крім Михайла, в кабіні було ще двоє: один заговорив чисто по-англійському, другий — з помітним німецьким акцентом. Все виявилося дуже простим, навіть прозаїчним: прибула ще одна ракета із Землі, члени її екіпажу прийшли, щоб познайомитися з радянськими астронавтами і встановити "наукові конта-кти". Замість скрипіння селенітських страховиськ, Ольга почула добірну англійську мову, Михайло, правда, немилосердно перекручував слова, але все ж таки підтримував розмову.

Експедиція західних колег підготовлена і споряджена не урядом якоїсь держави, а могутньою урановою монополією, яка захопила під свій контроль майже всі родовища цього елемента в західному світі. На Місяць прибула, як вони сказали "оперативна група геологів і фізиків-атомників". Очолює експедицію містер Дік — відомий захисник ідеї "чистої" атомної бомби.

Прибулі розповіли про свою ракету, поцікавилися конструкцією радянської, запитували про роботу атомного двигуна, радіолокаторів, про систему керування, їх також цікавили запаси рідкого кисню, води. Мілько відповідав дуже загально, торкаючись не самої конструкції корабля, а лише її принципів, про що вже писалося в пресі. Щождо запасів, то тільки й сказав:

— Нам вистачить!

"Молодець Михайло! — подумала Ольга. — Дипломат!"

Гості вихваляли своє устаткування, особливо фізичну лабораторію, придатну для розщеплення ядер цілого ряду елементів і виготовлення "портативних атомок". Ольга відчула в їхніх словах приховане бажання залякати Мілька. "І чого їм треба? — подумала. — Хіба ми заважаємо їм вести дослідницьку роботу? Прилетіли — ну й працюйте собі на здоров'я! А то й тут з атомками носяться…"

— Ми хотіли порушити питання про вашу воєнну базу… — сказав один із прибулих.

— Яку базу? — щиро здивувався Мілько,

— Не вдавайте із себе наївного, колего. Ми прекрасно знаємо, що ви так поспішали крізь холодний сві-товий простір не для прогулянки… Подивіться — он Земля! Яка чудова мішень! Вона повертається до Місяця кожною стороною, всі пункти цивілізованого світу видно, як на долоні. Встановлюй атомну катапульту і роби контроль над всякою країною. — Він ляснув пальцями, неначе батогом. — Хто тримає Місяць, той володіє Зе-млею!

— Он воно що… — вставив Мілько. — А ми, признатися, й не думали про цю сторону справи…

— Ви нас випередили, але — дозвольте вам нагадати — ви посадили свою ракету на нашу територію. Так, так, північна частина видимої півкулі Місяця давно придбана нашою монополією, і бос…

— Я не можу вести переговорів про це, — засміявся Мілько. — Просто некомпетентний… Ми ніяк не сподівалися, що хтось може заявити права власності на територію Місяця. Та ще й авансом! Зайве, мабуть, на-гадувати вам, що наша експедиція має суто наукові завдання,

виконанням яких ми хочемо зробити свій скром-ний внесок до скарбниці людських знань.

— Гаразд, пане Мілько, ми зустрінемось з вашим командиром. Але ви зовсім даремно повторюєте нам те, що твердить ваша пропаганда…

Розмова пішла про цивілізацію, культуру, прогрес, добробут… О, вони вже наслухалися подібних тирад. Але чи такий уже гарний добробут у колеги Мілька — видатного інженера? Який особняк він має в Москві? Скільки машин і шоферів налічує його власний гараж? Чи, може, він має автожир? Та, зрештою — чи товста його чекова книжка?

Все це було сказано вкрадливим голосом, пройнятим доброзичливою іронією.

"Яка страшна обмеженість! — подумала Ольга. — Ну, вона б задала їм перцю!" А Мілько, видно, стри-муючись, каже:

— Нам ні про що говорити, панове.

— О, ми тільки починаємо нашу розмову!

І далі Ольга почула таке, що мурашки забігали по її тілу. "Гості" пропонували Мількові "порвати з комуністами", тобто зрадити Батьківщину і перейти на службу до них! Він стане мільйонером, бо йому ж буде сповна виплачено вартість космічного корабля, ну, і гонорар за роботу на них. Від боса фірми вони мають повноваження…

— Покажіть. Які повноваження?

— Ми можемо принести підписаний чек!

Мілько криво усміхнувся:

— На скільки?

— На… на п’ятсот тисяч!..

— Малувато. Але шкода, що зараз його при вас нема… — В чорних Михайлових очах стрибали бісики. — Пуста розмова, панове.

Гості були задоволені з свого візиту. Дивилися на Мілька як на засватаного. Вони шкодують, що не можуть відразу вручити чек. Але за цим діло не стане… Незабаром принесуть.

Це вже вони говорили із скафандрів. Замкнувши за ними люк, Михайло допоміг вибратися Ользі.

— Чули, які остолопи? — засміявся, блискаючи білими зубами.

— А навіщо вам було комедію розігрувати?

— Їх двоє, та, може, й озброєні… Ох, і остолопи ж!

— Треба наших попередити.

Ольга сіла за рацію.

— Я — "Комета", я — "Комета"…

Зв’язку встановити не вдалося. Спробувала посилити живлення — щось тріснуло, лампи погасли. Мілько поставив запасні. Але знову ніякого результату. Ольга ворожила біля важельків, аж поки й ці лампи не перего-ріли. Повернула розгублене обличчя до Михайла:

— Я піду назустріч всюдиходу — попереджу. Правда ж, вони вертатимуть тим самим шляхом?

— Треба сподіватися. Можна попередити їх запискою…

— Вірно! — зраділа Ольга.— Складу купу каміння, а зверху — записку.

Сіла до столика, почала писати.

— Напиши ще таку записку: "Небезпечна зона. Смертельно".

Він і не помітив, як перейшов на "ти".

— Навіщо?

— Це для "гостей". Покладеш на їхньому шляху метрів за п’ятсот від нас. Побояться чек нести.

— Здорово! Ідея!

Вона старанно виводила літери.

Сліди па поросі

Стривожений, сидів професор Плугар біля величезної колони підземного храму. Десь у глибині "магічної чаші", як він назвав конусну виїмку, жевріло холодне каміння. Отак в ньому самому жевріла тривога. "Що ста-лося з Миколою? Де він затримався?" пекли думки. З’явилися різні догадки, звичайно, невеселі. А що ж, все могло трапитись. Юнак міг упасти і пошкодити кисневий балон… Або рація. Теж могла розбитися…

Іван Макарович підвівся, ввімкнув ліхтарика і тільки тепер звернув увагу на сліди в поросі. Вони ж поведуть його туди, де, можливо зараз, лежить Загорський!

Професор швидко пішов по слідах. Спочатку йому важко було розрізнити Миколині — і саме ті, що він відпечатав, ідучи до виходу. Адже вони вдвох обійшли увесь храм, роздивляючись зотлілих селенітів. Тільки вдвох— а скільки відбитків підошов у цьому віковічному поросі! Вони помережали всю підлогу навколо "ча-ші", і ось Іван Макарович здивовано помітив, що знову прийшов на те саме місце, де сидів щойно. "Еге, — по-думав він, — починаю блудити… Це негаразд. І чого я пішов навколо чаші? Треба шукати тунельного отвору, а головне — спокій, спокій!"

У тонкому мистецтві слідопита Іван Макарович аж ніяк не був професором, йому довелося одночасно опановувати цю науку і застосовувати її на практиці. Пригадавши досить заплутану криву свого руху від туне-льного отвору, Іван Макарович, пробираючись поміж колонами, все ж таки дістався туди. Присвітивши ліхта-рем, він побачив при виході з тунелю чотири переплутані сліди. "Два — це ми йшли сюди, — міркував Іван Макарович, — третій — Загорський ішов до виходу за апаратом, а четвертий… значить, він повернувся!" Так, сумніву не було: Загорський повернувся. Іван Макарович рушив по його слідах. Спочатку широкі Миколині кроки йшли так, як і треба, — до колонади. Але тут він чомусь звернув не вправо, а вліво…

Пройшовши хвилин п’ять, професор і незчувся, як потрапив у якийсь інший тунель. Власне, це була ши-рока підземна вулиця. Вона то йшла прямо, то повертала під тупим кутом. Іван Макарович ступав обережно, неначе по тонкому льоду. Сліди Загорського вели все далі й далі. Тепер професор уже не мав сумніву, що знай-де юнака. Чіткі сліди в поросі вели безпомилково, і тривога почала помалу розвіюватись. Але все ж таки якесь неприємне почуття самотності, може навіть страху ні на мить не залишало Івана Макаровича. Це ж тільки по-думати — на такій віддалі від Землі (майже 400 000 кілометрів) та ще й забратися в залиті темінню надра Міся-ця! Ні, така подорож на планету, екскурсія по ній — не під силу одній людині. Тут не витримають найміцніші нерви!

У цих підземних анфіладах темрява була така густа, така непроникна, що сніп електричного світла, який падав з ліхтаря, здавався справжнім чудом.

"А що, коли ліхтар зіпсується? — несподівано промайнула думка. — Що тоді?" Іван Макарович інстинктивно стиснув ребристу поверхню футляра. На мить йому стало моторошно, але тільки на мить. Зусиллям волі він відігнав од себе чорні думки. "Ну, що за дурниці! — підбадьорив себе. — Десь же тут Загорський". І він знову почав гукати Миколу в мікрофон.

Та ось сліди в поросі вивели професора на великий майдан. Так, це справді був просторий підземний майдан. Промінь ліхтаря ледве сягав протилежної стіни. В кількох місцях зяяли широкі тунельні отвори, а між ними — менші, неначе двері. Сліди Загорського повернули в один з менших отворів, і тут Іван Макарович побачив Миколу. Юнак стояв, розглядаючи щось на стіні і обернувся лише тоді, коли побачив світло професорового ліхтаря.

— Іване Макаровичу! — зазвучало в професорових навушниках. — Та це ж… це ж підземне… глибинне місто! Я знайшов ось на стіні (він присвітив ліхтарем), подивіться — письмена чи, може, їхній живопис…

— Товаришу Загорський! — суворо сказав у мікрофон Плугар. — Оце так виконуєте ви доручення нача-льника експедиції? Чому ви не повернулися відразу до мене, так, як я вам наказав, а пішли зовсім в інший бік?

— Та я, Іване Макаровичу, думав — подивлюся одним оком і миттю, — виправдовувався Микола.

— Навіть найменша недисциплінованість, товаришу Загорський, неприпустима! Оголошую вам заува-ження!

Вони стояли один проти одного, опустивши ліхтарі вниз, і віковічна темрява селенітського житла огор-тала їхні постаті. Загорський відчув, як він червоніє від сорому.

— Даю слово… — пробурмотів він, — обіцяю…

— Ну, добре, — вже трохи лагідніше проговорив професор. — А тепер давайте познайомимось із гли-бинним, як ви кажете, містом. Може, це була столиця селенітів?..

— Ви ось тільки гляньте… — Загорський освітив стіну.

— Ага, а чому ви не відповідали, коли я вас викликав?

— Я нічого не чув.

— Цікаво, це треба перевірити. Зачекайте тут.

Іван Макарович вийшов на майдан (їх відділяла стіна) і почав говорити до Миколи. Але відповіді не по-чув. Так само Микола не чув його рації. Вони швидко встановили, що порода, яка залягає навколо, не тільки не пропускає, але й не екранує радіохвилі, тобто не відбиває їх. Вона їх поглинає. Микола уявив собі, як радіохвилі проникають у верхні шари цієї незнаної породи і тут же починають втрачати свою пружність, поступово згасають і зовсім завмирають в лабіринті незнайомих атомів, безсилі пробити їхні електронні оболонки.

— Цікаво, що зовсім не екранує, анітрохи, — вигукнув юнак.

— Відбийте шматок, — попросив Іван Макарович.

Загорському з великим зусиллям удалося відколупати осколок породи. Він ледве не зламав і страшенно затупив свій топірець.

— Тепер продовжимо огляд підземного поселення, — сказав професор, крокуючи далі.

"Поселення… — подумав Загорський, ідучи поруч. — Воно й правильно, що поселення, а не місто. З од-ного боку всяке місто є поселенням, а з другого — тут немає нічого схожого з нашими містами". Він мав на увазі будинки з сяючими вікнами, залізниці, дроти, сади і сквери…

Подорож у минуле

Саме в той час, коли в ракеті були непрохані гості і Ольга сиділа в "коридорчику", Іван Макарович та Загорський ходили вулицями величезного глибинного поселення селенітів, прорізуючи темряву снопами електричного світла, що били з їх ліхтарів. З вулиць, що перехрещувалися і розбігалися в різні боки, вони заходили до житлових і всяких інших приміщень, натрапляли на останки зотлілих їхніх мешканців, на всякі речі, призначення яких було невідоме.

Тисячі загадок оточували наших мандрівників.

Як селеніти змогли збудувати отаке грандіозне підземелля? Може вони використали природні печери? Ні в будові, ні в різноманітних речах професор поки що не знайшов ні найменшого сліду металів. Камінь і камінь. Є теракота — випалена глина. Трапляється скло — в інкрустаціях на округлих скелях, у формі великих куль, що стоять на камінних підставках на вулицях і в житлах. Коли на ці кулі падає промінь ліхтаря, вони почина-ють яскраво світитися, а потім поволі згасають, знеможені в сутичці з цілковитою темрявою.

А чи мали селеніти зір? Мабуть, мали, бо інакше не було б кольорових зображень, вмонтованих у стіни й стелі з різноманітних мінералів. Значить, вони якось освітлювали своє місто? Але як? Про електрику

нічого й говорити: вони, мабуть, і не здогадувались про неї; а смолоскипи чи якісь інші світильники поглинули б увесь кисень…

А вода? А повітря — як була влаштована їх циркуляція?

Якою була суспільна організація селенітів? Що схожого в неї з нашими земними суспільствами? Може, тут був устрій, подібний до тих, що їх виплекали в своїх серцях Томмазо Кампанелла і Томас Мор? Чи це була родова община? Чи, може, рабовласницька монархія? Плугар і Загорський бачили багато статуй, що зображали велетенських жінок, образи селеніток проглядали то з мозаїчних панно, то з барельєфів. Може, тут був матріархат?

— Уявляєте, Миколо, — звернувся професор до Загорського, — скільки тут буде роботи нашим археоло-гам, історикам, лінгвістам, інженерам, архітекторам?

— А лінгвісти що тут робитимуть? — здивувався юнак.

— Як що? Ось подивіться, — промінням прожектора професор помацав стіну великої зали, в якій вони стояли. — Зверніть увагу на оці складні геометричні фігури. Ви думаєте, навіщо вони вибиті на камені? А бачите, вони розташовані за певною системою, і в них можна розрізнити трикутники, чотирикутники, ромби, шестикутники…

— Орнамент.

— А мені здається, що це селенітське письмо. І лінгвісти його розшифрують, так само, як розшифрували вони вавілонський клинопис.

— Цікаво!

— І цікаво, і важливо для вивчення матеріальної та духовної культури Місяця.

— А як ви думаєте, Іване Макаровичу, скільки часу пройшло з тих пір, як рука селеніта вибила оці знач-ки?

— Думаю, що багато… — розмірковуючи відповів професор. Він водив ліхтарем по стінах, виступах, ка-рнизах. Постать Загорського в скафандрі то з’являлася в сяйві проміння, то зникала в темряві. — Може, навіть більше, ніж ми сподіваємось. Селеніти жили й працювали тут уже, мабуть, тоді, коли на Землі бродили іхтіоза-management, їхній мозок породжував думки вже в той час, коли на Землі не тільки не було людини, а навіть її предків. Це, можливо, найстародавніша культура в усій нашій Сонячній системі, якщо до страшенної, неймовірно великої віддалі в мільярди років можна застосувати термін "стародавня". Ми зараз подорожуємо в далеке минуле, друже.

— Чому ви так думаєте, Іване Макаровичу? — спитав Микола, фотографуючи рельєф, який потрапив у світляне коло.

— Враховуючи те, що маса Місяця разів у вісімдесят менша від маси Землі, і, значить, він охолонув раніше, можна припустити, що й умови для виникнення життя тут створилися набагато раніше. В той час, коли з втратою води і атмосфери життя на Місяці поступово згасало, на Землі воно тільки почало розцвітати…

Розмовляючи, Плугар і Загорський заходили до все інших і інших приміщень. В одній великій круглій залі вони затрималися довше, ніж в інших. Тут, куди не глянь,— під електричним промінням зблискували, ніби оживали, зображення з різноколірних камінців. Іван Макарович присвічував обома ліхтарями, а Загорський пустив у хід кіноапарат.

Невідомо, яке призначення мала ця простора зала? Може, тут жив учений-селеніт, можливо, містилася школа, музей чи якийсь інший освітній заклад, — але вся стіна його, що утворювала собою правильне коло, була вкрита картинами з кольорових мінералів. Картини були

обведені стрічками різноманітних геометричних фігур, які професор Плугар назвав селенітським письмом.

Ось підряд кілька пейзажів Місяця. Художник-селеніт досить майстерно зобразив діючий вулкан — з кратера виривається лава і вогненним потоком суне до синього лісу. Тут же звивається якась чорна стрічка, очевидно, ріка.

— Значить, все тут було — і ліси, і річки, — каже Іван Макарович. — Економте плівку.

Плугар пересуває світляне коло ліхтаря, і перед ним постає безмежна рівнина, вкрита якоюсь рослинніс-тю, в небі — хмара із стрілою блискавки, і косі струмені дощу.

— Для мешканців підземного поселення це вже, мабуть, звучало казкою... — задумливо говорить професор. — Бо коли вони закопалися сюди, таких атмосферних явищ на Місяці вже давно не було.

На іншій картині вони побачили велетенського звіра, що перестрибував через річку. Він скидався на оле-ня, але величезні гіллясті роги були в нього не лише на голові, а й по всій спині.

Довго стояли Плугар і Загорський перед однією загадковою мозаїкою. На чорному фоні було зображено розпечене світило, очевидно Сонце, на якому стався грандіозний вибух. Добре показано, як звідти розлітаються в різні боки золоті згустки речовини, і ось уже йдуть по своїх орбітах планети. На деяких з них, видно, в свою чергу сталися вибухи, і від них також відірвалися згустки — вже набагато-менші.

— Та це ж зображена селенітська теорія походження Сонячної системи! — вигукнув професор. — Ціка-во, цікаво...

— В чому ж вона полягає, ця теорія? — спитав Загорський.

— Коли буде розшифровано селенітське письмо, тоді матимемо про неї повне уявлення. А зараз можна сказати одне: селеніти-космогоністи, очевидно, вважали, що планети створилися з речовини Сонця і що ця речовина була викинута з нього завдяки вибуху, тобто внаслідок внутрішніх процесів. Так само виникли й супутники планет. Досить-таки цікава теорія… Подібні, хоча й не зовсім такі, припущення робили й земні астрономи. Але тут маємо струнку, мабуть, грунтовно розроблену теорію. Іван Макарович повів прожектором, і раптом у світлі з’явилася голова селеніта. Нашим мандрівникам на мить здалося, що селеніт іронічно посміхається. Освітили всю його постать — він сидів на колінах під зображенням космогонічної теорії спиною до стіни. Окремі деталі його великого тіла — обличчя, руки можна було уявити лише при деякій фантазії. Це була наче тінь колись живої істоти.

— Може, це автор космогонічної теорії? — спитав Загорський.

— А бачите — він зотлів, а думка його живе!

Світлом намацавши вихід, Плугар і Загорський залишили округлу залу. У них був хороший настрій: може це була просто радість нововідкрить, а може, приємно було дізнатися, що селеніти жили тут не як кроти, що це були істоти, здатні до абстрактного мислення. Одне тільки якось гірко вражало синів Землі — і на зображеннях, і в натурі вони бачили селенітів усе в одних позах — або стоячими на колінах, або лежачими ниць. "Що, яка темна сила не давала їм випростатись? — міркував Плугар. — Мабуть, було щось таке, що сковувало їхній прогрес, інакше вони б не загинули, а врятували б свою планету або дісталися б на Землю. Ясно, що це суспільні відносини і відповідна ідеологія…"

— О, а це що? — присвітив Микола в закуток. — Подивіться, Іване Макаровичу!

Професор підійшов, нахилився і в яскравому світлі ліхтаря побачив цілу колонію грибів!

— Виходить, що тут можна поповнити запас провізії, — пожартував він. — Як же ви тут виросли без по-вітря і без води?

Ця, здавалося б незначна знахідка, глибоко вразила Плугаря. Яка незламна, яка могутня сила життя! Немає грунту — хапається корінням за камінь, нема чим дихати — а таки проростає! Ніякі сліпі сили не можуть його вбити, не можуть. Життя — безсмертне!

Після того, як Загорський зафотографував стійких представників загиблої флори Місяця, Іван Макарович зірвав кілька грибів і поклав до сумки.

Далі пішли якимись крутими спусками, вузькими галереями, широкими майданами. То піднімалися схо-дами вгору то стрибали вниз, то, не вагаючись, спускалися в якісь колодязі-шахти. І скрізь були приміщення, неначе соти в стільнику, і стільник той мав, очевидно, безліч поверхів. Було тепло, Іван Макарович думав, що то відчувається тепло планети, а Загорський пояснював це собі виключно їхньою ходьбою, хоч вона і не втом-лювала їх. Заблудитись вони не боялися: за ними тягся добре видний при світлі слід у поросі. Сумки вже були повні всяких зразків чудернацьких кам’яних речей, виробів із скла і теракоти. Але бажання побачити, узнати ще більше, ця ненаситна жадоба, якою, на щастя, пройняте людство, гнала і гнала їх уперед. їм хотілося ще знайти сліди металів. Ішли, перемовляючись через свої рації, водячи перед собою снопами електричного сяйва.

На одному великому перехресті зупинилися. Посередині тут чорнів круглий отвір, у який ледве не полетів професор Плугар. Присвітивши вгору, він побачив такий отвір і на стелі — схоже було, що це якийсь наскрізний колодязь. І вгорі, і в низу біля отворів було по кілька великих куль, які відразу спалахнули, коли на них упало проміння ліхтарів. Перед очима наших мандрівників постала чудова картина. Поблизу отвору, що вів униз, спиною до нього обличчям до вулиць стояло чотири величезних скульптури з якогось світлого каменю, надзвичайно схожого на мармур.

Кам’яні постаті в простягнутих руках тримали такі самі прозорі кулі, які були встановлені біля отворів.

— О, це треба обов’язково сфотографувати! — захоплено сказав Загорський. — Нате й мій ліхтар, Іване Макаровичу, світіть, бачите — світло неначе посилюється!

Справді, стало зовсім видно, кулі відбивали світло одна від одної, створюючи цілу сітку променів. Побачивши якийсь кам’яний стовпчик, Микола став на нього і почав крутити ручкою кіноапарата. Націлюючи об’єктив то в той, то в інший бік, він утратив рівновагу і, зіскакуючи з підвищення, штовхнув Івана Макаровича.

— Що ви зробили! — зойкнув професор.

Микола подумав, що завдав йому болю, але тут же побачив якісь зблиски в отворі і з жахом зрозумів: упали ліхтарі. Від несподіваного поштовху Іван Макарович зненацька впустив їх.

Зляканими очима дивилися Плугар і Загорський в безкінечно глибокий колодязь, в якому, неначе два сві-тлячки, мигтіли ліхтарі. Раз по раз у глибині спалахувало сяйво — то, мабуть, відбивали світло скляні кулі, встановлені на перехрестях в нижчих ярусах цього дивовижного міста. Нарешті, все внизу погасло — ліхтарі або розбилися, або потонули в поросі. Тут, де непорушно стояли Плугар і Загорський, було ще видно.

— Дивіться, дивіться, Іване Макаровичу! Ці кулі ще світять!.. — в нервовому збудженні вигукнув Мико-ла. — Вони, мабуть, здатні зберігати, втримувати світлову енергію… Біжімо! Іване Макаровичу! Може, ми ще встигнемо…

Професор Плугар мовчав. Темрява швидко клала тіні на його обличчя, він стиснув Миколину руку, наче бажаючи передати юнакові свою витримку. Юпітери, які були біля отвору вгорі, і ті, що в руках

кам’яних жінок, гасли з кожною секундою. Темрява, густа, непроникна темрява насувалася з усіх боків. Чорним зловісним крилом закрила вона далину тунелів, махнула на скульптури… І враз Миколі здалося, що він осліп: не видно було зовсім нічого. Нічогісінько!

— Що ж тепер буде, Іване Макаровичу? — сказав він у розпачі.

— Найперше — це витримка, товаришу Загорський, витримка і спокій. Ми потрапили в тяжке станови-ще, от і давайте поміркуємо, як нам з нього вийти… Спочатку треба пригадати весь шлях, а потім рушати. Як доберемося до храму — там уже рукою подати.

Іван Макарович говорив, переборюючи тривогу, яка смертельним холодком охоплювала його. Він знав, що ситуації не зміниш докорами, і все ж дорікав собі, що так далеко зайшов у цей лабіринт. Чому було не пове-рнутись? Адже однаково всього міста за раз дослідити не можна! Важливо було встановити сам факт його існування…

— Ви, Миколо, здається, шахіст?

— А хіба що?

— Ви, звичайно, знаєте цілі партії напам’ять, можете відновити послідовність ходів…

— Це так, Іване Макаровичу, але в шахах вся увага на ходи, а тут..,

— Пригадуйте.

— Коли ви знайшли мене, ми пішли прямо, потім на перехрестку повернули вліво, заходили до примі-щень, пізніше знову повернули, здається, вже вправо, потім спустилися в нижчий ярус, тоді знову йшли вули-цею…

Так, вони пройшли дуже багато — цілі кілометри підземних шляхів і спустилися в глибину, не менше, як на кілометр. Кисню в них лишалося може на годину–дві — запас його був на всюдиході.

"Якщо не вдасться вибратись, — подумав Плугар, — то Мілько з Ольгою все ж таки повернуться на Зем-лю... А потім нас знайдуть. І добре, що ми тут побували... Людство подивилось на все це нашими очима".

— А коли ми зайшли в круглу залу? — спитав Микола.

— Знаєте що, Миколо, давайте пригадувати з цього кінця. Перші метрів п’ятдесят звідси я добре бачив в останню мить, підемо навпомацки, а там знову пригадаємо...

Тримаючись за руки, вони рушили. Страшна темрява щільно облягала їх з усіх боків. І Микола, й Іван Макарович то заплющували, то розплющували очі. Були моменти, коли перед ними спливали якісь невиразні плями: ще працювала сітчатка. А потім темрява залила все.

Ольжина мандрівка

Надівши скафандр, Ольга спустилася з ракети. Була дуже стривожена, навіть не звернула уваги на те, що це ж вона вперше ступила на поверхню Місяця! Хвилювало одне — як оберегти експедицію від небезпеки. Ки-сневий прилад працював бездоганно, і Ольга зовсім не відчувала, що перебуває в безповітряному просторі. По-бачивши в сивому поросі сліди, які вели в протилежний бік, ніж ті, що їх проклав всюдихід, вона дійшла до самого краю невеликого плато, на якому височіла їхня ракета. Сліди спускалися вниз і далі зникали за пагорба-ми. Саме тут, на краю гірського п’ятачка, Ольга вирішила поставити грізну картку. Зсунувши ногою купку пи-люки, встромила білий аркушик. Російською і англійською мовами на ньому було виведено: "Небезпечна зона. Смертельно!"

"Нехай поламають голови, чортові гангстери! — думала Ольга. — Це для них буде справжній сюрприз! А тепер попередити батька і Миколу..."

І вона легко, енергійно повернулася до ракети і пішла далі по сліду всюдихода.

Все складалося добре. Ольга пройде аж до тих гір, а може, й далі — іти ж бо зовсім, зовсім легко! — там поставить три білі карточки і назад. Їхатиме батько з Миколою, побачать. "Ану, скаже, зупини. Що воно таке?" Прочитають і тоді... Романтика пригод охопила Ольжине єство. Дівчина з захватом подивилася на чорне оксамитове небо, всіяне зорями. Вони палали разом із Сонцем, подаючи звістки з далеких-далеких світів. Маяки серед безмежної темряви, невтомні гарячі маяки — вони проймають увесь Всесвіт своїм золотим промінням, обігрівають безліч планет, сіючи на них життя... І чому ж усім людям не жити мирно і по справедливості? А то й тут ось, на Місяці, хочуть воєнні бази...

Ольга окинула поглядом мовчазні місячні гори. Немає на них ні травинки, ні деревця. Може їх опалив колись вогонь війни? В розпаленій уяві дівчини постали картини страшних вибухів — язики вогню, сліпучі спалахи атомних бомб... Потім згадала батька і Загорського. Де вони? Чи з ними не трапилося чого? Хоча б же її карточки... Враз Ользі ніби почувся чужий голос:

— Алло! Колего!

Оглянулася і завмерла: за нею трухикало дві постаті — одна висока, друга присадкувата. Сумніву не було: це вони!

— Зачекайте, колего!

Віддаль між ними скорочувалась. Розмахуючи руками, двоє не йшли, а широкими стрибками бігли до Ольги. Якусь мить дівчина розгублено переступала з ноги на ногу Що їй робити? Тікати? Куди?

— Чого вам треба? — спитала Ольга по-англійськи.

Ті стали як укопані. Вони, мабуть, менше здивувалися, коли б чорне небо Місяця раптом прорізали вогненні залпи "Катюш". Дівчина! Звідки вона? Який же тоді склад експедиції? І що в них за зброя, що встановили небезпечну зону?

— Це обман! — вигукнув високий.

— Так! — розвів руками кремезний. — В їхньому екіпажі не було дівчат!

Вони стояли, не зводячи очей з Ольги. Вона їм кинула:

— Ви помилилися!

— Ну, так чого ж ви біжите? Зачекайте! Чи ми не маємо права тут ходити? Це теж небезпечна зона? І чому б вам не познайомитися з нами?

Вони рушили до неї. Що робити? Шлях до ракети відрізаний, а йти до гір… Поклала надії на кисень: може, в них менше, то скоріше повернуться. І Ольга кинулась бігти. Мчала по сліду всюдихода, роблячи гігантські кроки молодими, міцними ногами.

І коли оглянулася, то помітила, що віддаль між ними збільшилась.

Ось уже й гори починаються. В ущелині — тінь, неначе чорний тунель. У тіні Ольга налетіла на розколо-те каміння, і свинцеві її підошви сковзнули, як на льоду. Вискочила з тіні, в очі їй бризнуло синім, голубим сяйвом — мерехтіла долина, вкрита самоцвітами. Посередині її на пагорбі голубим полум’ям палахкотів гострозубий уламок самоцвітної скелі.

Ольга оглянулася — помітила, що "колеги" нагинаються над камінням, спіткнулася, впала і з жахом відчула, що кудись провалюється.

Хай живе світло!

Іван Макарович і Загорський пробиралися, обережно ступаючи, і все ж таки натикалися на стіни, на якісь несподівані кам’яні виступи, колони, статуї. Правою рукою Микола підтримував Івана Макаровича за лікоть щоб не збитися з дороги. На ремені через плече висів кіноапарат.

— Хоч би була палиця, — скрушно промовив він, — і то легше було б намацувати шлях.

— Останні селеніти, мабуть, знали про деревину лише з розкопок абощо, — сказав професор. — Так, як ми-про іхтіозаврів.

Деякий час ішли мовчки, але так було важче. В голові здіймалися розпачливі думки, жаль стискував серце. Іван Макаровим подумав про єгипетський лабіринт, йому чомусь уявились палаючі смолоскипи — оце б підняти над головою!..

А Микола думав про кисень. Скільки його ще лишилося у балонах? Може, на дні? Шкали не побачиш, а він може скінчитися кожної миті. Тоді… Як це все-таки по-дурному лежати мертвим, хоча б і всередині Місяця!

— Скільки часу ми вже йдемо? — спитав Микола.

— Мені здається, небагато. А втім, хто його знає…

І справді, відчуття часу зникло. Інколи здавалося, що вони й не йдуть, а тільки топчуться на місці, не в силі пробити темряву.

Микола пустив руку Івана Макаровича.

— Що ви робите? — спитав професор.

— Я хочу зняти з плеча кіноапарат.

— Навіщо?

— Кину.

— Кинете?

— А що ж… Непотрібен…

Миколин голос, що проривався в навушники Івана Макаровича, видався йому якимсь чужим. Розпач, розчарування, приреченість — усе звучало в ньому.

— Ви що… втратили надію, Миколо?

Ці слова професор вимовив лагідно, з болем. Він боявся почути ствердну відповідь.

— Знаєте, Іване Макаровичу… Коли б у нас було ще хоч по балончику кисню… А так, що ж… Ну, прой-демо ще з кілометр, і закінчиться.

Доки не говорили про кисень, доти наче й дихати було легше. А як тільки зайшла про нього мова — обоє відчули, що їм уже невистачає! Якийсь час пробиралися мовчки.

— І все ж таки, юначе, надії втрачати не слід! — заговорив знову професор. — Пам’ятаєте Лесю Україн-ку: "Без надії таки сподіваюсь!" Доки горить вогник надії — не все втрачено. А пригадайте Леніна. І

тюрми, і заслання, і замахи на життя — ніщо не змогло його зламати. Віра в перемогу горіла в його грудях полум’ям! Ні, ні, і ще раз ні! Ми вийдемо звідси — чуєш, Миколо? Мусимо вийти.

— Ви певні цього, Іване Макаровичу? — спитав Микола, і крізь тривогу в голосі його пробився промінчик надії. — Невже це можливо?

— Коли б я мав сумнів, то не зробив би й кроку, не натикався б отут на оці селенітські стіни.

Загорський важко зітхнув, ніби вітер дмухнув у вуха професора. "Все ж таки апарата не кинув", подумав Іван Макарович, відчуваючи міцну Миколину руку, що тримала його за лікоть.

Ішли мовчки. Тільки тоді, коли навпомацки виявляли перехрестя, перекидалися кількома фразами, радя-чись, куди податись. Пригадували, звідки вони йшли сюди, намагалися навіть намацувати свої сліди в поросі, але кожного разу доводилось покладатися лише на пам’ять. Вона підказувала їм шлях. А на одній розвилці за-сперечалися — Микола твердив, що треба йти ліворуч, а професор наполягав — праворуч.

— Мені здається, Іване Макаровичу, — сказав Загорський, — що коли ми йшли туди, то тут повертали вправо, значить зараз нам — вліво.

— Давайте ще раз обмацаємо ріг. Ось статуя селенітки з кулею в руках… Так?

— Правильно.

— Значить, нам праворуч. Я тоді звернув увагу на цю статую.

— А мені здається…

— Нехай вам не здається, товаришу Загорський, бо я це місце добре запам’ятав. Ви ж знаєте, що я любитель скульптури. Ходімо сюди!

Іван Макарович рушив праворуч, Микола пішов неохоче. Професор був стурбований тим, що Миколина пам’ять почала слабнути. А Микола мовчав, був як німий. У навушниках професор чув його важке дихання і скрушні зітхання. Раптом пальці Загорського до болю стиснули лікоть професора.

— Іване Макаровичу! — почувся його шепіт під скафандром. — Бачите, бачите?

— Що?

— Та он же селеніти! Он вони перебігли тунель і стали попід стінами… Один, два, три… їх багато, стій-те, Іване Макаровичу!

— Заспокойся, Колю, це в тебе галюцинації… — Професор сам узяв його під руку.

— Галюцинації… Ви й тоді говорили так, коли я знайшов у каналі вхід до тунелю… Селенітів приховує темрява, але я їх добре бачу — височенні… А очі, помічаєте блиск їхніх очей? Якщо вони… Що ж нам робити?

Професор стривожився. Боявся, що Микола під враженням утне якусь непоправну дурницю — побіжить і остаточно заблудиться ще й у колодязь впаде. Справді, що робити? І він швидко зорієнтувався. Щоб заспокої-ти юнака, він не говорив йому про галюцинації, не розвіював їх, бо то була б, звичайно, марна справа.

— О, бачиш, Миколо, — сказав притишено, — вони ж пішли собі!

— Ай справді, — зрадів юнак, — пішли!

— Тепер ми спокійно пройдемо, ходім.

Інколи Загорський здригався, але все ж ішов твердо. Плугар намагався розважити його розмовою. Нага-дав, як диспетчер ракетодрому виписував маршрутний лист, як водії земних ракет сміялися з нього, а він все ж таки оформив путівку — таку саму, як і тим, що летять у Владивосток, Пекін чи Ханой. У графі "Найменування транспорту" поставив: "Космічна ракета", "Маршрут" — "Земля–Троянда–Місяць–Троянда–Земля". "А хто там спитає? — жартували механіки. — Що, може не видадуть пального?" Але диспетчер був непохитний: ракета без путівки — це все одно, що людина без паспорта. На космічних трасах теж потрібен порядок! Ну, хлопці йому й ка...

Іван Макарович зупинився на півслові.

— Ти бачиш, Миколо, — видніє! — вигукнув він, а сам подумав про себе: "Може, й у мене галюцина-ції?"

— Справді видніє, Іване Макаровичу! Я вже бачу сліди, ми правильно йдемо!

Світло почало заливати безкінечний тунель. Воно випромінювалось із тих куль, що були встановлені тут на кожному повороті — їх тримали статуї в своїх кам’яних руках. Ось падають тіні, ось чітко видно сліди... Ні, це не видіння, це дійсність!

Микола запитливо глянув на професора, але той і сам нічого не розумів. Бачив, що стало ще видніше,— ну точнісінько, як на поверхні! — а від чого — не знав.

Підземне місто немов ожило. Тепер, при яскравому освітленні, воно здавалося зовсім інакшим — скільки виступило такого чудесного, незвичайного!

Але, може, воно як несподівано з’явилось, так враз і погасне, оце загадкове світло?

— Як у нас із киснем? — спитав Іван Макарович.

Микола подивився спочатку на його прилад, потім на свій:

— У вас — на півгодини, в мене — на десять хвилин.

— Ідіть швидше, зарядіться на машині.

— Я вас не залишу, — сказав Микола.

— Товаришу Загорський! Наказую — ідіть швидше, негайно, без розмов!

Це було сказано таким тоном, що Загорський не посмів перечити. Рвонув з місця, не пішов, а просто ки-нувся саженними кроками. А професор ішов зачудований, сам собі не вірячи. Він бачив: ожила освітлювальна сітка міста, промені передаються від кулі до кулі. Але де джерело світла? Яка сила пустила його в дію? Хотілося вернутися, іти в центр, щоб розгадати таємницю, але тепер Іван Макарович не давав волі своїм бажанням. Кисень кінчався, треба поспішати.

Він пішов швидше, не звертаючи уваги на орнаменти, що вкривали стіни, на безліч усяких предметів, що валялися і на вулицях, і в приміщеннях. Мертві, струхлі селеніти, що сиділи там і сям, ніби проводжали його замисленими поглядами.

Скінчилось місто, Плугар зайшов до храму. Тут панувала темрява, лише знизу, в глибині "чаші" жевріло холодне, ніколи невгасиме полум’я.

Не зупиняючись, Іван Макарович пройшов повз масивну колонаду і завернув у тунель, що вів до виходу. Тунель був освітлений, і старому професорові зручніше було подолати його великі сходи.

— Нарешті — вихід!

Іван Макарович полегшено зітхнув, коли ступив у русло ріки. Тут принаймні не страшно темряви — сяє місячний день: палахкотить оточене короною Сонце, блищать далекі зорі.

Загорський уже стояв над урвищем, узявши в руки канат.

— Не гайтеся, Іване Макаровичу! — гукнув він, вимахуючи рукою.— Беріться, допоможу.

Хоч і не зовсім вправно, але з допомогою Миколи Плугар легко вибрався на гору. Коли вони підійшли до всюдихода, в професора лишалося кисню на дві–три хвилини. Микола швидко замінив йому балон і тільки тоді розповів, що він сам видирався на гору і біг до машини вже зовсім не дихаючи; кисень у нього скінчився ще на дні русла.

— Ну добре, — перебив його професор. — Їдьмо до "Комети". Треба негайно передати на Землю про наше відкриття та й відпочити необхідно.

Микола подумав, що професор натякає на нього.

— Та, бачите, Іване Макаровичу, я й сам не знаю, як воно зі мною сталося… Ну, от — привиділось…

— Нічого страшного, Миколо, — Плугар поклав йому руку на плече. — В таких умовах з кожним може трапитись. Ну, їдьмо!

Коли запрацював мотор, — а це можна було помітити лише по приладах і дрижанню машини, — вони вирішили їхати не по старому сліду.

— Беріть он… туди! — вказав професор на інше міжгір’я. — Спробуємо знайти новий прохід до нашого плато.

Загорський поклав руки на важелі, і всюдихід рушив…

Сонячний колодязь

Все-таки Ольга була спортсменкою. Руками вхопилася за край кам’яного колодязя, коліньми обіперлась об його стінки і затримала падіння. Тоді, не гаючи й хвилини, почала обережно підтягуватись. Коли голова її виткнулась на поверхню, вдалині дівчина побачила "сусідів": не звертаючи на неї уваги, вони розглядали самоцвіти. Видно, дорогоцінне каміння зацікавило їх не на жарт. Ольга бачила, як вони старанно відбирали його і наповнювали свої сумки. "Треба буде й собі взяти, на спогад", подумала дівчина.

Вихопилась на поверхню, лягла ниць і зазирнула в колодязь. У неї аж дух перехопило: відполірованій, залитій сонячним світлом трубі не було кінця й краю. Здавалося, що цей отвір веде до самого центра планети. Глибоко-глибоко там щось сяє, неначе сонце… Що воно таке? І взагалі — це витвір природи, чи, може… може, інженерна споруда! Ольга дуже хотіла, щоб це таки була інженерна споруда! В своїй уяві вона завжди населяла небесні тіла живими, розумними істотами. І коли хто-небудь твердив, що отруйливі атмосфери на планетах-гігантах свідчать про відсутність там життя, Ольга сприймала це як особисту образу.

Кілька хвилин вона дивилася в отвір. Сумніву не було — цей колодязь просвердлили селеніти. Може, колись вони брали з нього воду?

Взяла невеличкий камінчик і не кинула, а легенько впустила його в колодязь. Він пролетів метрів зо три і… зупинився! Неначе повис! Кинула ще — такий самий ефект. І Ольга догадалася — колодязь закритий якимось прозорим диском. Він і затримував камінці. Що це все означає? Може, там, у глибині, живуть селеніти?

Дивлячись у бездонний сяючий колодязь, Ольга думала про селенітські міста, які сполучаються з поверхнею ось такими шурфами. Хотілося побачити хоч одну живу істоту, схожу, чи не схожу на людину, але наділену розумом і… не хижу. Ольга, сама того не помічаючи, приписувала своїм уявним селенітам лише те хороше, що є в людях: розум, доброту, почуття справедливості, щирість, відвертість і багато інших чудових рис. Це були ті самі земні люди, тільки без їхніх недоліків. Ех, як би добре на світі жилося!..

Але скільки вона не дивилася в циліндр, що вів углиб планети, а селеніти не з’являлися. Не помічала на-віть найменших ознак їхньої присутності. Засміялася з себе: вона таки ще дівчисько! Та це, мабуть, природа зробила цей колодязь, а сонце відшліфувало за тисячі років… Зітхнула. Підвелася і, зовсім не боячись "колег", що паслися в долині багатства, пішла далі — по сліду всюдихода. Перед очима розстелялася піскувата рівнина, там і сям обставлена червонястими горами. На піщаному пагорбі, де гусениці машини залишили глибокий слід, Ольга поставила свою застережну картку. Через проміжки метрів у п’ятдесят — ще дві. Тепер треба було піти в обхід тієї долини і якнайскоріше повернутися додому, щоб вистачило повітря.

Зійшовши на велику гірку, схожу на купу зерна, Ольга глянула навколо і скрикнула від здивування: влі-во, на віддалі може з кілометр чи півтора, швидко помчав всюдихід. Дивно було бачити цю рухому риску серед мертвого пейзажу.

Кинулась навперерiз. Спіткнулась і впала. Схопилась — і знову бігти. Всюдихід уже проминув її, він то виринав із-за пагорбів, то зникав за ними, наче човен серед окам’янілих хвиль.

Ольга пробігла може кілометрів два чи три і зупинилась, важко дихаючи. Хоч і легко бігати на Місяці, але все ж таки стомлюєшся. Та ще цей скафандр…

— Миколо! Тату! Куди ж ви? — в розпачі гукнула в мікрофон, зовсім не сподіваючись, що її почують. — Підождіть!..

Втомлена, розчарована невдачею, вона тупо дивилась униз, механічно шукаючи слідів машини. Раптом у її навушниках зазвучав такий рідний батьків голос:

— Олю! Олю!

Земля кличе!

Запасів кисню і води на "Кометі" було ще днів на дев’ять–десять. Іван Макарович вирішив використати ці дні для інтенсивної наукової роботи. Віддалятись од ракети на велику відстань було рисковано, отож він провадив дослідження поверхні Місяця поблизу. Він поставив завдання: проникнути в світ мінералів, зібрати яко-мога більше зразків і відхилити завісу над таємницею утворення місячного рельєфу.

Працювали всі: Іван Макарович, Загорський, Ольга. Один тільки Михайло Мілько "байдикував" у ракеті.

Загорський годин десять просидів, ремонтуючи радіостанцію, а потім супроводжував професора в гори. Шукав там якогось мінералу, що ним збирався замінити лампу, якої невистачало.

Колекція мінералів збільшувалася. І кожного разу, уважно дослідивши якийсь камінець, Іван Макарович вигукував:

— І це давній знайомий!

Ольга не знала, чи батько відзначає це з задоволенням, чи, може, з жалем. їй вчувалось і те й інше. А може, воно так і було? Може, професорові приємно було знаходити підтвердження спільного походження Землі та Місяця і разом з тим хотілося відшукати щось зовсім нове, незнане на Землі?

"Сусіди" поки що не турбували їх, але хто його зна, що в них на думці? Івана Макаровича дуже непокої-ла втрата зв’язку з Землею.

— Працюйте, працюйте, Миколо, — казав він Загорському, коли той залишав свою мовчазну рацію і мо-вчки ставав біля ілюмінатора. — Це, потрібно, як повітря!

І Микола знову брався за роботу. Минали години втомливого чекання. Та ось щось зашипіло, зашуміло, і в каюту прорвалися звуки!

Всі були так вражені, що ніхто не промовив і слова. Ольга одвернулася від ілюмінатора і дивилася на приймач. Михайло не зводив очей із Загорського, Іван Макарович поклав на стіл якийсь кристал, що його щой-но розглядав, і задумливо підпер голову рукою.

А з репродуктора лилася музика — віолончель тужила за чимось таким дорогим, бажаним і нездійсненним… Ольга пригадала матір. Може й вона слухає зараз…

— Та це ж "Мрії" Шумана! — тихо сказала Ольга. — Хотіла б я знати, чи була музика в селенітів?

— Ось прибудуть сюди археологи, історики — усе взнають,— кинув Загорський.

— Я хочу побачити підземне місто, — обізвався Михайло. — А то скажуть: побував на Місяці, а міста й не бачив. Як ви його назвали?

— Поки що ніяк, — відповів професор.

— Оце вже нерозважливо. Треба назвати, обов’язково.

— Ай справді, тату! — стріпнула волоссям Ольга. — Якби я побувала в ньому — відразу б назвала…

— Назвіть його, Іване Макаровичу, Ольгопіль або Ольгоград…

— Хай краще буде Михайлівка або Мишковичі! — засміялась Ольга.

Загорський обернувся від приймача:

— То місто смерті, товариші, місто вічного мовчання.

— Але ж у ньому найдовше затрималось життя, — заперечив професор. — Це — притулок життя!

— Бухта життя! — вигукнула Ольга.

— Лабіринт життя! — сказав Михайло.

Покриваючи шум приймача, Микола кинув:

— Ось підете — побачите, що там за життя. То — місто агонії!

— Чого це у вас такі похмурі думки? — спитала Ольга.

Микола не відповів. Крутив ручки приймача, і шуми Землі заповнювали кабіну. Нарешті крізь них, наче крізь хуртовину, прорвався далекий голос:

— Комета, Комета, я — Земля, я — Земля…

Скільки тривоги було в цьому голосі! Земля, рідна Вітчизна скликала своїх синів, ніби чайка чаєнят. Во-ни чули її голос, а відповісти не могли,

Пік Вітчизни

Коли на Місяць дивитися в телескоп, його сяючий диск дуже скидається на ніздрюватий торт. На ньому неначе застигли безладно кинуті шматочки крему. Інша справа — стояти на цих самих "шматочках". Це — величезні гори, здебільшого круті, обривисті. Кожного разу, коли наші мандрівники дивилися на них, уява домальовувала ліси, снігові шапки і шлейфи хмар. Але ні лісів, ні снігу, ні хмар тут не було. Голі, суворі, мовчазні гори здіймалися до зір.

Плугар і Загорський сходили на одну з найвищих вершин. Іти було легко, не так, як на Землі. Тут їхні ті-ла важили по 12–14 кілограмів, а мускульна сила залишалася такою ж, як і була.

Спритний, міцний Микола ішов попереду, видирався на уступи, перестрибував через тріщини. За ним — Іван Макарович. їх з’єднував альпіністський трос, кінці якого були прикріплені до поясів.

— От і я стану альпіністом! — жартував професор. Чим вище вони підіймалися, тим ширшав горизонт.

Скільки не кинеш оком — всюди гори і гори, неначе позалягали якісь дивовижні страховиська. Незви-чайного вигляду їм надавали чорні різкі тіні, що мережили весь масив.

— Тримайтеся, Іване Макаровичу! — обернувся Микола. За скельцями скафандра в нього блищали очі. — Штурмуємо саму вершину!

Вершина була дуже крута, а з деяких боків — просто прямовисна. Довелося багато разів обходити її на-вколо, щоб відшукати більш-менш

зручний підхід. Микола топірцем пробував міцність верхніх шарів, і вони часто осипалися під його ударами.

Нарешті підйом закінчено! Микола підняв топірець і потряс ним над головою, ніби салютуючи. А потім вийняв із сумки червоне полотнище прапора, прикріпив його до топірця і поставив між камінням посеред вершини. Прапор поволі звис, і складки його застигли. Здавалося, він був висічений із якогось яскравочервоного каменю.

— Віднині — це пік Вітчизни, — сказав Іван Макарович, дивлячись на прапор, що квіткою полум’янів над суворим камінням.

— Пік Вітчизни… — промовив Микола, оглядаючи горизонт. — Але ж і високо!

Вдалині, неначе на рельєфній карті, виднівся величезний цирк: гірське кільце оточувало сопку — кратер.

— Може, то Курцій? — спитав Загорський. — Чи Лейбніц?

— Мабуть, Курцій… Наша ракета стоїть на плато між цирками: Ньютона, Лейбніца і Курція. Останній розташований на сімдесятій паралелі… Напевно, то він і є.

— Еге, рельєф оригінальний, що й казати. Ви прихильник якої теорії — вулканічної чи метеорної?

— Бачите, Миколо, остаточний висновок можна зробити після багатьох геологічних експедицій, які детально дослідять цирки і кратери. З тих даних, які зібрали ми з вами, я гадаю, можна зробити попередній висно-вок про вулканічне походження величезної більшості цирків…

— Але ж вони мають у діаметрі сотні кілометрів!

— Деякі досягають і трьохсот.

— Я ж і кажу, Іване Макаровичу, неможливо уявити собі такі величезні вулкани!

— А метеори такі можна уявити? Якого це треба метеорита, щоб вибив западину діаметром в сотні кілометрів?

— Навіть на Землі є досить великі кратери…

— Ви маєте на увазі Арізонський?

— Так, Іване Макаровичу.

— Справді, він величезний, але ж діаметр кратера, який він вибив у земній корі, всього-на-всього тисяча двісті сім метрів! І потім зверніть увагу, там метеорит зробив западину глибиною 171 метри, але ж не створив навколо гірського кільця. А тут навколо кратера — справжні гори, та ще й на величезній віддалі від нього.

— Як же пояснити їхнє походження?

— Насамперед треба визначити епоху їхнього виникнення. Це можна буде зробити, вивчивши поклади свинцю, що утворюється внаслідок розпаду радію. Зараз я схильний припустити, що великі цирки виникли тут в епоху застигання кори Місяця. Кора тоді була така, що вибух вулкана міг викликати на ній кільцевидну хви-лю, яка відкочувалась від центра вибуху на десятки і сотні кілометрів, одкочувалась і застигала. Інколи вибухи були такі сильні, що в’язкість кори не могла загальмували хвиль, і вони розпадались.

— А білі смуги, що радіально йдуть від багатьох кратерів?

— Таких утворень, як навколо кратерів Тихо, Коперніка і Кеплера, не так уже й багато. Думка про їхнє вулканічне походження виникла ще в дев’ятнадцятому столітті. Тепер ми з вами переконалися, що світлі смуги, сяйво навколо кратерів є, справді, не що інше, як вулканічний попіл.

— З цим я згоден; мені тільки неясно, як попіл міг пролягти на такі грандіозні віддалі! Світлі смуги, що йдуть від Тихо, перетинають майже весь диск Місяця!

— Щодо цього, то мусимо припустити, що світлі смуги — сліди порівняно недавніх вивержень. Ці виве-рження сталися, звичайно, ще тоді, коли на Землі не було не тільки телескопів, а навіть і людей. Може, саме завдяки розігріванню кори розплавленою магмою Місяць на той час був уже втратив атмосферу, загинули селе-ніти. Повітряна оболонка, звичайно, загальмувала б рух виверажених газів, атмосферні течії завихрили б попіл, а згодом і зовсім би його розвіяли чи розмили… Ну, а якщо повітря не було, то він і ліг такими радіальними ліні-ями. Тисячоліття минали одне за одним, а тут ні дощу, ні вітру… Така, мені здається, в загальних рисах історія цих утворень.

— Ви гадаєте, що атмосферу Місяць втратив тому, що розігрілася кора?

— Не інакше. Розрахунки показують, що Місяць може втримати газову оболонку. Тільки висока температура призвела до її втрати. Моря розплавленої лави

— Погляньте! — гукнув Загорський, вказуючи на далеку долину.

Там раз у раз здіймався пил, наче хтось безладно бомбардував рівнину. Розриви наближалися в бік плато, на якому маячила "Комета". Що як влучить? Плугар і Загорський заціпеніли. Рвонуло на схилах горн, далі й далі… Зір ловив гострі високі фонтани пилюки, в грудях тенькало.

Небезпека була така очевидна, така страшна, що спинялося дихання. Все ближче до ракети, ближче… Пронесло!

Піт стікав у Плугаря з чола, але професор подивився на Загорського, на кіноапарат, що висів у нього че-рез плече, і, тамуючи хвилювання, спитав:

— Хіба ви не знімали? Яке це чудове явище — метеорний рій бомбардує Місяць!

— Та я… Я боявся за "Комету".

— Вдруге не зівайте, — вже рівнішим голосом продовжував Плугар. — Якщо трапиться нагода, обов’яз-ково сфотографуйте зіткнення метеоритів з Місяцем.

Промчав метеорний дощ — і знову непорушність. Ніби й "Комета" заціпеніла серед мертвого пейзажу…

Ультиматум Діка

На екрані локатора з’явилася постать. Тупцювала біля Ольжиної картки, подаючи руками якісь сигнали.

— Кличе, — сказав Іван Макарович, відхиляючись від екрана. — Видно, настав час переговорів.

Професор почав одягатися, всі дивилися на нього запитливо. Мілько не втерпів:

— Невже ви підете, Іване Макаровичу? Та плюньте…

Ольга мовчала. Вона добре знала, що коли батько щось вирішив, то відговорити його неможливо.

Іван Макарович мовчки надів скафандр і вийшов.

Ольга підійшла до Загорського і подивилась через його плече на екран. Ось батькова постать наближа-ється до незнайомого. Зійшлися, зупинились. Про що вони розмовляють?

Коли б локатор міг передати не лише зображення, а й звуки, то в "Кометі" почули б таку розмову:

— Я єсть директор і представник фірми "Атомік-Вельт", — відрекомендувався по радіо чужий скафандр. — Я єсть командир експедиції Дік. Сподіваюсь, ви єсть Плугар?

— Так, — сказав Іван Макарович.

— Нам треба встановити добросусідські відносини, — продовжував Дік, мова його ставала частішою. — Я вже посилав до вас. Але, на жаль, ваш механік…

— Відмовився зрадити Батьківщину…

— Навіщо такі вислови, містер Плугар? Щоб у дальшому не було ніяких ексцесів, давайте встановимо зони діяльності.

— Тобто?

— Як довго ви тут пробудете?

— Ми будемо тут доти, доки цього вимагатимуть інтереси науки, доки не виконаємо своєї програми нау-кових досліджень.

— Чудово! А чи не вважаєте ви, професоре, що для науки великою загадкою є друга півкуля Місяця, та, якої ніколи не видно з Землі?

— Охопимо й ту півкулю, на все свій час.

— А чи не вважаєте ви, що нам на цій півкулі тісно? Я пропоную вам — саме в інтересах науки — пере-базуватись на той бік…

— Це що — ультиматум?

— Облишмо гучні слова, професоре. Мою добросусідську пораду можете розцінювати, як хочете. Ви ж самі кажете: ваша мета — наука. От і перебирайтесь на ту півкулю. Для спостережень за зорями там ідеальні умови. Не заважатиме диск Землі…

— Ми самі знаємо, де нам краще працювати.

— Ага, не хочете? Під ширмою науки ви тут закладаєте воєнну базу! А ми цього не стерпимо. Тим біль-ше, що ця територія належить нашій фірмі.

— Чи дісталася в спадок?

— Я говорю офіційно: оця територія і все, що на ній, під нею і над нею — все це власність нашої фірми. У нас є документи!

— Як же ви придбали цю "власність"?

— Ми купили в іншої фірми.

— А та де взяла?

— Де?.. — Дік зам’явся. — Та… просто відкрила продаж території Місяця… Але це, зрештою, нас не стосується. Ми купили — ось головне!

— Якщо вас не стосується, то нас тим більше. Може, ваші фірми оптом і вроздріб продають зорі Чумаць-кого шляху, може, ви придбали кільця Сатурна або Великий віз, — це ваша внутрішня справа.

— Значить, не визнаєте?

— Не визнаємо.

— Ну, гаразд. Я не маю сумніву, що міжнародний суд захистить інтереси фірми. До речі, що означає цей напис? — Дік підсунув ногу до Ольжиної картки.

— Ви ж грамотний?

— Це що — погроза використати атомний реактор? Оце атомна енергія в мирних цілях? Ми вже зафото-графували цей документ, про нього знатиме весь світ!

— Ви багатослівний. У нас мало часу.

— Значить, відкидаєте пропозицію про перебазування?

— З усією рішучістю.

— Ви, очевидно, не оцінили становища, професоре. Я вам допоможу в цьому. Наш політ готувала атомна фірма, а не Академія наук, як у вас, отже, незабаром прибуде ще одна ракета. Це буде не тільки демонстрація могутності…

— Ми не боїмося погроз, — перебив його Іван Макарович.

— Вас тут приваблюють стратегічні поклади?

— Мир, праця, наука — ось що нас приваблює!

— Поклади нового радіоактивного елемента, який ми назвали "Селеніт-1", відкрили ми і не поступимось нікому! — підвищив голос Дік. — Саме в цей час, коли ми з вами так чемно розмовляємо, наші лаборанти провадять дослідження над ним. І хто поручиться…

— Ви все сказали?

Плугар повернувся і рівним кроком, не поспішаючи, пішов до ракети.

Катастрофа

— Отже, продовжимо свою роботу, товариші? До настання ночі лишилося, за моїми підрахунками, сім-десят годин і… тридцять вісім хвилин, о, вже одна хвилина зникла… За цей час можна багато дечого зробити. Нам необхідно поповнити колекцію мінералів, перенести експонати з селенітського міста… Астрономічні спо-стереження доведеться, на жаль, відкласти. Треба провести систематичні зйомки, щоб вийшов повноцінний фільм, а не окремі фрагменти. Ясно, товаришу Загорський?

— Ясно.

Ольга схилилась над екраном. Поверхня його була чистісінька, як літнє безхмарне небо.

Раптом очі її різонув гострий блиск. Відсахнулася, закрила обличчя долонями. Подумала, що це в прила-ді стався якийсь електричний розряд.

— Миколо… — хотіла звернутися до Загорського, але не встигла. Страшний поштовх струсонув ракету, вона почала хилитися, падати… Що сталося? Все пішло шкереберть , у всіх закрутилося в очах, Мілько схопив-ся, кинувся до пульта управління, мабуть, думав, що встигне запустити реактор і піднятися вгору… Але де там! Удар, ще удар, тріск і гудіння, може, то у вухах? Михайло не втримався на ногах — його неначе молотом уда-рило по голові. Останнє, що він бачив провалюючись в якусь чорну безодню, — були перелякані Ольжині очі… А коли ракета вже нерухомо лежала на боці, Ольга скрикнула:

— Михайле! Що з тобою, Михайле!

Схопила його зів’ялу руку — довго не могла намацати пульс. І, мабуть, хтось інший-таки і не намацав би, а її ніжні, чутливі пальці сприйняли ледве вловимі поштовхи.

Наче помаленьку сіпалась тоненька нитка. "Зупиняється серце, — подумала Ольга. — Глибока травма…"

Мілько лежав горілиць, яскраве сонячне проміння падало на його бліде обличчя. Ольга відкрила йому очі й побачила розширені зіниці. "Він зовсім не реагує на світло!" промайнула думка.

Швидко скинула з себе кофту, згорнула і підклала під закривавлену голову. Думки обганяли одна одну. "Спочатку обробити рану — припинити кровотечу, запобігти інфекції… А серце? Воно ж от-от зупиниться! Ні, спочатку ін’єкція камфори…"

Схвильована, перелякана, Ольга все ж таки діяла швидко, рухи були точні. Вихопила спиртовий стерилізатор (навіть не помилилася відкрутити кришку), набрала в шприц два кубики золотистої густуватої рідини і, відсунувши Михайлів рук їв вище ліктя, вправно зробила укол. Навіть не перевіряючи пульсу, кинулась обробляти рану. Пішли в хід тампони, йод… Ольга перевела подих лише тоді, коли наклала пов’язку.

Пульс покращав, стало помітним дихання. В могутній Михайлів організм поверталося життя! Це викли-кало надію на хороші наслідки, але Ольга добре знала, що в цей гострий, хаотичний період протікання хвороби, як його назвав колись Бурденко, можна сподіватися всяких ускладнень.

Мілько розплющив очі. "Шокові явища поступово згасають", подумала Ольга.

— Михайле! — гукнула.

Губи його заворушилися, але слів не було чути.

— Мишко, любий, тобі краще?

А він то розкривав, то закривав очі і… мовчав.

— Ось покладемо тебе зручніше… — говорила, піднімаючи Михайлову голову собі на коліна й обхоп-люючи його руками під пахви.

— Правда ж, тобі вже набагато краще?

Легко, без напруження поклала кремезного юнака на його лежак. Повернула в правий бік, приговорюю-чи:

— Отак полеж, на випадок нудоти.

Іван Макарович і Загорський теж добре стукнулися, але вони цього й не помічали, стривожені поранен-ням Мілька. Мовчки дивилися, як порається біля нього Ольга, подавали потрібні їй речі. Але що сталося? Яка причина такого сильного струсу? Може здвиг кори Місяця?

— Загадково, просто загадково! — заговорив професор, ходячи взад і вперед.

— Ми не тільки не можемо стартувати з такого положення, — промовив Загорський, — навіть вийти з ракети неможливо!

Тільки тепер Іван Макарович і Ольга звернули увагу, що вихідний люк притиснутий до поверхні Місяця.

— Так, ми закупорені, — сказав Плугар, — але хіба назавжди? Як ви гадаєте, Загорський?

— Треба знайти вихід…

В ілюмінатор побачили — неподалеку над горами танула чорна хмара газу і пилу.

— Вибух вулкана, — сказав Загорський. — От вам і розгадка. Нас ударило камінням, хвилями газу, ну, І струс поверхні…

— Вибух то вибух, але там немає ніякого вулкана! Ми ж маємо докладну карту…

Ще раз передивилися карту. Професор мав рацію: в тому місці, в радіусі кількох кілометрів не було на-віть невеликого вулкана.

— Мені здається, що це атомний вибух, товариші, — підсумував професор.

— Це можливо, але навіщо їм було робити такий експеримент? — сказав Загорський, маючи на увазі "сусідів".

— Мабуть, догралися з новим радіоактивним елементом…

— "Селеніт-1"?

— Так.

Тяжке, гнітюче почуття стиснуло професорові груди. Як нещасливо склалися обставини для його експе-диції! "Комета" впала. Радіопередавач пошкоджено, Мілько поранений. А на скільки вистачить їм повітря — годин на двісті? Невже ракета стане їм домовиною?

Іван Макарович дивиться на Ольгу та Загорського. Приголомшені катастрофою, вони стоять біля ілюмінатора і, мабуть, стежать за тією зловісною газовою стіною. В Ольги зосереджений вираз обличчя, Микола насуплений. Стоять, ніби коло вікна вагона, дивляться на пропливаючий краєвид і кожен думає про своє.

Враз Ольга повертається і швидко підходить до батька.

— Тату! — вигукує, припадаючи йому до грудей.

— Чого ти?

Іван Макарович почав механічно куйовдити їй волосся — так він заспокоював її, коли вона була мален-кою, А вона відхилилася, приклала йому долоні до щік:

— Чого у вас така байдужість? І в Миколи… Скажіть, невже…

— Це тобі здалося, Олю! — заговорив Плугар твердим голосом. — Просто — я міркую…

— Але ж треба щось робити — чуєте? — робити!

— Вірно, дочко! Доки не зробимо всього, що в наших силах і навіть більше, — не відступимо. Так, За-горський?

— Так, Іване Макаровичу.

Пригнічений стан експедиції змінився активним. І це не був відчай, ні. Живі люди боролися за життя.

Найперше — це треба було прокласти шлях назовні, а потім підготувати ракету до зльоту. Іван Макаро-вич, і Микола, й Ольга, пропонували на загальний розсуд багато проектів. Загорський висував таку думку. Вони включать реактор і просунуться на деяку відстань по грунту. Можливо, сам рельєф допоможе хоч трохи повернути ракету. Проти цього заперечував професор. Вірогідність користі від цього мізерна, говорив він, зате ракета буде пошкоджена напевне. Тертя об грунт продере обшивку, а то й зовсім провалить бік.

Ольга пропонувала вибити ілюмінатор. Але це загрожувало втратою повітря. Не встигли б вони закрити його, як уся "атмосфера" ракети вилетіла б з неї. Цим рискувати не зважувались.

Що ж робити? — тривожно билася думка. Здавалося, не було виходу. Але вилетівши в пошуки, вона не складала крил.

— А що порадив би Михайло? — спитала Ольга.

Всі глянули на свого товариша, що лежав у забутті.

— Моторна група… — пригадав Загорський. — Там є глухий люк.

Іван Макарович дістав схему силового відсіку і знайшов люк. Конструктори зробили його, щоб полегши-ти доступ до вузлів моторної групи.

Ольга в нервовому пориві обхопила Загорського за шию і поцілувала в щоку, потім підбігла до батька і вкрила поцілунками його колюче обличчя.

— Ми врятовані! — гукала вона. — Ми врятовані!

— Так, так, Олю, — говорив Плугар, думаючи про те, чи вдасться якось поставити величезну ракету вер-тикально, щоб можна було стартувати.

Загорський узяв інструменти і не без труднощів пробрався до рятівного люка. Лежачи на спині, повід-кручував гайки. Потім вернувся в кабіну і, обміркувавши все з професором, підготувався до виходу — надів скафандр, узяв лопату, кайло. Хотіли викачати з коридорчика повітря, але це не вдавалося. Микола зайшов туди, і за ним щільно прикрилися дверці. По-альпіністському прикріпив себе тросом. Зняв з корпуса овальну ме-талеву плиту. Повітря так і шурхнуло зсередини, на якусь мить Микола відчув вітер! Викинув назовні інстру-менти, взявся руками за краї отвору, стиснув плечі.

Просунути свою кремезну постать у люк Миколі було не легко, та ще в скафандрі. Намагався стиснутись, зіщулитись. Аж тут пошкодував, що виріс такий великий!

Нарешті видерся наверх. Навколо, як і раніше, було мертво й пустельно. Спустився по гладенькому боці ракети, відв’язав трос і, взявши лопату, почав швидко копати, щоб дістатись до вхідного люка. Працювати було не важко, каміння не траплялось, лопата легко входила в піскуватий сірий грунт.

Росла купа викопаної місячної "землі", а з нею росла й тривога. До люка він, безперечно, докопається, а тоді що? Копати яму, щоб ракета посунулась у неї хвостом і стала хоча б під кутом 45°? Та це ж не яма

потріб-на, а ціла шахта! За скільки ж її можна викопати? Чи вистачить у них повітря?

Микола в деталях обдумував план, але кожного разу натрапляв на непереборні труднощі. Тільки він по-думав про використання всюдихода, як тягача, — відразу постало запитання: "А чим його чіпляти за ракету?" Або заглибина. Чим витягати землю? Навіть відер немає… От коли б копати вдовжину — було б легше, хоча б довелося вийняти вдвоє більше грунту!

Нарешті Микола підвів траншею під самий люк. Відкрив його і дістався всередину ракети. Іван Макаро-вич і Ольга нетерпляче чекали його. Значить, вихід є! Хоча з великими незручностями, але можна заходити і виходити з ракети. І цим відразу ж скористався Плугар— разом із Загорським вийшов.

Ольга лишилася біля Михайла. То рахувала пульс, то перевіряла неврологічний статус хворого: рухові функції, чутливість, стан свідомості, орієнтування його щодо самого себе, місця і часу… Настрій у неї покра-щав: різких відхилень од норми не було. Стан Михайла помітно поліпшувався. Тепер йому потрібен був спокій і спокій. Голова його, охоплена білою пов’язкою, золотилася в сонячному промінні. "Сонце, — подумала Оль-га, — може, воно тут допоможе? Воно ж посилає найрізноманітніші промені! До земної поверхні багато з них не доходить: їх затримує товща атмосфери. А тут, на Місяці… Оцей промінь проходить лише нашу, ракетівську атмосферу всього метрів два до Михайлової голови… Може, спробувати?"

— Пити… — приглушено сказав Михайло.

— Хочеш пити? — кинулась Ольга до термоса з водою, але передумала, зупинилася. — Потерпи трохи.

Намочила хусточку і кілька разів провела по спраглих юнакових губах.

Підійшла до ілюмінатора. Та ж сувора картина. Мовчазно здіймаються гірські шпилі, а над ними — чор-не оксамитове небо. Серед зоряних роїв велично сяє Сонце — незвичне, зовсім незнайоме. З нього вихоплю-ються гігантські вогненні пелюстки, рвуться на всі боки, дивовижна корона оточує диск.

"Що несуть потоки твого проміння? — подумала Ольга, звертаючись до Сонця. І сама ж відповіла: — Безперечно, життя! Але ж як розгадати таємницю твоїх невидимих хвиль?"

Сонце беззвучно палахкотіло, щедро ллючи проміння на вкутану голубим шарфом Землю, на кам’янис-тий Місяць, на Венеру, Марс, на всю свою планетну сім’ю, його сяйво пестило і гостроносу ракету, в якій біля ілюмінатора стояла замислена дівчина, а на матраці лежав нерухомий юнак.

Нарешті, вона зважилась: треба підставити рану під проміння! Коли б у ньому були руйнівні хвилі, вони б уже дали себе відчути… Зрештою, й рентгенівське проміння в своїй суті шкідливе, але відповідні порції його дають позитивний ефект. Отже, маленькими дозами…

Ольга розв’язала пов’язку, і на рану впав пучок сонячних променів. "Раз, два, три, чотири…" рахувала Ольга до шістдесяти. Потім заступила сонце. Через хвилин п’ять знову відійшла…

— Ну, на перший раз досить, — сказала, кладучи пов’язку. — Стишується біль? Тобі легше? — спитала тривожно.

— Легше, — прошепотів Михайло. — Ласкава ти, Олю, хороша.

Веснянкувате її обличчя вкрилося рум’янцем радості — чи тому, що Михайлові стало краще, чи тому, що він сказав теплі слова…

Новий візит Діка

Плугар і Загорський обійшли величезне тіло ракети, в багатьох місцях подзьобане камінням. Одна вм’я-тина була особливо велика. Видно удар був дуже сильний — як тільки витримала його стінка?

Зупинилися біля траншеї, що вела до люка.

— Які у вас пропозиції, Миколо? — спитав Плугар.

— Я вже все продумав, Іване Макаровичу. Нам треба викопати таку яму, щоб ракета зсунулась у неї хво-стом. Якщо нахил її буде хоч градусів сорок п’ять, то ми зможемо стартувати…

— Припустімо, що яма може замінити стартову конструкцію, — скептично сказав Плугар, — але чи ви-стачить у нас часу і… Що ж можна зробити однією лопатою? До того ж скоро настане ніч, бачите як низько ходить Сонце? Температура впаде принаймні на сто градусів нижче нуля… Все це треба врахувати, зважити. Ми не можемо діяти всліпу.

Загорський деякий час мовчав. Дивився на триноги, що стирчали з хвоста ракети, і думав: "Тут би мені пару звичайних лебідок і тросів, і я б її поставив швидко!" А вголос промовив:

— Але ж іншого виходу немає, Іване Макаровичу, — В його голосі вже чулася безнадія. — Я й сам бачу, що викопати таку шахту нам буде, мабуть, не під силу… Та щось же робити треба?

— Знаючи наперед, що це не вдасться, не треба, мені здається, й починати.

— А що ж ви пропонуєте? — з тривогою спитав Микола. — Скласти руки і чекати кінця?

— Поганої ви думки про свого керівника, Загорський, — спокійно сказав Плугар. — По-перше, даю вам-завдання: обчисліть, скільки кубометрів грунту потрібно вийняти скільки часу відбере ця робота, словом, підготуйте усі технічні дані. По-друге, чи в цілковитому порядку наша атомна "батарея"?

— Так, але що це нам дасть?

— О, це нам дасть багато! — сказав професор. — Якщо в нас такі енергетичні ресурси, то можна… А то що за привид?

Справді, до них наближалася постать у скафандрі, неначе привид.

"Хто це? — думав Плугар, дивлячись на присадкувату фігуру в скафандрі. — Невже Дік?"

Так, це наближався він. Вигляд у нього був жалюгідний. Ішов, неначе п’яний, ледве переставляв ноги, руки звисали, як перебиті.

— Містер Плугар! — заволав він у мікрофон.— Містер Плугар! Я звертаюсь до вашої людяності…

— Що сталося?

— Катастрофа! — прохрипів Дік, вказуючи на зловісну чорну стіну. — Моєї ракети більше немає. Ви, тільки ви, можете врятувати мене від загибелі. Не відвертайтесь од мене… Я… я…— і він упав на коліна — В мене лишилося зовсім мало кисню… Я задихнуся!

— Його неначе хто підмінив, — сказав Загорський. А Плугар звернувся до Діка:

— Встаньте, це не личить людині! — І, коли той підвівся, струшуючи порох з колін, професор сказав: — Розкажіть, як це сталося.

— Після розмови з вами, професоре, я повертався до своєї бази. Коли це раптом — вибух! Спочатку світловий ефект, потім знялися гази і пилюка. І я зрозумів, що врятувати мене можете лише ви…

— Так-таки зразу й зрозуміли?

— Спочатку я не повірив сам собі. Мої лаборанти — досвідчені хіміки і фізики, я запевняю вас, що вибух стався не через їхню неакуратність, а, очевидно, через несподівані властивості нового елемента. Мабуть, його критична маса набагато менша, ніж в урані. Коли б не це, то… Я вас благаю, професоре!

— А як же вціліли ви самі?

— На щастя, я ще був за горою. Мене, правда, щось стукнуло, аж потемніло в очах, і я втратив свідо-мість. Може камінням — воно ж сипалося як град — а може, просто нервовий шок. Скільки я лежав — не пам’ятаю, але, як тільки отямився, відразу подумав про вас, ви можете дати мені життя!

— Де ж ви так довго були?

— Я кинувся бігти, але не в той бік. Блудив у горах, думав, пропаду. І вже з гори побачив вашу базу…

— Але ж ви бачите, що струс поверхні, завдяки вашим "експериментам", призвів і нас до аварії, і ми самі в критичному становищі?

— Не відмовляйте, професоре! Ви вважаєте мене ворогом? Не заперечую, вважайте, але ж принципи гу-манності…

— Так, так, — в задумі промовив професор, — принципи гуманності… У нас самих катастрофічне ста-новище… Як ви гадаєте, Миколо? — спитав Плугар. — Чи зможемо ми поділитися з ним нашими і без того невеликими запасами кисню, води і їжі?

— Та нехай йому чорт! — вигукнув Загорський.— Де він на нашу голову взявся?

— Значить, ви — проти?

— Хто, я? — перепитав Микола. — Я проти, звичайно, але що ж… Доведеться його прийняти. Я тільки кажу, що…

— Та не пропадати ж йому… Він допоможе копати…

— В мене гуляти не буде! — погодився Загорський.

— Отже, ви не заперечуєте? Я радий за вас.

Коли Іван Макарович сказав Дікові, що вони вирішили поділитися з ним своїми невеличкими запасами, той дякував урочисто-пишними виразами, згадавши ї великодушність і гуманність, і ще багато всяких чеснот.

— Увесь світ буде в захопленні від вашого благородного вчинку! — вигукнув наприкінці він. — А зараз прошу вас — дайте кисню, бо в мене тут лишилося… — він подивився на шкалу свого балончика, — лишилося хвилин на п’ять! Ой, скоріше, я задихнуся!

Йому дали кисню, нагодували, налили склянку води. Доки гість підкріплявся, Плугар і Загорський обмі-ркували детальний план робіт по врятуванню експедиції. План Загорського залежав тільки від фізичних зусиль і технічних можливостей. Якщо встигнути до настання ночі викопати — однією лопатою! — "стартову яму" і якщо ракета стане в неї, то, безперечно, вдасться стартувати. План Івана Макаровича залежав від успішності намічених ним фізико-хімічних дослідів. Цілковитої впевненості здійснити ці плани не було. Була тільки тверда воля, непохитна рішучість боротися до кінця. Або перемогти, або загинути. Третього шляху в них не могло бу-ти.

Вирішили одночасно працювати в цих двох напрямках: Іван Макарович провадитиме досліди, йому до-помагатиме Ольга; Загорський навперемінку з Діком підкопуватиме ракету.

— Ну що ж, тоді ви тут починайте, — сказав Іван Макарович, — а ми з Ольгою поїдемо…

— Єсть починати! Ану, бос, ходімо! Берись копати з хвоста.

Доки Загорський розмірював і прикидав, де приблизно центр ваги ракети, Ольга і Плугар виносили на всюдихід всілякі прилади і пристосування. Коли вже зібралися їхати, Мілько попросив узяти і його з собою. Він уже підвівся і ходив по кабіні. Плугар подивився на його перев’язану голову, помовчав.

— Нехай їде, — обізвалася Ольга. — Небезпека вже минула.

— Добре, хай буде по-вашому.

Все — і непорушну ракету, і мовчазні гори, і невеличкий всюдихід, що пробирався між ними, — все ого-ртала тиша — важка, мертва. А люди діяли, їхній мозок, їхня свідомість повставали проти цієї свинцевої тиші.

"З ким ви хочете мірятися силою?" ніби говорили співчутливі зорі, що великими очима дивилися з чор-ного неба.

"Даремні ваші потуги!" всім своїм виглядом показували байдужі гори, що цілою юрмою обступили зем-них гостей.

А Сонце… Сонце беззвучно сміялося і над зорями, і над гірськими хребтами, і над людьми,

Таємниця верховного жерця

Плугар вів машину обережно. Видно було, що він все ж таки більше звик орудувати авторучкою, а не важелями. Та й не диво: керувати всюдиходом йому показали незадовго перед відльотом на Місяць. Автомашину він водив добре — швидкості на ній переключаються автоматично від збільшення обертів мотора, тільки повертай руля. А от з важелями кепсько: треба докладати чимало фізичних зусиль.

Їхали вже знайомою дорогою — через ущелину, завалену густою тінню, і по голубій сяючій долині. Мі-лько повертався на всі боки, жадібно розглядаючи незнайомий краєвид.

Професор був зосереджений, мовчазний. Ольга поглядала на його скафандр, не наважуючись порушити хід батькових думок. Нарешті не втерпіла:

— Тату! Скажіть мені — що будемо робити?

Іван Макарович неначе не почув запитання. Голуба долина здіймала перед ним тремтливі віяла, і, здавалось, професор був загіпнотизований цим чарівним видовищем. Та ось він зупинив машину.

— Треба набрати цих самоцвітів.

— Великих чи малих? — спитала Ольга.

— Однаково, — сказав Іван Макарович, пригорщами кидаючи камінці в кузов. — Ти запитувала, що бу-демо робити, Олю? — згадав він. — Боротимемось за життя… Я от дивлюсь на оці гори, долини — чудовий краєвид, правда? Ви як, Михайле, вважаєте?

— Чудовий, але дикий.

— Що з того… — невесело промовила Ольга.

— Та ти поглянь!

Ольга випросталась, подивилась навколо — яке могуття!

— Мені страшно, тату! Ці гори задавлять нас…

— А чи знаєш ти, чого в цій панорамі невистачає?

— А чого?

— Людини! Я от дивлюсь і думаю: природа без людини мертва. Уявіть собі — поміж горами білокам’яні селища, лінії електропередач, машини на шосе… От грандіозне, справді історичне завдання людства — оживити цю мертву планету! І ми робимо перший крок у здійсненні цього завдання. Ясно? А ти — "гори задавлять"… Ні, вони не вороги наші, а друзі!

І вже їдучи, Іван Макарович продовжував:

— Ви думаєте, що там лежить, у тих горах? Ага, мовчите! То ж кисень, уявляєте, — кисень!

— Як же це? — прохопилась Ольга.

— А так, у різних сполуках. Є такі мінерали, що більш як наполовину складаються… з кисню. От наше з вами завдання — видобути кисень, багато кисню! І, звичайно, азоту. Створити повітряний океан.

Батьків настрій передався й Ользі. їй стало легше на серці. Значить, батько не розгубився в смертельній небезпеці!

— А це… здорово, тату!

— Буде атмосфера на Місяці — забуяє життя! — продовжував Плугар. Він говорив таким тоном, неначе міг тут працювати безкінечно довго, неначе попереду цілі роки, а не години. — У висохлих руслах потечуть ріки, а на них побіжать кораблі. Отак, як на Дніпрі чи на Волзі, уявляєте?

Іван Макарович малював казкову картину оживлення планети. Ольга слухала і думала: "Чи це тато мене забавляє? Хіба я не знаю, в якому становищі ми опинилися?" Настрій у неї все ж був тяжкий. Але, потрапивши в селенітське місто, Ольга забула про все — таке чудове видовище постало перед очима! Яскраве сонячне світ-ло заливало тунелі, переходи, всілякі приміщення: круглі, шестигранні зали, ромбовидні і трикутні кімнати. Михайло розглядав ці величні рештки селенітської цивілізації мовчки. Зате Ольга не могла стримати своїх почуттів.

— Це ж казка, тату! Неймовірно!

— Неймовірно, але факт, — пробував жартувати Іван Макарович. — А освітлення — це ж ти відкрила! Видно, сонячний колодязь випадково завалило, а ти спіткнулася і розчистила дорогу світлу… Он як буває!

Ольгу особливо вразив храм. Монументальні колони, ліс колон! Жевріюча кам’яна чаша, над нею — ка-м’яне, всіяне зорями небо — все

це викликало захоплення і подив. А зотлілі рештки селенітів лякали. Коли во-на дивилася на них, морозом осипало спину.

— Побачивши таке диво, можна й помирати, — зітхнула дівчина.

— Що ти, дочко! — Іван Макарович поклав їй руку на скафандр, мабуть, хотів погладити по голові. — Про життя треба думати, а не про смерть. Ми ще побачимо і не такі дива!

— Я не шкодую, тату, що полетіла з вами!

— Я зворушений, — іронічно промовив Плугар. — От ти тільки не цікавишся, чи я не шкодую…

Вони спустилися ярусів, може, на п’ять. Іван Макарович обрав просторе, майже порожнє приміщення в глибині міста. Його привабив невеликий вхід, а найголовніше — кам’яні "двері", об які спіткнувся Михайло. Власне, це були зовсім не двері, а чимала відполірована кам’яна "дошка", якою можна закрити вхід.

— Отут до нас не добереться холод, — пояснив Іван Макарович. — Ви ж знаєте, що коли настане ніч, на поверхні буде температура мінус сто–мінус сто двадцять градусів. А ніч тут довга — чотирнадцять з половиною земних діб, отже, влаштуватись треба серйозно.

— Ви вважаєте, що полетіти не вдасться? — спитав Мілько.

— Хто його знає. Відверто кажучи, на це я покладаю мало надій. Місячну ніч нам треба перебути тут, налагодити зв’язок із Землею. А там прибуде друга ракета…

— Схаменіться, тату! — скрикнула Ольга. — Ми ж тут задихнемося! Хіба ж у нас вистачить кисню на півмісяця? Краще всім узятися копати…

— Не хвилюйся. Там робота іде. А всім однією лопатою робити нічого…

— Руками треба вигрібати!

— Оце вже паніка. Не люблю.

Ольга нічого більше не сказала. Хоч і неохоче, але взялася допомагати батькові в підготовці його дослі-дів з мінералами. Встановили апаратуру — атомну "батарею", за допомогою якої професор збирався добувати кисень і азот. Наносили мінералів, зсипали їх у купу посеред приміщення, тут же поставили запасний балон кисню і т.д.

— Тепер, товариші, я зможу працювати й сам. А ви повинні знайти в цьому місті кварц і аміачну селітру.

— А навіщо?

— Кварц має багато кисню. Кварц є в граніті, в піску. Гірський кришталь — це прозорий кварц, аметист — це фіолетовий кварц. Буває й такий, ознайомся, — Іван Макарович дав Ользі темнуватий лискучий камі-нець.— Аміачна селітра, ось її білі кристали, має і кисень і азот, саме те, що потрібне для дихання. А щоб не заблудилася — візьми ось це, воно пише червоно. Позначай свій шлях стрілками. Та не барися. Топірцем відколюй камінь і носи мені. Все ясно?

— Так.

— Іди. Не заблудиш?

— Не хвилюйтеся, тату. Я буду обачною.

— Гляди мені!

Ольга взяла топірець, червоний камінь, брезентову сумку і подалася. Іван Макарович довго дивився їй услід, аж поки вона не зникла за поворотом. Вона кілька разів черкнула червоним каменем по стіні. Михайло рушив у другий бік, але Плугар затримав його. Треба було закрити вхід до приміщення кам’яною плитою. Удвох вони легко поставили її, а витерли пилюку — заблищала, як дзеркало!

— Як ті селеніти жили без дверей? — говорив Михайло. — Чи, може, були дерев’яні, та зотліли?

Професор клопотався біля апаратури і нічого не відповів.

Кам’яна "дошка" була ширша за вхідний отвір і добре закривала його. Треба тільки так притерти її, так припасувати, щоб жодної щілини!

Михайло дістав інструменти і вправно почав роботу.

А Ольга тимчасом ішла все далі й далі. Правду кажучи, їй було лячно блукати самій по такому грандіозному підземеллю. Часті тіні перегороджували їй шлях, привидами поглядали на неї зотлілі селеніти. Інколи навіть коліна тремтіли! Та дівчина відганяла страх і йшла. Вона вирішила дослідити храм — у ньому, за всіма ознаками, є чимало різних мінералів, а між ними, може, знайдеться і кварц.

Храм зустрів її урочистою напівтемрявою. Ольга в захопленні дивилася на конусну виїмку, виставлену, мабуть, з різноманітних каменів. А що коли спуститися в цю кам’яну лійку? Скільки тут всіляких кам’яних плит!

Не довго думаючи, Ольга стала на край, посунула праву ногу вперед, ніби мацаючи міцність схилу, і… зсковзнула вниз. Поверхня "чаші" була така гладенька, як дзеркало, — хто б міг сподіватись! Ольга втратила рівновагу і вітала на спину. Трохи запаморочилась голова, але крізь окуляри шолома їй мигнули зорі, викладені на склепінні. На якусь мить

ілюзія була цілковитою. Легко стукнувшись ногами об дно, Ольга зупинилася. Під-велась. Тепер вона стояла посередині цієї дивної кам’яної квітки. Велетенські червоні пелюстки здіймалися набагато вище від неї, яскріли холодними іскорками. А коли Ольга ввімкнула ліхтар, вони спалахнули негрію-чим полум’ям! Угорі заворушилися тіні, можна було подумати, що прокинулися селеніти і з гнівом зазирають у цей священний кратер, куди посміла стати ногою невідома їм істота. "А чому б їм гніватись? — подумала Оль-га. — Вони могли б вважати мене якоюсь богинею!" Погасила ліхтарик, тіні вляглися, напівтемрява огорнула храм. Тільки під ногами жевріло.

Енергійним ривком Ольга кинулася вгору — і відразу ж з’їхала вниз, ледве втримавши рівновагу. Дальші спроби так само закінчилися невдачею. Холодок тривоги заповзав у душу: батько й Михайло її не почують, а хто ж допоможе?

Почала цюкати топірцем — відскакував, навіть не зробивши подряпини. "Стики, треба шукати стики! — промайнуло в голові. — Не суцільна ж тут плита". І їй таки вдалося намацати стики. Чіплялася за них гострим ріжком топірця, обережно підтягувалася, швидко простягала топірець вище, і знову… Ось і до краю близько — метрів два… Ну, ще раз!

Топірець не потрапив у щілину, і вона зсунулась униз.

Невдача не злякала її. Бачила, що вибратись можна, треба тільки спритніше орудувати топірцем.

Пробувала ще раз і ще… Діставалася майже до обода "чаші" і знову зривалась. Нарешті таки підтяглася на довжину руки й топірця. Ривок — і топірець цюкнув об колону. Тут камінь був податливішим: зачепилася!

Тепер уже не важко було вибратись. Стала на ноги, оглянулась. Але що це — з колони, там, де вона цюк-нула топірцем, цівкою бризнула

рідина! Масло якесь, чи вода? Від несподіванки Ольга відскочила вбік, а стру-мінь рідини, неначе з пожежного шланга, полився паруючи на дно виїмки. Крізь густу пару Ольга бачила, як летіли бризки від удару об камінь, як унизу заблищало, зарябіло хвильками. Вона не знала, що й подумати. Може, це якесь селенітське пальне? Може, верховний жрець храму використовував його для підтримування вогню в якихось світильниках?

Побігла на другий бік і там почала цюкати по колоні. Сипались осколки, вона не збирала їх, а била й би-ла топірцем в одну місцину. Удар, ще удар! І тут полилося!

Ольга хотіла набрати цієї рідини, але не було в що. Тоді підставила сумку, — нехай намокне брезент, — батько розпізнає, що воно таке. І кинулась із храму,

Філософія Діка

— Містер Загорські! — вигукнув Дік, ставлячи лопату. — Як все це глюпо!

— Що? — Микола вхопив лопату і почав сердито викидати "землю". Власне, це була не земля, а пилюка, злежана пилюка. Доводилося часто протирати скельця скафандра. Це сердило радиста, а тут іще цей бос із сво-їм патяканням. — Що глупо? — перепитав Загорський. — Не хочеться копати, га?

Розмовляли німецькою, бо Микола краще знав її, ніж англійську.

— Глупо сидіти на цьому безлюдному світилі, коли там, над самісіньким морем — розкішна вілла… Шикарне авто. Яхта. І елегантні, готові до веселощів жінки!.. Ви яких любите — товстих чи тоненьких?

— Ху, гидко слухати. І як вас, отаких циніків, носить Земля? — щиросердо дивувався Микола, працюю-чи за двох. Рів уже був викопаний по коліна. — Ну, скажіть: нащо ви потрібні? Адже ні матеріальних, ні духовних цінностей ви не створюєте!

Дік ходив, як на розпеченій сковорідці. З одного боку йому припікало сонце, з другого — дошкуляв холод. Видно, в його скафандрі зіпсувався обігрівач. От і доводиться увесь час повертатися то сюди, то туди.

— Суть життя, містер Загорські, не в тому, щоб створювати, як ви кажете, матеріальні цінності. Для цьо-го є інші, багато інших. Суть у тому, щоб цими матеріальними цінностями користуватись! Не заперечуйте: я знаю, що ви скажете. "Експлуатація людини людиною! Визиск" і ще подібні гучні слова. Та коли б ви серйозно вдумалися в історію людства, то побачили б, що вся вона — боротьба за перерозподіл матеріальних благ. Візь-міть усі повстання, революції і війни з часів Римської імперії. Хіба раби повставали не для того, щоб захопити собі багатство? А французька революція, хіба вона мала інші ідеали? А що говорить ваша, комуністична біблія? — "Пролетаріату нічого втрачати, а придбати він може все". Придбати!

— Ви, як я бачу, теоретик! — перебив Загорський. — Шкода тільки, що "філософія" ваша вовча. Homo homini lupus est — ось ваше кредо. І де вже вам зрозуміти марксизм та ідеали соціалістичної революції, яка не замінює одного експлуататора іншим, а знищує всяку експлуатацію!

— Ах, що ви, комуністи, не кажіть, а багатим бути краще, ніж бідним! І патриції, і плебеї, і раби — всі повмирали, але патриції їли із срібних та золотих блюд і купалися в мармурових басейнах, а плебеї та раби гну-лися під важкою ношею життя…

Загорському, видно, набридло слухати це філософствування, і він перестав відповідати, а мовчки налягав на лопату. "Сонце ходить все

нижче, — тривожився він, — чи вдасться стартувати до ночі?" Тепер шкодував, що ракета їхня така величезна…

— І все-таки глюпо, містер Загорські…

— Ідіть краще ось покопайте, Дік!

— Не хочу.

— Що? — випростався Загорський. — Відмовляєтесь?

— Так.

— Що ж ви пропонуєте? — стримуючись запитав Микола. — Може є якийсь інший спосіб потрапити на приморську віллу?

— Звичайно, є! Тільки вислухайте мене спокійно… — швидко заговорив Дік. — Справа в тому, що нашу аварію, безперечно, помітили спостережні пункти. І я певен, що сюди прибуде друга наша ракета. Вона вже готова. Незабаром треба ждати.

— Ну, то й добре!

— Але чи вистачить нам кисню… на всіх?

— Оце вже запитання! — простодушно сказав Микола. — Через скільки годин може прилетіти ваша ракета?

— Хто ж його знає.

— Ну, то нічого на неї покладатись, треба копати!

— Дурниці, містер Загорські. Я бачу, що нічого з цього не буде! Але я знаю й інше: коли б нас було не п’ятеро, а двоє, то кисню вистачило б…

— Якби ж!

— А раз нас п’ятеро, то всім, очевидно, доведеться загинути. Хіба не глюпо? А цьому ж можна запобіг-ти…

— Як? — здивувався Микола.

— А так… Плугар поїхав собі… Вони можуть і не повернутись… Тобто, я хотів сказати… — Дік гово-рив паузами, ніби зважуючи кожне слово.

Загорський поставив лопату.

— Що-що?

— Ми переживаємо з вами, містер Загорські, дуже важливий, я б сказав фатальний момент… — вкрад-ливо зазвучав голос Діка. — Ви маєте рацію: вілли, жінки і все таке інше — це, звичайно, дурниці. Є матерії вищого порядку! Ми стоїмо над краєм загибелі — ось чому я буду відвертим і розповім вам те, чого за інших об-ставин не розказав би… Так ось, найвище, найважливіше на землі — організація суспільства, його існування і виробнича діяльність. А для цього потрібна міцна, стальна влада над людьми!

Радист насторожився. Виявляється, що його співрозмовник не такий уже наївний буржуа, яким хотів спочатку здаватися. В його словах, у тоні, яким вони були сказані, вчувалася якась зла сила, зловісний заряд енергії.

— А при сучасному розвитку науки й техніки, — холодно говорив Дік, — влада помножується, посилю-ється У сто, в тисячу крат! Уявіть собі — коли б у Цезаря було радіо, реактивні літаки… Коли б у нього була вся

техніка, що служить зараз для підтримання порядку в суспільстві… Ви мене розумієте?

— Не дуже, — відповів Загорський.

— Так ось. Я очолюю наймогутнішу в світі монополію. Капітал її перевищує бюджети деяких великих держав… Я встановлюю погоду на біржах, знищую, поглинаю конкурентів, доручаю формувати уряди і, якщо вони не задовольняють нас, я їх проганяю. Моя монополія — це справжня імперія, яка захопила в свою орбіту півсвіту. Але…

— Але що, не можете проковтнути? — перебив Микола.

Дік махнув рукою, стиснутою в кулак.

— Не те, Загорські. Я не акула, щоб тільки ковтати. Це примітивно. Мені набридло бути залаштунковим режисером… Я хочу вийти на авансцену, вийти і.., показати себе!

Загорський дивився на боса з настороженою цікавістю. Цього невеличкого чоловічка, схованого у ска-фандр, видно розпирало фанатичне бажання влади — відкритої, нічим не замаскованої. Щось у ньому було не-безпечне і разом з тим жалюгідне. На фоні благородного тіла "Комети" і суворого місячного пейзажу ця рухли-ва постать у скафандрі, що розмахувала кулаком і сипала короткими радіохвилями, видавалася до смішного мізерною, дрібною. Але як хижо поблискують окуляри його шолома! Як він свариться на Землю!

— Моя експедиція на Місяць — це завершальний етап здійснення великого плану… Ми встановимо тут атомні батареї, і Земля заблищить на перехресті прицілу!

— А що коли вона все ж таки не злякається?

— Досить буде полоснути пару разів… і непокірні покоряться. Не подумайте, Загорські, що це примха окремої людини. Зовсім ні! Це підготовлено розвитком історичного процесу. Сучасному капіталові тісно в національних рамках, він давно їх проточив і тепер лишається тільки юридично закріпити те, що вже є на ділі: створити наднаціональну владу…

— Дехто вже добивався світового панування… — іронічно вставив Загорський.

— То були дитячі спроби! — вигукнув Дік. — А зараз, коли ми зробили крок у космос, моя монополія опрацювала великий план… Чому я говорю вам про це? Тому що, власне, від вас, Загорські, залежить… багато що. Нам з вами не можна гинути… розумієте… кисню на всіх невистачить… Звичайно, не хотілося б, але що ж… мета виправдовує засоби. Катастрофа порушила мій план, але ви… О, ви багато можете! Нам удвох, розу-мієте — удвох, треба протриматися тут ніч, встановити зв’язок… І тоді ви заживете так, як заслуговуєте цього! Необмежені можливості…

— Годі! — різко обірвав його Загорський. Коли б на голові радиста не було шолома, то Дік побачив би охоплене гнівом обличчя. Загорський так ще ніколи не сердився. Цей негідник пропонує йому стати зрадником, убивцею своїх товаришів.

Загорський рушив до Діка, підносячи лопату.

— Стій! — вигукнув той. — Не згоден, то чорт з тобою! — він вихопив невеличкий лискучий пістолет і вистрілив, Кулька цокнула по Миколиному шолому, але не пробила. Розрядивши всю обойму, Дік побіг за ракету. Микола кинувся навздогін, але той наче провалився. "Невже сховався в тіні? Ну, там довго не всидиш, брешеш, вийдеш!" подумав Микола, сторожко стежачи за тінню.

Заглянув у траншею, що вела до вхідного люка.

"А що як… що як він вскочив у ракету?" холодом пройняла думка.

Згинаючись, пробрався до люка. Натиснув кнопку, ще і ще. Люк не відсувався: він був застопорений зсередини.

Микола аж зубами заскреготав од безсилої люті, стукав лопатою по обшивці — все даремно!

"А може, його там немає? — блиснула думка. — Може просто замок зіпсувався…" Микола кинувся до ілюмінатора — можна ж заглянути всередину! Ілюмінатор був невисоко, Загорському не довелось навіть става-ти навшпиньки. Притулився скельцями скафандра до товстого прозорого "ока" ракети. Те, що він побачив, осипало його і жаром і холодом. По каюті нишпорив Дік. Очевидно, вишукував схеми управління апаратурою. Скафандр він уже скинув. Побачив Загорського і несамовито зареготав — рот у нього розкрився до самих вух. Микола відсахнувся. Хижак у ракеті, бездушний, безсердечний хижак! Що робити?

"Життя прискорює наші плани"

Ольга йшла швидко, але їй здавалося, що вона тупцює на місці. Коли б уже дістатись до татової "лабораторії!" Але що це — скінчилися стрілки, а її нема! Ольга заглянула до однієї зали, до другої… Ні, не те. Знову повернулася до останньої стрілки і, нарешті, здогадалася: батько "зачинився"! І як вона відразу не помітила! Гукнула — ніякої відповіді. Постукала топірцем — тиша. Що трапилось? Дівчина почала тривожитись, налягла плечем, але кам’яні двері не піддавались. Минуло може хвилин п’ять. Нарешті Мілько відхилив плиту.

— Морока з цими дверима, — пробурмотів він. — Скажений же тиск на них — кілька тонн!

— Який тиск? — здивувалась Ольга.

— Ми ж тут атмосферу вже створили, наповнили кімнату повітрям. Навіть скафандри були поскидали.

— А щоб тебе впустити, довелося загнати повітря в балони, — додав Іван Макарович, — інакше б не від-чинили.

— Тату! — вигукнула Ольга. — Ви… ви… здобули кисень?

— Так, дівчинко, так! Тут цілі поклади кисню і азоту!

— А я, ось дивіться, здається, знайшла… воду!

— Та що ти?

— Там її багато, десятки тонн… — схвильовано заговорила Ольга. — Але ж нема у що взяти, так я той… намочила сумку.

Іван Макарович подивився на сумку — вона була вкрита льодяною кіркою. Не вірячи своїм очам, він відколупував кусочки льоду, нарешті, вигукнув:

— Так це ж вода! Вода на Місяці! Ви бачите, Михайле?

Мілько й собі відколупнув льодинку.

— Так, це вода.

— Де вона? Веди! — гарячкував професор. — Ви, Мілько, залишайтесь тут, біля апаратури. Ходімо!

Коли вони зайшли до храму, вода в чаші замерзла. Під блідим промінням іскрилася величезна округла брила льоду.

— Знаєш, Ольго, це те, чого нам невистачало! Тепер я ніскільки не боюся за довгу місячну ніч…

— Хіба ми… — стривожилась Ольга, — причому тут ніч? Микола підкопає ракету, і я впевнена…

— Микола підкопає! — почувся вигук, і Плугар та Ольга побачили Загорського. Він підійшов до них стомлений, захеканий.

— Що сталося? — запитав Іван Макарович.

Микола з хвилину байдуже дивився на лід і не знав, що казати.

— Чого ви мовчите, Миколо? — Ольга торкнула його плече. — Бачите — ми ось воду знайшли. Скільки льоду!

— Ет, що тепер ця крига… — махнув рукою радист. — Хоч би тут її було, як в Антарктиці, то що з того? Ми пропали!

— Товаришу Загорський! — сухо звернувся Плугар. — Негайно доповідайте, в чому справа. Ракета осунулась?

— Гірше, Іване Макаровичу! В ракету вскочив вовк.

— Пробачте, Загорський, як ви себе почуваєте?

— Не думайте, що я з глузду з'їхав. Ракетою заволодів Дік.

Вигук подиву вирвався з грудей Ольги й Івана Макаровича. Перебиваючи одне одного, розпитували, як це сталося. Микола розповів

про далекосяжні плани монополії "Атомік-Вельт", про честолюбні наміри її боса, про свою сутичку з ним. Плугар слухав мовчки, а Ольга все вигукувала: "Ну, ви подумайте!"

Пішли до "кисневого залу".

— Значить, Іване Макаровичу, створили трохи атмосфери? — повеселішав Микола.

— Значить, створили.

— Повітрям і водою ми забезпечені, а їсти що будемо?

— Відносно цього дикого бізнесмена ми подумаємо, товариші, — промовив Іван Макарович, ходячи по залі. Загорський, Ольга і Мілько сиділи на підлозі. — Зараз я хочу розповісти важливіше. В таку далеку і таку небезпечну мандрівку, як експедиція на Місяць, мене особисто штовхала не проста цікавість. Хоча, мушу ви-знати, і цікавість у людському житті відіграє величезну роль. Так от, я поставив собі завдання вивчити, розвідати — чи є можливість оживити цю планету? По-перше, треба було встановити, чи було тут взагалі життя. Це ми з вами встановили незаперечно: було. По-друге, треба було вияснити, чи є тут джерела для створення атмосфери. Ви бачите — є! В місячних мінералах — безліч кисню! А маючи в своїх руках такі невичерпні джере-ла енергії, як атомні ядра, ми можемо практично, підкреслюю практично, ставити питання про створення атмосфери на нашому супутнику... Передбачалось, що ми зберемо всі ці відомості, повернемося на Землю і потім буде підготовлена велика експедиція з потужними приладами для видобування кисню й азоту, експедиція, розрахована на роки інтенсивної праці. Але, як бачимо, ми змушені лишитися тут. Життя прискорює наші плани! Ми починаємо велику, історичну справу — створення атмосфери Місяця. Закриємо вхід до цього підземелля, наповнимо його повітрям. Але от завдання — зв’язатись з Землею. Щоб, як тільки закінчиться ніч,

до нас при-була підмога. — Іван Макарович зупинився біля Загорського. — Коли ви налагодите передавач?

Загорський деякий час мовчав. Може, грандіозна перспектива оживлення планети захопила його думки, а може, труднощі з передавачем. Івану Макаровичу довелося повторити своє запитання.

— Передавач? — неначе прокинувся Микола. — Можна використати локатор! І як я раніше про це не подумав! Азбукою ж Морзе можна розмовляти, посилаючи то більші, то менші порції хвиль…

— Правильно!

— Але ж Дік…

— Ага, тепер про цього невдячного суб’єкта, — Іван Макарович знову заходив по залі. — Він діє як кар-тяр, думаючи, що кабіна ракети — козир. Ніякий дідько за ним не прибуде, це ясно. Втриматися в ракеті вночі — неможливо, страшний холод швидко добереться крізь її металеве тіло. Це не те, що тут, у глибині, яка не встигне значно охолонути. І потім, я думаю, що є принаймні не один спосіб викурити його звідти!

— Та що ви! — схопився Микола.

— А ось давайте поміркуємо…

І Плугар почав розповідати свій намір.

"Еврика!"

Коли екіпаж підійшов до "Комети", Ольга не могла стримати вигуку:

— Тільки подумати — тут засів ворог!

— Нічого, він довго не всидить, Олю, — сказав Загорський, ухопившись за той трос, що звисав із "коридорчика", — спочатку ми його "осліпимо"…

— Як?

— А ось так!

Микола за допомогою троса спритно вискочив на ракету і швидко зняв антену локатора. Ольга з захопленням дивилася на юнака.

— Тепер давайте побачимо, що робить претендент на світове панування, — сказав Іван Макаровим, іду-чи до ілюмінатора. Ольга та Михайло й собі підійшли.

Дік стояв, заклавши руки в кишені, і блискав металевими зубами.

Іван Макаровим приклав до ілюмінатора аркушик паперу, на якому великими літерами було написано:

"Вгамуйтеся. Припасів вистачить на всіх".

Дік махнув рукою, одвернувся. "Ну, почекай же, сучий сину, — думав Плугар. — Ось Микола тобі пока-же!" Він дивився в кабіну з наростаючим хвилюванням і напруженням: от-от туди прорветься Загорський! Але минала хвилина за хвилиною, а Микола всередині не з’являвся. А через деякий час він виліз наверх і коротко кинув:

— Догадався, гадюка, замкнув. Одійшли до всюдиходи.

— Що ж тепер буде? — стривожилась Ольга.

— Та що ж… — похилив голову в скафандрі Плугар, — доведеться підірвати люк. Добре, що в машині вибухівка є. Шкода карьожити ракету, але що ж поробиш — нам потрібна провізія, нам потрібен локатор, щоб зв’язатися з Землею. Інакше — загинемо.

Помовчали. Всі четверо позгинались, неначе під важкою ношею.

— Треба під’їхати до хвоста, вибухівку носити так, щоб не побачив, — міркував Загорський. — Не вsти-гне він і костюма свого надіти, як повітря вирветься з кабіни.

— Так йому й треба, диверсанту! — підтримала Ольга.

— Але все-таки шкода "Комету", — обізвався Мілько.

— Мені й самому шкода, Михайле, але іншого виходу нема.

Вони дивилися на красуню-ракету, що величезною сигарою лежала на віковічному поросі Місяця, і в ду-мці вже прощалися з нею. Скісні промені сонця вкрили її блискучим сріблом, вся вона видавалась якоюсь урочистою, святковою, живою. "Невже ж доведеться її поранити?" думала Ольга. А в мікрофон сказала.

— А що, потім не можна буде її полагодити?

— Мабуть, ні, Олю, — відповів Іван Макарович.

— Що, хіба немає інструментів?

— Та інструменти є, навіть матеріал є для залатування пробоїн.

— Ну, так у чому ж річ?

— А в тому, що ми не знаємо, який пролом зробить вибухівка. Якщо невеликий, то звичайно…

— Еврика! — раптом вигукнув Микола. — Еврика! Я знайшов інший спосіб!

— Який? — в один голос запитали Ольга, Михайло і Плугар.

— Найпростіший! І як тільки я відразу про це не подумав! — Микола схопився і кинувся до ракети.

— Що він надумав? — пробурмотів спантеличений професор.

А Микола вже видерся на ракету, потім обернувся і гукнув у мікрофон:

— Олю, принесіть мені сумку з інструментами! Під сидінням, брезентова. Вона, вона, давайте!

Ольга бігцем принесла сумку, легко кинула її Миколі.

— Що ви хочете робити? — спитав Іван Макарович. Але Микола вже спустився в "коридорчик".

— Не хвилюйтесь, тату! — підійшла до нього Ольга.

— А що як він одімкне люк, чи якось його відкрутить, а той вистрілить? Ходімо до ілюмінатора!

Заглянули в ракету. Ольга стала навшпиньки і собі притулилася до ілюмінатора скельцями скафандра.

Дік сидів за столиком і апетитно їв якісь консерви. На високочастотній плиті, мабуть, грілося кофе. Дік час від часу, не встаючи з-за столика, простягав руку і помішував його ложечкою. На господарів, що дивилися на кабіну, не звертав ніякісінької уваги. Але і в бік люка не поглядав, і це трохи заспокоювало Івана Макарови-ча. Та ось Дік підвівся, підійшов до плитки, почав повертати вмикач.

— Мабуть, немає струму, — промовив Іван Макарович.

— І не буде! — гукнув Микола. Він уже стояв зверху. — Що, його величність диктатор втрачає спокій?

— Ага! — радісно обернулася до нього Ольга. — Шастає по каюті, як несамовитий.

— Почекайте ось, він зашастає ще не так!

Микола, тримаючись за трос, зіскочив униз.

— Розкажіть, зрештою, що ви зробили? — спитав професор.

— Та що ж я зробив, Іване Макаровичу, — весело бринів Миколин голос. — Апаратура ж уся в цьому відсіку? І електричні батареї, і кисневі прилади… От я й повідключав! Шах і мат!

— Ви прекрасний шахіст, Миколо! — не могла стримати своєї радості Ольга.

Іван Макарович потиснув Загорському руку. Відійшли до всюдихода.

— На скільки вистачить в кабіні повітря? — спитав Загорський.

— Якщо б можна було спожити його все до краплі, то, я думаю, на кілька годин. В усякому разі він шви-дко відчує…

— І вискочить з ракети, як пробка! — додав Микола.

— А що як він все-таки не вийде? — стривожилася Ольга. — Загине, але не вийде, щоб і нас не впусти-ти?

Мілько заперечив:

— Ого! Це така шкура, що шукатиме рятунку! Ось побачите, проситиме в Івана Макаровича пощади і, думаєте, не випросить?

— Ну а що ж з ним робити? — проговорив Плугар. — От доставимо його на Землю — там можна буде судити.

— А що, неправду я сказав?

— Ну хай йому біс, — Микола взяв лопату. — Поки він там надумається, я працюватиму.

Копали навперемінки з Ольгою, Михайло мусив відпочивати. Іван Макарович походжав біля них і роз-повідав про майбутнє цього "оригінального краю".

— Отут людина створить спочатку не другу природу, а просто природу: атмосферу, ріки, може, навіть моря, рослинність…

— А хіба рослини зможуть витримувати такі довгі і холодні ночі? — спитала Ольга.

— А ми виведемо такі, щоб достигали за довгий день. Вранці посіяти, а ввечері, тобто через чотирнад-цять наших діб, збирати врожай.

— Невже це можливо? — зацікавився Мілько.

— А чому ж, в пригоді стануть біологічні каталізатори, які посилюють розвиток рослин… Одне слово — перспективи прекрасні, захоплюючі.

— От цікаво буде! — вигукнула Ольга.

— Приїдемо сюди у відпустку.

— Ну, що ти… що ви, Миколо! — заперечила Ольга. — Ми ж будемо докорінними селенітами! У відпу-стку проситимемось на Землю.

Всі весело засміялися.

— А знаєте, мені здається, тут нема бактерій… — обізвалась Ольга.

— Не турбуйтеся, люди занесуть!

— А я думала, що тут не буде хвороб…

— Настане, товариші, такий час, коли й на Землі не буде хвороб, — вставив Іван Макарович.

— Що ж робитимуть лікарі? — Михайло глянув на Ольгу.

— Та що ж… — не розгубилась дівчина. — Займатимуться профілактикою.

— Вірно, дочко! — підтримав її Іван Макарович.

Ольга випросила в Миколи лопату і взялась копати. Сонце помітно знизилось. Величезні тіні від навко-лишніх гір майже сягали ракети.

"Чорні язики холоду… — думав про них Плугар. — У ракеті їх не витримати…"

— Увага! — раптом вигукнув Микола. — Пан всесвітній повелитель зволили вийти провітритись.

Всі дивилися на Діка — він ішов неначе хижак на арені цирку. Спочатку ступав обережно, а тоді величе-зними стрибками кинувся до всюдихода, вхопив кисневий балон. Загорський тимчасом став біля входу в ракету.

— Ха-ха-ха! — раптом почулося в навушниках. — Кисень! У мене є кисень, ха-ха-ха! — Дік, високо підстрибуючи, кинувся геть.

— Маніакальний психоз, — сказала Ольга, коли Дік гігантськими стрибками наближався до гір. — Але ж і підскакує!

— Не забувайте про тяжіння, Олю. Тут у шість разів менше тяжіння! — сказав Михайло. — Значить, який діагноз? Просто здурів? Та він маніаком став уже давно, ще тоді, коли строїв плани панування над світом.

Іван Макарович мовчки дивився на даленіючу постать бізнесмена, доки той не зник у горах.

— Тепер за роботу, друзі, час не жде! — сказав Загорському і Ользі.

— Єсть — за роботу! — дружно відповіли вони.

Микола кинувся в ракету. Відкрив зсередини люк до "коридорчика" і добре прикрутив гайками зовніш-ній люк. Включив акумулятори і кисневий прилад.

Іван Макарович і Ольга виносили потрібні запаси і складали їх на всюдихід. їм потроху допомагав Міль-ко. Ольга не забула і про аптечку. До ночівлі в глибинному місті треба було підготуватися старанно, бо коли сонце сховається за горизонт, з міста й носа не виткнеш: лютуватиме страшний холод.

Загорський, поставивши зверху антену, сів за локатор. Апарат діяв бездоганно.

Іван Макарович наказав:

— Передайте, Миколо, таку радіограму: "Ракета впала, не можемо стартувати. Вимушені лишитися на ніч. Продовжуємо виконувати свою програму. Запасів їжі і води досить, кисень добуваємо. Чекаємо підмоги". Встановлюйте зв’язок, а ми відвезем оце і швидко повернемося. Треба ж і апаратуру перевезти.

— Добре, Іване Макаровичу, їдьте! Але пильнуйте, щоб той маніяк на вас не напав.

— Він уже не вернеться, — сказала Ольга. — Схопив же порожній балон!

— Порожній? — жахнувся Іван Макарович. — Це не годиться… Я гадав, що він згодом повернеться, а так що ж… пропаде.

— Так йому й треба! — махнув рукою Загорський.

— Ні, ні, — підвів на нього очі Плугар. — Не гарячкуйте. За свої злочини він відповість перед судом, а наш обов’язок… Негайно знайдіть його, Загорський! Чого ви так дивитесь? його треба обов’язково врятувати. Візьміть запасний балон і — по сліду! Передачу вестиме Мілько.

Загорський нехотя підвівся, але побачивши рішучий вираз професорового обличчя, заспішив. Узяв усе, що треба, і мовчки вийшов з ракети.

Іван Макарович і Ольга незабаром поїхали, а Мілько сів за радар. Спочатку невпевнено, а потім все чіткіше працювала його рука, кожним порухом він посилав на Землю то більші, то менші порції радіохвиль, що мали означати крапки і тире. "Чи догадаються? — думав він.— Чи розшифрують?"

Передавав знову і знову:

— Продовжуємо виконувати свою програму… Ждемо підмоги…

Зелена скеля

Сліди вели в гори. Відбитки великих Дікових ніг досить чітко виднілися в поросі, навіть у тих місцях, де на поверхню виступали скельні площадки. Бо порох покривав усе: і рівнину, і схили гір, і дно цирків. Спочатку відбитки лягали на чималій відстані один від одного, і по цьому можна було визначити, що Дік деякий час біг, роблячи гігантські стрибки — метрів по десять у довжину. Але далі крок його ставав усе коротшим, і, нарешті, перейшов у звичайну ходу. Тепер Загорському легше було стежити за плетивом відбитків, які вели його все далі й далі в той бік, де ще зовсім недавно стояла сусідська ракета.

"І де він на мою голову взявся? — думав Микола. — Неначе мені тут нічого робити… Хоч би знайти чо-рта, а то Іван Макарович подумає, чого доброго, що я не схотів…"

Зійшовши на довгастий пагорб, що нагадував спину казкового кита, Микола глянув уперед. Темні плями сліду бігли просто до гір.

— Дік! Алло, Дік! Вертайтеся, негайно вертайтеся! — погукав у мікрофон по-німецькому.

Але навушники мовчали. Німі гори вигрівали під скісними променями сонця свої кістляві спини. Загорський подивився на них, і холодок заповз йому під скафандр: а що коли в нього скінчився кисень? Що коли він десь упав на гарячий пісок і врізав дуба?

Микола кинувся бігти. Тепер він робив гігантські стрибки — біг швидше, ніж спочатку Дік. "Комети" вже давно не було видно — сховалася за горами. Проскочивши довге плато, Микола опинився перед великим гірським масивом. Гори тут ніби розсунулися, творячи широку улоговину, наполовину завалену густою тінню. Окинувши її швидким поглядом, Загорський помітив — улоговина має незвичайний вигляд. Освітлена сонцем частина її поблискувала, ніби вкрита застиглими потоками слюди чи скла. Ніякого пороху на поверхні не було, сліди губилися. "А… Це ж тут сталася катастрофа… — здогадався Микола. — "Селеніт-1" вирвався з рук…" Він пригадав тих двох, про яких розповідав Мілько, були ж, мабуть, ще й інші. Були… А де вони тепер? Нічого, нічогісінько не лишилося від них в оцій опаленій вибухом улоговині. І заради чого?

Щось стиснуло Миколі груди, він зітхнув і рушив далі. Пішов понад краєм, сподіваючись відшукати слід. Час від часу гукав Діка у мікрофон, але безрезультатно. Не чує чи загинув?

Обійшов майже весь освітлений бік улоговини і, нарешті, знову побачив слід. Він вів далі в гори: то пір-нав у чорну тінь, то знову вихоплювався на світло, минаючи скелі, піднімався все вище.

Перед Миколиними очима розгорталася чудова панорама. Інколи попереду височіли скелі, разюче схожі на башти старовинних фортець або на шпилі готичних соборів, здавалося, кидали тінь ажурні висячі

мости. За-горський знав, що це його уява "домальовує" ці дикі форми, але все ж ілюзія живою картиною стояла перед очима.

А слід вів усе далі й далі. Микола вже почав утрачати надію, байдуже поглядаючи на сірі гори. Та ось увагу його привернув гострий блиск зліва. Пройшовши ще по сліду і завернувши за велику чорну брилу, Загорський побачив дивовижну скелю, таку несхожу на навколишні гори, що її можна порівняти хіба що з велетенським айсбергом. Юнак зупинився, захоплений її красою. Скеля здіймалася може метрів на п’ятсот у вишину і вся світилася зеленкуватим світлом. Основа її мала, мабуть, не менше кілометра; поверхня була то гла-денька, як дзеркало, з нестерпним блиском, то посічена і вкрита немовби рубцями. Здавалося, хтось хотів вирі-зьбити із льоду гігантський трос, попрацював трохи, а потім облишив.

Унизу на світлому зеленавому фоні Загорський помітив темну цятку.

— Алло, Дік! — зраділо вигукнув у мікрофон. Цятка зупинилася. — Чого ви мовчите, Дік?

— А що вам потрібно? — почулося в навушниках.

— Ходіть сюди, мені треба з вами поговорити.

— Я й так чую, — недоброзичливо кинув Дік. — Ви хочете помститися?

— Зовсім ні! — щиро гукнув Микола. — Ви ж ухопили порожній балон…

Коротке замішання, невиразне бубоніння в мікрофон, а потім енергійне:

— Іду, іду!

Цятка почала збільшуватись, і незабаром уже можна було виразно бачити невисоку постать Діка. Він то зникав у складках місцевості, то вибирався на пагорби — поспішав, неначе хто гнався за ним.

"На що він надіявся? — думав Микола. — Адже хоча б і заряджений був у нього балон, то однаково… А зараз, бач, як злякався!"

Не добігши метрів п’ятдесят, Дік зупинився.

— Дайте слово джентльмена, що нічого лихого не вчините! — прохрипів, ковтаючи слова.

— Даю, даю, на жаль… — запевнив Микола. — Професор наказав… Ось вам заряджений балон, та шви-дше!

Дік підійшов. Стан афекту давно в нього минув, він зберіг витримку і навіть поважність. Кисень у нього ще лишався, тому Дік взяв новий балон не хапаючись, причепив його до широкого ременя попереду, спитав:

— А тепер що?

"Ти диви, яка чортула! — подумав Загорський. — Показав би я тобі, що…" Вголос сказав:

— А тепер, якщо не хочеться скацюбнути отут, то можете повернутись до людей, на життя яких ви зазі-хали.

Дік стояв, як укопаний, якусь хвилину мовчав.

— Ви даєте мені притулок? — нарешті запитав він з недовірою і страхом. Видно побоювався, що це йому лише вчулося.

— Так, даємо притулок, — холодно підтвердив Загорський. — Але за свої злочини ви будете відповіда-ти…

— Гаразд, гаразд! — зрадів Дік. — Буду відповідати, цілком згоден! Я, звичайно, вчинив нерозумно… сподіваючись, що ви…

Швидким рухом він підключив принесений Загорським балон, а порожній кинув під ноги.

— Балонами не слід розкидатись, — зауважив Микола. — Вони ще пригодяться.

Дік підняв, притиснув ліктем під пахвою.

— Бач, Загорські, близькість мети гарячить людей, і тоді вони втрачають самоконтроль… Не подумайте, що я виправдовуюсь. Я дошукуюсь причини, щоб удруге не зірватись… Так ось. Втрачається самоконтроль, твереза орієнтація. Мабуть, це призвело моїх фізиків до катастрофи… Один момент, Загорські, не спішіть, я хочу сказати вам…

Микола насторожено подивився на Діка. Той продовжував:

— Бачите оту зеленаву скелю?

— Ну, бачу.

— Так от, вона цілком належить моїй монополії.

— Тільки тому, що ви її обнюхували?

— О, вона має приємний запах: у ній високий процент "Селеніту-1". Внаслідок тектонічних процесів вона виринула на поверхню, а жила її тягнеться, за нашими дослідженнями, на велику глибину… Ми взяли цієї

руди… скільки б ви думали?.. всього двісті грамів! І, як бачите, ці грами розметали нашу базу! — В голосі його чулося захоплення. Він дивився на зелену скелю, як заворожений. — Сила, там дрімає демонічна сила… І ми її розбудимо! Вона служитиме нам, чуєте, Загорські, нам. Я ще повернуся сюди, чорт візьми!

— Не кажи гоп… — засміявся Микола. — Знаєте це слов’янське прислів’я?

Дік не відповів. Мовчки обернувся і пішов по сліду до опаленої улоговини. Загорський за ним. Так і йшли весь час аж до "Комети", не промовивши й слова.

Із щоденника Ольги Плугар

"Тепер я можу продовжувати свої записи. Ми непогано влаштувалися в селенітському житлі. Встигли до заходу сонця перевезти запас харчів, всіляке устаткування, навіть постелі-матраци і ковдри. В місті тепло і світло. Аж не віриться, що там, зверху, стоїть чорна холодна ніч. Більше ста градусів морозу! Мерзне бідна наша ракета. Мені її шкода, неначе живу істоту. Останнім її залишив Мілько — він розмовляв за допомогою сигналів локатора з нашою земною станцією. Таки догадалися! А ми, як ми зраділи, коли встановили зв’язок! Мені зда-лося, що я поговорила з рідною мамою… Бідна, як вона там себе почуває? Певне, дуже переживає за нами і може цілими ночами дивиться на сяючий диск Місяця. Але ж тепер його не видно, мама жде серпика… Люба моя мамусю! Як я скучила за тобою…"

"Батько невтомний. Наче алхімік священнодійствує серед всілякої апаратури, — розкладає воду, мінера-ли, створюючи атмосферу міста".

"Усім нам довелося таки добре "погріти чуби", щоб щільними переборками відгородити наш ярус. Для цього батько розробив цілу систему кесонів — камер, тиск повітря в яких поступово спадає. Тепер

ми гермети-чно закупорені, принаймні так думає тато, він не припускає, щоб селенітські будівники зробили ще десь вихід: був би протяг. Кілька разів повітря все ж таки тікало крізь переборки. Доводилося знову і знову "підганяти" їх, закладаючи кам’яними плитами. Зрештою людська наполегливість таки домоглася свого!

Микола сказав:

— Це підземелля ми, можливо, і наповнимо повітрям, а от створити атмосферу для всієї планети не вда-сться.

Батько гаряче заперечував. Взагалі, я помічаю, що в нього дуже збуджені нерви. Боюсь, що як поверне-мося на Землю, він зляже від нервового виснаження.

А Загорський стоїть на своєму:

— Природа все-таки поставила людині певні межі через які не можна переступити.

— Треба вірити в силу людського розуму, в силу науки! — збуджено вигукнув батько. — І коли вже з нас облущиться ота віковічна шкаралупа! Сам же одну "непереборну" межу переступив — перелетів з однієї планети на іншу, а про другу говорить… Немає для науки меж!

Може, воно й так, але все ж таки створення атмосфери Місяця дуже… важко уявити.

— Та це треба половину речовини Місяця перетворити на газ! — не відступав Микола. — А може, й бі-льше!

Батько доводить, що ні. Співставляє щільність мінералів і газів, "планує" атмосферу висотою не більше трьох-чотирьох кілометрів. Невже його задум здійсниться?.."

"У нас дискусії за дискусіями. Що ми не робимо — чи шукаємо селенітські поховання, чи намагаємось відкрити сліди металів, завжди якось непомітно зав’язується суперечка. Микола переконаний, що селеніти не знали металів. Батько твердить, що хоч селеніти може й не знали міді, бронзи і заліза, але метали тут, безпереч-но, є. Вони зосередилися в ядрі планети. Тільки про поховання вони й не сперечалися, зійшлися на тому, що селеніти, видно, спалювали померлих.

— А оці, що лишилися? — спитала я.

— Цих уже нікому було спалити, це останні… — пояснив батько".

"Загорський розкритикував тутешню добу, яка триває місяць.

— Які рослини витримають двотижневу ніч? А тварини?

Батько нагадав йому про кількамісячні полярні ночі на Землі, про рослин і тварин Заполяр’я.

— Життя всесильне! — захоплено проголосив він".

"Вони ходять без скафандрів! Аж тепер пригодився барометр! Показує "ясно"… Значить, атмосфера Мі-сяця вже народжується! Можна вже й розмовляти без мікрофонів, просто так. Повітря передає звук".

"Дуже неприємне враження справляє похмура постать Діка. Бродить, як примара, не скидаючи скафандра. Щось носить у собі недобре, зле. Зайняв собі окрему кімнату неподалеку від нашої зали".

"Але ж і довго тягнеться ніч. Хоч тут у нас і світло, як удень, але вона все ж якось давить на нас.

Микола добився свого: тато вивчився грати в шахи і вже "вліпив" йому один мат.

Зараз вони всі троє сплять, розкинувшись на матрацах, а я чергую. Сиджу і пишу на колінах. Різні чудернацькі думки лізуть у голову. Інколи мені здається, що все це сон… Хоча б скоріше сходило сонце і починався великий день!"

Невидимий ворог

Ольга блукала поміж колонами храму — насторожена й тривожна. І хоча цей ярус глибинного міста вже був заповнений атмосферою, вона ходила в скафандрі. Правда, кисневий балончик був у неї відключений, але на випадок потреби його можна включити негайно — досить лише повернути краник. "Тут на нас чигають не-сподіванки, — говорив Ользі батько. — Треба бути завжди насторожі". А їй хіба що? Скафандр зовсім легкий. Тут ходиш — неначе тебе на крилах носить.

За порогом храму — в широких вулицях-тунелях, в залах і на майданах сяє яскраве сонячне світло, яке ллється і ллється з чудесних прозорих куль, що акумулюють, як гадає Загорський, світлову енергію. А тут сутінки. Жевріє холодним вогнем крижана глиба в "чаші", а вгорі, на кам’яному склепінні, сяють зображення сузір’їв.

Ольга ходить, не поспішаючи, присвічує собі ліхтарем. Яскравий сніп електричного світла вихоплює то масивні підніжжя колон, то шестигранне каміння облицювання стін. Знічев’я Ольга постукує топірцем по сті-нах, колонах. Невже тут немає ніяких таємниць? Особливо цікавите Ольгу медицина — от якби знайти які-небудь селенітські ліки! Чи, може, селеніти зовсім і не хворіли?

Нараз Ольга зупинилася і помітила мерехтіння. До її слуху виразно доносився якийсь приглушений шум. Обернулася до "чаші" — крізь тріщину пробивається цівка якогось сивого газу, кидає тремтливу тінь.

На якусь мить Ользі здалося, ніби заворушились зотлілі селеніти. Але то була тільки мить. "Чого тут лякатися? — подумала Ольга. — Геологічне явище. Може, колись тут був вулкан…" Струмінь газу досяг склепіння і черкнувся зір.

Минуло може хвилин п’ять чи десять, і газ перестав іти, розвіявся по храму, неначе фіміам під час бого-служіння. Побігти і розповісти про все батькові, що він скаже?

Ольга кинулася бігти. її "крок" становив не менше десяти метрів, тільки стіни миготіли! От коли б вона отак бігала на Землі! Це ж був би нечуваний, неймовірний рекорд!

Ось і їхня кают-компанія, сяюча, залита світлом простора кімната. Працює "апаратна" — безперервно поповнює і "фільтрує" атмосферу. Батько і Загорський сидять біля шахової дошки, склавши руки на колінах. Чи обмірковують ходи? Біля них лежить на матраці Мілько.

— Ви тут шахами займаєтесь, — швидко заговорила Ольга, відхиливши шолом скафандра, — а там таке сталось…

— А що там сталось? — тривожно спитав Плугар. — Чому світло погасло?

— Яке світло?

— Ну, яке… Ти ж бачиш, що ми сидимо в темряві. І партії не дограли… Спочатку трохи погасло, а потім…

Ольга ледве не скрикнула, але закусила губу і стрималась. Світло ж заливало кімнату, пронизувало усе грандіозне "підземелля", а вони… вони його не бачать!

— Чому ж ти мовчиш, Олю? — спитав батько. — Засвіти нарешті свого ліхтаря!

— Наші чомусь не працюють, — додав Загорський.

— Заспокойтесь, тату, — ледве стримуючи сльози промовила Ольга. Клубок підкочувався їй до горла. — Зараз ми все з’ясуємо.

"Вони осліпли! Вони зовсім осліпли!" думала Ольга, дивлячись на їхні обличчя. У широко відкриті очі Плугаря і Загорського било світло, але вони не реагували на нього. Та й ліхтар біля Мілька лежить увімкнутий. Він підвівся і почав навпомацки розбирати його.

— Ви розумієте, тату, — почала Ольга якомога спокійніше, — я спостерігала струмінь газу…

— Ну, а світло?

— Світло… є.

— Там є світло? — зрадів Плугар. — Чудово! Тоді давай твого ліхтаря, Михайло налагодить наші та бу-демо перебазовуватись. А може, нам удасться його повернути й сюди…

Ольга не витримала, схлипнула, закриваючи рот долонею, а тоді, наче її прорвало, заридала.

— Що з тобою? — підвівся Плугар. —Ходи до мене! — він встав і простяг руки. Крізь сльози Ольга ба-чила, що то жести сліпця. І вона заплакала ще дужче.

— Та що з вами, Олю? — підвівся й Загорський.

Вони стояли такі безпорадні, і Ольга притиснулась до батька.

— Я скажу вам відверто, — заговорила Ольга, — бо не можна гаяти й хвилини: у вас пошкоджено зір!..

— Тобто як це пошкоджено? — спитав Мілько.

— Що ти маєш на увазі? — стиснув її лікоть Плугар.

— У вас тимчасова втрата зору. Світло тут є, і скрізь є, ліхтарі діють, а ви не бачите, — випалила Ольга. — Не хвилюйтесь, це на нервовому грунті, медицина знає багато таких випадків…

Плугар, Загорський і Мілько немов остовпіли. Мовчали, тільки важко дихали. На скронях у них забли-щали краплинки поту.

— Сядьмо,— нарешті сказав Плугар.— Обміркуємо.

Збуджена, знервована Ольга приступила до збирання анамнестичних даних.

— Скажіть, як це сталося — відразу чи поступово?

— Я ж тобі вже казав, Олю, що світло згасало поступово…

— А мені здавалося,— вставив Загорський,— що були й спалахи. Пригасало-пригасало, а тоді й спалахувало на коротку мить.

— А я спав, — сказав Михайло. — Прокинувся — темно.

— Головні болі є?

— Та ніби є… — невпевнено сказав Плугар.

— А у вас, Загорський?

— Наче немає.

Він почав обмацувати свою голову, втоплюючи пальці в густу шевелюру. Ольга замислилась. А що коли це якісь незнані селенітські мікроби? А може, це світло шкідливе? Тоді чому ж на неї воно не подіяло, адже вона не менше за них дивилася на нього?

— Очі болять?

— Ні, — сказав Загорський.

— І в мене не болять, — підтвердив Плугар.

У Мілька теж не боліли.

Ольга болісно збирала думки. Ясно одне: і на батька, і на Миколу, і на Михайла діяв той самий фактор. А хіба вона не в цих же умовах? У всіх же спільне, однакове становище! А чи зовсім однакове?

Загорський протирав очі кулаками.

— Не треба, Колю, — з ніжною співчутливістю торкнулася його руки Ольга. — Це не допоможе. Тут щось інше… інше…

Погляд її знову впав на відкриту батькову голову.

"Вони ж без скафандрів!.. Так, тільки в цьому й різниця, вони без ніякого захисту, а я захищена!" Ця ду-мка мигнула, неначе блискавка.

— Скафандри! — вигукнула Ольга. — Зараз же надіньте скафандри!

Схопилася, піднесла їм скафандри.

— А що таке? Навіщо? — спитав Плугар.

— Я думаю, тату, що це… від якогось шкідливого випромінювання. Я була майже весь час у скафандрі — от мені й нічого. А ви… Одягайтесь, швидше одягайтесь!

За якусь хвилину Плугар, Загорський і Мілько одяглися. Ольга теж щільно приладнала свій шолом. Перемовлялися за допомогою рацій.

— Може це й так, — замислено промовив Плугар. — Та напевне, що так! Скинувши свої захисні костю-ми, ми підставили себе під потоки космічного проміння…

— Невже воно проникає сюди? — тривожно спитав Загорський.

— Виходить, проникає. Це зливи часточок величезних енергій, — замислено сказав професор. — До того ж на їх інтенсивність, мабуть, впливає сильне магнітне поле Землі — розганяє до великих швидкостей… Ех, яка злочинна недбалість — не захопити з собою лічильника! — скрушно промовив професор. — Він би нам відразу… А як ти гадаєш, Олю, в наших зорових центрах сталися непоправні зміни?

— Що ви, тату! Ви будете бачити, обов’язково! Причину, я думаю, ми вже усунули…

— Та ще для певності перебазуємося углиб… Головне — не втратити надію.

Плугар вирішив одразу збиратися в подорож углиб планети. Наказав узяти з собою воду, провізію та апаратуру для добування кисню. Зробили з усього три великі тюки. Нести мали чоловіки. Ользі припала роль про-

відника. Вона ж, хоч і з великими труднощами, розібрала кесони, щоб відкрити шлях.

Дік залишився в своєму лігві, йому виділили достатню кількість всього необхідного. Коли чоловіки під-няли й поклали собі на плечі тюки, Оля спитала:

— А як же шахи, лишаються для Діка?

— Ні, ні, — гукнув Іван Макарович, — візьми їх! Ми ще дограємо партію. Правда, Миколо?

— Це залежить бід Ольги… — невесело сказав Загорський.

— Значить, буде все в порядку! — промовила дівчина якомога бадьоріше. Тримаючи під рукою шахи, повела їх по залитому світлом тунелю.

Таємничий люк

Там, на поверхні Місяця, була холодна ніч, а в ярусах глибинного міста сяяв непогасний день.

Кілька годин спускалися наші мандрівники з "поверха" на "поверх". Перехід зовсім не втомливий для м’язів, але нерви були весь час у напрузі, і саме це стомлювало. Які ще несподіванки чекають їх у цьому диво-вижному місті?

Поки що нічого нового Ольга не помітила: понад тунелем тяглися такі самі приміщення, як і в районі храму; в них може і є щось інакше, та розглядати було ніколи.

В кількох місцях натрапили на обвали — із тунельного склепіння повипадало каміння, великі кучугури його перепиняли шлях. Але освітлювальна система була, на щастя, неушкоджена, і Ольга вела батька, Загорсь-кого та Мілька все далі й далі. Спочатку спускалися східцями, а потім вони потрапили в такий тунель, що вели-кими закрутами вів, здавалося, до самісінького центра планети.

Нарешті Іван Макарович наказав зупинитись.

— Гадаю, що досить. Ми вже на великій глибині… Хлопці не заперечували.

Ольга облюбувала простору залу.

— Ого, та тут цілі штабелі якихось кам’яних плиток! — вигукнула вона. — Буде з чого добувати кисень. Та кладіть уже свої тюки.

Вона старалася говорити так, ніби нічого особливого й не сталося, хоча тривога наповнювала її душу, як наповнюють зимове небо колючі зорі.

— Щодо плиток, то ти не поспішай, — обізвався Плугар, обережно опускаючи свій тюк на підлогу, всте-лену шаром м’якого пилу. — Вони що — спеціально оброблені? Складені в якомусь порядку?

— Так, тату! Вони складені, неначе в стелажі…

— Може це селенітська бібліотека? — обізвався Загорський. Він стояв біля своєї ноші, безпорадно опус-тивши руки.

— Оце й я так думаю, — підтримав Іван Макарович,— може бібліотека, може архів документів. Ану дай, Олю.

Ольга подала їм по плитці. Обмацали їх пальцями. Легенькі, шліфовані, плитки не мали ніяких рельєф-них виступів чи заглибин.

— Який їхній колір? — спитав Іван Макарович.

Ольга витерла, придивилась.

— Вони різноколірні. Якась мозаїка кольорових плям…

— Штучна?

— Ні, наче природна.

— Ну добре, розберемося потім. Але для кисню доведеться шукати каміння деінде. Давайте розташовуватись.

Ольга все-таки пустила плитки в роботу — вигорнула ними пилюку з приміщення.

— Ах, тату, чому ви не захопили з дому пилосос! — жартувала вона.

Увесь час допомагаючи розв’язувати тюки, розкладаючи постелі, Ольга намагалася розважити осліплих. Спочатку може в цьому відчувалася і нарочитість, але зрештою встановилася нормальна атмосфера людського співтовариства. Коли ж Ольга приступила до лікування, то навіть у Загорського помітно покращав настрій.

Молода лікарка мала намір дати їм уколи синтетичного вітаміну і снотворних, щоб спали не менше два-дцяти годин підряд.

За допомогою Ольги встановили і запустили кисневу апаратуру. Хотілося швидше наповнити приміщен-ня повітрям, щоб скинути скафандри, бо лежати в них було страшенно незручно, а головне —

Ольга ж не могла робити уколи. За кілька разів вона нанесла цілу кучугуру каміння, з якого почала видобувати "атмосферу".

Як тільки прохід щільно заладнали кам’яними "дзеркалами", скляні кулі, що освітлювали залу, погасли.

— Цікаво, цікаво, — промовив Плугар, коли Ольга сказала йому про це. — Світи ліхтарем, електрики ще в нас вистачить.

Ольга включила ліхтар, провела ним по залі, і, коли проміння випадково впало на одну з куль (а їх тут було п’ять: одна в центрі склепіння, а чотири — по кутках), вони всі засяяли.

Розповідаючи про це, Ольга повторювала свій дослід.

— От я виключаю ліхтар. Кулі гаснуть. Включаю — світяться.

— Ольжин світловий ефект, — пожартував Мілько, — або краще — світловий ефект Ольги. Що ж він означає?

— А те, що одне чудо Місяця ми розшифрували, — відповів Іван Макарович. — Виходить, що ці кулі не акумулюють світло, а тільки передають його. Хоч деякі з них, мабуть, зроблені з такого мінералу, що має і власне світіння. В попередню нашу "квартиру" світло якось проникало… Не обов’язково ж через вхід… Тут, ма-буть, якась складна система.

— Де ж тоді джерело?

— Хто його зна, це ми ще дослідимо… Може селенітські будівничі пробили світні колодязі з іншої пів-кулі? От і виходить, що Сонце весь час живить усю освітлювальну сітку.

— Якщо це так, Іване Макаровичу, то й нам є що запозичити в селенітів.

— А що ж ви думаєте.

Через кілька годин роботи кисневої апаратури Іван Макарович спитав:

— Ну, що там показує барометр, Олю?

— А я й забула про нього! — схопилася дівчина. — Працює! "Ясно" показує — дощу можна не боятись!

— Тоді скидаймо свої чохли.

Без скафандрів стало набагато зручніше. Вони змогли підкріпитися їжею; Ольга розпочала лікування.

Іван Макарович тримався, немов легендарний філософ, його спокійне обличчя ніби говорило: "Мені ві-домо те, про що багато хто і не здогадується… Не очима, а розумом треба проникати в суть речей". Він підбадьорював не лише Загорського і Мілька, а навіть і Ольгу, яка тепер вважала себе єдиним джерелом оптимізму — вона ж бо одна лишилася здоровою і неушкодженою.

Мабуть, під впливом Ольжиної психотерапії і витримки Плугаря добре тримався і Микола Загорський.

— У старі часи, — говорив Мілько, — церковники проголосили б: "Світ їм потьмарився, бо переступили межу дозволеного". А хіба є межа для людського розуму? Правда ж, Іване Макаровичу, що й тепер — в епоху ядерної енергії — ми навіть уявити не можемо, чого досягло людство в далекому майбутньому?..

…Минали довгі втомливі години. Беззвучно працювала киснева апаратура, роз’єднуючи міцно спаяні елементи і наповнюючи приміщення життєдайними газами. Жадібно вбирали їх легені оцих посланців людства, та не тільки це підтримувало в них вогонь життя. Думки, свідомість, воля, тобто все, що різко відрізняє людину від тварини, відігравало не меншу роль, ніж кисень. Іван Макарович і Загорський сиділи на своїх матрацах. Ольга ходила й ходила по залі; а поруч, в штабелях кам’яних плиток, дрімала селенітська мудрість. Розмовляли на філософські теми, аж поки Ольга, подивившись на годинника, не наказувала приймати снотворне.

— Пацієнти мусять слухатись лікаря! — удавано суворо говорила вона, поправляючи постелі.

Коли "пацієнти" засинали, Ольга лишалась наодинці зі своїми думками. Чи вірила вона, що батько, Ми-хайло і Микола одужають? Так, вірила! Дія шкідливого проміння була недовгою, клітини зорових нервів, ма-буть, тільки пригнічені. Препарат синтевітамін — чудовий, надзвичайно ефективний засіб. Ну, і регенерація організму… Все це — Ольга сподівалася — дасть хороші наслідки. Вони будуть, будуть бачити!

Минав час. Місяць, як зачарований, обходив Землю, не зводячи з неї очей; і хоч як повільно він обертав-ся, але до темряви, що вкривала знайому людям його півкулю, вже наближалося сонячне світло. Незабаром во-но блисне на високих вершинах гір, що обступили повалену ракету, потече вниз, і золотий серпик ростиме й ростиме!

350-годинна місячна ніч кінчалася. Вже більше тижня, якщо міряти земними добами, Ольга лікувала ба-тька, Миколу і Михайла.

…Нарешті сталося!

— Олю, Олю, — Мілько торкнув сонну дівчину за плече. — Олю! — шепотів Михайло. Дівчина роз-плющила очі і, побачивши збуджене,

радісне обличчя Михайла, зрозуміла все. Схопилася, мовчки повернула Михайла спиною до світла, щоб не було різких подразнень, вказала на сонного батька і Загорського:

— Бачиш?

— Бачу, — шепотів Михайло.

Ольга показала йому кам’яну плитку.

— Бачу! Все бачу, Оленько!

Михайло рвучко вхопив її на руки, закружляв по залі.

— Тс-с, — посварилася пальцем Ольга. — Нехай сплять.

Вони одійшли до стелажів з плитками, зашепотіли.

— Розумієш, Олю, прокинувся — темно, але відчув, що бачу… Намацав ліхтаря…

Вони розмовляли так, неначе не бачилися роки. Спільно пережите горе якось ще більше зблизило їх, і коли б Михайло був поцілував Ольгу, це її аніскільки не здивувало б. Але юнак не наважився. Дивився на неї зачудовано, пошепки розповідав про те, як відчув, що повернувся зір.

Загорський і Плугар одужали пізніше. Коли світ відкрився Плугаревим очам, де й дівся отой філософсь-кий спокій! Ольга і Михайло посміхалися, спостерігаючи, як Іван Макарович підносив до обличчя руки, вору-шив пальцями, не зводячи з них очей. Він не бігав, не вигукував, а тільки дивився і дивився на свої руки. На віях у професора блиснули сльози.

— Ну що ж, товариші, — схвильовано проговорив він, ховаючи руки за спину, — тепер будемо обачні-шими. Матінка-природа не люблять жартувати!

Допомоги з Землі Плугар сподівався з настанням дня на Місяці. За його підрахунками, до прибуття дру-гої ракети лишалося може один–два земні дні,

— А як вони нас відшукають? — спитала Ольга.

— Відшукають! — відповів Іван Макарович, розглядаючи кам’яну плитку. — Розташування нашої раке-ти відоме. Сліди доведуть до всюдихода, а тут уже…

— Тут теж сліди їх поведуть! — перебив Загорський,

— А ми хіба не вийдемо назустріч?

— Чому ж не вийдемо? — Іван Макарович розглядав усе нові й нові плитки. — От заготуємо кисню — будемо навідуватись до виходу. А підніметься сонце — то перейдемо в ракету, там зручніше, правда?

— Авжеж! —зраділа Ольга. — Тим часом, тату, дозвольте нам з Михайлом розім’ятися в цьому селеніт-ському Вавілоні. Не бійтеся, далеко заходити не будемо. Ви ж із Миколою тут корінні мешканці, а нам…

Івану Макаровичу не хотілось пускати Ольгу в мандри по цьому лабіринту. Професор ніби передчував небезпеку.

— А може, не треба, Оленько? — говорив він. — Скоро настане час, ми наповнимо все місто атмосфе-рою, отоді ходи, вивчай!

Та Ольга наполягала, знову доводила, що вона "не теплична" і т.д. До того ж тут не можна заблудитися: порох зберігає сліди, а світло заливає всі проходи!

І професор, зрештою, погодився. Порадив узяти про всяк випадок запасні кисневі балони.

— Далеко не йдіть. Вас, Михайле, призначаю старшим.

— Єсть, Іване Макаровичу!

І вони пішли.

Професор разом з Миколою заладнав двері, перевірив роботу апаратури і знову взявся розглядати "бібліотеку". Але якесь невиразне, тривожне передчуття не залишало його.

Не минуло й півгодини, як повернувся Мілько. Микола та Іван Макарович швидко наділи скафандри, відкачали повітря. У навушниках зазвучали розпачливі слова юнака:

— Ольга десь ділася, Іване Макаровичу! Просто сказати — зникла. Слід обривається на рівному місці, а її ніде нема… Пішла вбік метрів на двадцять і от…

— Ведіть мене туди!

Ішли швидко і мовчки. Нікуди не спускалися, все на цьому ярусі. За рогом тунелю в стіні — пролом.

— Вона звернула сюди, ось її слід…

Ольжин слід вів через купу каміння в якесь тісне приміщення, схоже на каземат. Освітлювальної кулі там не було, довелося світити ліхтарями. Слід у поросі був лише до середини підлоги, викладеної масивними чотиригранними плитами. На одній з плит пилюка зовсім стерта, наче там сиділа Ольга. І більш ніде нічого, ніяких інших ознак.

— Олю!

— Олю!

Дівчина не відгукувалась. Мацали промінням ліхтарів німі стіни…

— Очевидно, вона ішла так… — Мілько перескочив обвалене каміння і побіг по її сліду. І тут сталося несподіване: як тільки Михайло ступнув на ту "стерту" плиту, одним кінцем вона втопилася в підлогу, другим піднялася, і юнак миттю зник унизу. Його ковтнув кам’яний люк!

Професор скрикнув од жаху. Поки підійшов до злополучної плити, вона вже врівноважилась і щільно закривала отвір. Ставши біля неї на коліна, натиснув на край плити. Камінь подався, відкриваючи темний отвір. Спрямував туди світло ліхтаря — скільки сягав зір — зяяв бездонний круглий колодязь! Здалося, ніби вітер дмухнув з його глибини.

— Михайле! Ольго! Михайле, Олю! — в розпачі гукав професор. Але відповіді не було.

День другий

Іван Макарович вийшов із страшного "каземату" і кинувся на нижчий ярус. Забувши про всяку обережність, він біг величезними кроками — то перескакуючи через купи каміння на пологих спусках, то швидко долаючи круті сходи. Вибирав шлях так, щоб спускатися углиб поблизу колодязя, в який упали Ольга і Михайло. "Адже він не безкінечний! — тривожно шугала думка. — Може… може вони ще живі…"

Поворот, ще поворот… Куди веде цей кам’яний жолоб? Іван Макарович відчув, як його скроні під ска-фандром покрилися потом. "Не треба гарячкувати, — говорив йому внутрішній голос. — Тут потрібно все зва-жити, обміркувати…"

Зупинився, обіперся плечем об холодний німий мур. Звичайно, гарячитись не треба, але що ж робити? Раптом його погляд ковзнув по шкалі кисневого балончика. В першу мить він якось і уваги не звернув на пока-зання шкали. А коли глянув на неї вдруге — його неначе жаром обсипало. Кисню залишалось зовсім мало. Як-що стояти тут і роздумувати, то на зворотний шлях його невистачить.

Глибоко зітхнувши, Іван Макаровим рушив назад, угору. Тепер уже часто поглядав на шкалу. Ішов роз-мірено, намагався вгамувати тривогу, але марно. В уяві поставали такі милі, рідні обличчя, а болючі думки спалахували, неначе блискавки. "Ну, звичайно, вони загинули!.. Не вберіг, не вберіг!"

Діставшись до "бібліотеки" з останніми краплями кисню, Плугар зарядив балон і відразу ж рушив на пошуки… Загорського не пустив.

…Мабуть легше було титану Атланту тримати небосхил, ніж Плугареві зносити тяжке горе, що випало на його долю. Але зносив. Неначе скам’янів, ходив зціпивши зуби, але ходив! Скільки разів кидався він на роз-шуки Ольги і Мілька! Селенітське місто здалося йому кам’яним мішком. Іван Макарович то спускався глибоко вниз, намагаючись відшукати боковий вхід у той колодязь, то повертався до "бібліотеки", щоб наповнити свій кисневий балон. Розпач і туга шматували йому серце. Незабаром, буквально через кілька годин може прибути друга ракета, прилетять його друзі по роботі… Не радісною буде зустріч!

…Народжувався новий день — другий великий день перебування людей на Місяці. Довжелезна місячна ніч відступала перед сонячним промінням. Спочатку воно виблискувало на вершинах високих гір, потім

посту-пово спускалося вниз і, зрештою, заливало все більший і більший простір планети. "Серпик" ріс. Ось його північний ріжок черкнувся поваленої "Комети" — великий блискучий ілюмінатор її не то що засяяв — спалахнув! Загорському, який вибрався з "підземелля" на поверхню і самотньо порався біля всюдихода, цього радісного блиску не видно було: адже ракету заступали гори. А от екіпаж другого астроплана, що з величезною швидкіс-тю наближався до Місяця, може й помітив цей гострий блиск!

Настроївши радіостанцію всюдихода, Загорський сидів, підставивши плечі ласкавим сонячним проме-ням, Раптом його ніби штовхнуло, схопився на ноги. В навушниках чувся якийсь шум! Може це просто в голові шумить? Чи, може… Кинувся до пульта рації. В захисних рукавицях все ж таки було незручно працювати на ній, і Загорському здавалося, що він занадто довго возиться з важелями. Нарешті — тріск і уривок фрази:

— …Та …та …ку!

Ще кілька поворотів маленького важелька, і в навушниках зазвучало зовсім чітко:

— Комета, Комета… Ідемо на посадку!

Незабаром Загорський побачив і саму ракету. Наче велике срібне веретено поволі спускалося з чорного неба. З нижнього кінця його вихоплювався золотий сніп. Ось "веретено" сховалося за гірськими шпилями. "Чи вдало сіли?" тенькнуло Миколине серце. Він почав швидко працювати на передатчику.

— Вітаємо з прибуттям, товариші! Наше місцезнаходження…

Зв’язок встановлено. "Комета-2" сіла благополучно поблизу першої ракети. Загорський хотів під’їхати до них всюдиходом, але мотор не

працював: мабуть від різкої зміни температури щось у ньому зіпсувалося. Тоді він попросив прибути сюди якомога скоріше.

Нервово походжав біля всюдихода. Здавалося — їх довго немає. А коли вони прибігли — троє дужих, швидких, як вітер, — від хвилювання він не міг вимовити й слова.

— А де ж ваш екіпаж?

— Ходімо, ходімо, не можна гаяти й хвилини! — вигукнув Загорський і першим спустився до входу в тунель. Цього разу він просто стрибнув у глибоке річище. А за ним і прибулі товариші. В тунелі, спускаючись гігантськими сходами до храму, Загорський розповів про нещастя. Ішли не зупиняючись ні на мить. Навіть зотлілі селеніти не звернули на себе їхньої уваги. Вони тут пролежали довгі тисячоліття — почекають і ще, а Ольга та Михайло…

Сходили з яруса на ярус.

Нарешті, "бібліотека". Ось і той злощасний кам’яний люк.

Тепер, коли далека Земля надіслала допомогу, коли поруч були товариші, в серці Івана Макаровича з’яв-илася надія. Йому хотілось вірити, що Михайла й Ольгу все-таки вдасться врятувати.

— Якщо вони не розбилися, то чи вистачить у них кисню?

— Повинно вистачити… — невпевнено відповів Плугар. — У них запасні балони…

Швидко склали план розшуків. Найголовніше — це взяти якомога більше кисню. Зійшовши вглиб, об-стежити не один тунель… Плугареві лишатися біля кисневої апаратури. Загорський, на випадок потреби верта-тиметься і підноситиме нові балони.

— Ех, був би оце канат! — сказав один. — Можна б просто в колодязь…

Вони пішли і швидко зникли за поворотом.

Селенітське море

Цілковита темрява засліпила Ольжині очі, у вухах, наче вітер зашумів. Зіщулилась, очікуючи удару. А в голові — цілий рій думок. Як по-дурному вийшло! Чи хоч Михайло спостеріг? Хоча б з татом чого не сталося. І завжди вона провалюється… Це ж уже вдруге на цьому дивовижному Місяці, вдруге та й…

Раптом Ольга вдарилася об якусь м’яку масу, у вухах зашуміло, перед очима посипалися іскри, і вона знепритомніла. Скільки минуло часу — не знала. Та ось поволі до неї почала вертатися свідомість. Неначе її єство виринало з якоїсь темної глибини на світло. Воно ледь пробивається… Що таке? Невже вона лежить на воді?

Так, Ольга стиха погойдувалась на хвилях, видно, розбурканих падінням. її підтримував наповнений по-вітрям скафандр. Але яка чудернацька вода — синя-синя, аж чорна! Ніби разом з водою в цю величезну печеру, куди ледь проникає світло, стекла і синява місячного неба. Ольга лежала горілиць, але як тільки зробила спробу перевернутися на живіт — гострий біль обпік їй ліву ногу. Вивих? Тріщина чи розтяг сухожиль? Ой лишенько, що ж вона тепер робитиме?

Все-таки перевернулась. Подивилася крізь забризкані окуляри шолома — ой леле! — тьмяніє і тьмяніє вода. Та це ж море! В надрах Місяця — море! І як це добре, що відкрила його вона. Розповість батькові… Як він назве?

І тут Ольга подумала про повернення до "бібліотеки". Як вибратися з цього моря? З одного боку суцільна кам’яна стіна, видно, відшліфована

водою, а з другого — вода й вода. Мабуть, мільйони років тому селеніти спустили в цей природний резервуар воду із своїх умираючих річок та морів… Невже звідси немає…

Несподівано її хитнуло, а на скафандр сипнули густі бризки. Оглянулась. Неподалік од неї колами роз-ходились хвилі, неначе там упав камінь. Та ось через якийсь час на поверхню води виринув… Михайло! Ольга відразу впізнала його. І, сказати правду, в першу мить зраділа.

— Михайле! — гукнула в мікрофон.

Мовчанка.

— Михайле!

Знову у навушниках ні звуку.

Тоді вона легко підпливла до юнака і торкнулася його плеча. Та розмовляти не вдалося. Крізь окуляри шоломів бачили, що говорять, але звуків не чули. Інколи в навушниках з’являлися якісь невиразні шуми і відра-зу згасали. Почали перемовлятися жестами. Рації — то не біда, головне, що скафандри втримали!

Михайло показав рукою вбік, Ольга помітила на воді якийсь предмет. Що б то могло бути? Обережно підпливла і ледве не скрикнула: то гойдався її кисневий балон. А якби вони не помітили?

Похапцем, наче боячися, що балон десь дінеться, вона схопила його і притиснула до себе. Так і є — обі-рвалися лямки. "А в тебе?" кивнула Михайлові. "Все гаразд", так само кивком відповів він. При падінні Михайло теж забився — нестерпний біль шпигав аж у саме серце.

Гребучи руками, попливли поруч. Скафандри, наповнені повітрям, допомагали їм триматися на воді, а поза цим плавати тут було так само, як і в морі на Землі. Коли б ще можна було працювати ногами — було б зовсім добре. "Підземелля", налите синьою водою, освітлювалось зовсім слабо. "Світло потрапляє сюди з туне-лів, — думав Михайло. — Треба знайти, не гаючи й хвилини…" Тривожними очима обоє мацали кам’яний "бе-рег", що, підносячись на кілька десятків метрів, переходив у таке ж сіре, важке склепіння. Помітили ще один отвір колодязя вгорі, але що з того?

Страх поволі закрадався в Ольжину душу, страх і безнадія. Дівчині здалося, що вже й час зупинився, що вони тут плавають безкінечно довго і ось-ось невистачить кисню. В уяві вона бачила то стривоженого батька, який біжить сюди тунелями, то себе з Михайлом — вже мертвих на воді. А скоро ж має прибути допомога з Землі… Коли то їх знайдуть?..

Михайло теж бачив, що шансів на порятунок майже нема. І це його злило. Хотілося кинутись на осоружний кам’яний мур, трощити, ламати його дужою рукою…

Отвір!

"Бачиш, Олю, отвір!" гукнув у мікрофон, забувши, що радіо не працює. Шум і тріск наповнив йому вуха. Тоді показав рукою, і вони попливли швидше. Тільки б вибратись, тільки б вибратись із цього селенітського моря!

Але отвір, видно проточений водою, зяяв зависоко. Наче дельфін, підкинувся Михайло вгору. Ще раз, ще… Хапався руками за стіну, слизьку, вкриту мохом, але то були жести відчаю. Інколи йому вдавалося виско-чити Із води з коліньми, та до пролому було ще високо. Ні за що схопитися! І кожного разу Михайло падав униз, глибоко, з головою поринаючи у синю воду.

Ольга теж підпливла до стіни, помацала її долонями: а може, знайдеться хоча б маленька зазубрина!

"Спробую висадити її, — надумався Михайло, — може, хоч вона врятується". Але з цього нічого не ви-йшло. Коли він піднімав дівчину, то сам поринав. Кидок підносив її не набагато вище, ніж Михайло викидався сам.

Потомилися, лягли на воду горілиць. "Невже більше немає отворів? — подумав Михайло. — Мабуть, немає, бо вода випарувалась би. А так — вона ж тут майже герметично закрита… Цей пролом, видно, не такий давній, та й то скільки води випив, бач, як високо! А може, й ще десь є?" Попливли. Враз Ольга шарпнула його бік і, коли він оглянувся, показала назад. Те, що вони побачили, було таким несподіваним, таким неймовірним! Вдалині котилася висока хвиля! Що це має означати?

Михайло щось кричав, показував руками то на хвилю, то на пролом. Нарешті вхопив дівчину за пояс і почав одгрібатися від стіни. Ольга здогадалася: хвиля може вдарити їх об камінь… Енергійніше запрацювала руками. Та ось Михайло зупинився, вони обернулися головами до пролому. Знову жестами юнак показував то на отвір, то на хвилю. А вона наближалася, миготіла крутим боком, неначе синім склом. "І що цей Михайло хоче?" подумала Ольга. Враз догадка блискавкою пронизала їй мозок — хвиля ж може викинути їх у пролом!

Приготувались. Затамувавши подих, лічили секунди… Ось вона, ось!

Все сталося так швидко, що Ольга й оком не моргнула. Опам’яталася на тунельних плитах, оглянулась — який жах! — вони лежать над самісіньким краєм… Відступаючи вода ледве не винесла їх назад. Що ж це було — таке сильне, могутнє і… таке добре? Вони не знали. Та й де їм зараз міркувати над такими питаннями? Ольга спробувала підвестись — біль обпік їй усе тіло. Упала. Зціпивши зуби від власного болю, Михайло взяв її на руки і, кульгаючи, пішов у глибину тунелю.

Останні кроки Михайла Мілька

Тунель і тунель. Довгий, безкінечний і, як почало здаватися Михайлові, — одноманітний. Знервований усією цією пригодою з падінням, заклопотаний здоров'ям Ольги, він зовсім не звертав уваги на такі речі, повз які раніше байдуже не пройшов би. В одній з величезних печер, через яку вів тунель, лежало щось подібне до кістяка гігантської, мабуть, морської тварини. Михайло не став розглядати цих решток якого-небудь місячного бронтозавра. Ступаючи так, щоб не зачепити їх, він швидко проніс Ольгу через печеру і знову потрапив у ту-нель. Часто попадались обвали, інколи траплялись і неосвітлені квартали, доводилось пробиватись крізь темря-ву навпомацки. Старався йти весь час уліво: йому здавалося, що саме в цей бік той колодязь, у який вони впали. А поблизу нього він зійде вгору — там "бібліотека"! Нишпорив очима по пилюці, що вкривала підлогу тунелю, хотів, ой, як хотів побачити сліди Івана Макаровича. Адже професор, шукаючи їх, міг спуститися сюди… Але ніяких слідів не було. Тисячі, сотні тисяч років тут не ступала жива нога — непорушним, незайманим лежить віковічний пил… Михайлова ступня тоне в ньому, і юнакові здається, що він іде по пругкому шару днів, сто-літь, епох… Вони тут осипалися і лягали, як жертви в боротьбі живого і неживого. На довгий час неживе пере-могло. Та ось на спустілу арену бою прибули вони — радянські люди, і планета починає оживати! "Не журися, Олю! — гукає Михайло в мікрофон. — Життя невмируще, непереборне!"

Дівчина не чує його слів, але крізь окуляри бачить, що він говорить до неї щось підбадьорююче, хороше. Усмішка освітлює їй обличчя. Молодець Михайло, з таким не пропадеш!

А тунель тягнеться без кінця-краю, повертає то вліво, то вправо, перетинає інші тунелі. На одному пере-хресті Михайло на хвилинку зупинився. Куди йти? Присів, тримаючи Ольгу на руках, біля якоїсь чудернацької кам'яної фігури. Це було, мабуть, зображення морської тварини, бо ні рук, ні лап, а щось схоже на плавники. "На верхніх ярусах — статуї жінок, — подумав Михайло. — Вже, мабуть, недалеко".

Підключив запасні кисне-ві балони. Жестами спитав Ольгу, куди, на її думку, треба йти. Вона обвела поглядом три виходи з перехрестя і показала на той, про який думав і Михайло. Там виднілися сходи вгору — це головне! І він рушив, притискуючи Ольгу до грудей.

Ех, коли б то вони знали, що треба було піти лівіше! Хвилин через п’ять — не більше — натрапили б на пошукову групу і екіпажу другої ракети. Та Михайла привабили сходи, і він чимдуж кинувся по них угору. А там знову натрапили на перехрестя і повернули в такий тунель, що повів їх униз. Вернулися. Блудили за якийсь квартал від партії рятівників. В одному місці Михайло пройшов над ними — їх відділяла кам’яна товща метрів у двадцять п’ять. Варто було лише спуститися… Але спуски він вважав відступом. Тільки вгору!

Відчувалася втома, почастішало дихання. "Скоро скінчиться кисень, скінчиться кисень…" застукало в голові. Михайло зрозумів, що вони заблудили в цьому плетиві продовбаних у камені ходів, б’ються як у гігантському павутинні.

Помітивши, що Михайло втомлюється, Ольга почала пручатись. Вона піде сама!

Михайло зупинився, обережно поставив її. Тримаючись за його плече, Ольга ступнула на ліву ногу і коли б юнак не підхопив її — упала б. Іти вона все-таки не могла. "Іди, іди сам! — гукала вона. — Може, хоч ти врятуєшся!" Михайло зрозумів ці жести, похитав заперечливо головою і ще міцніше притиснув її до себе. Та коли б хто з боку побачив, як він ішов, то, не знаючи, що сталось, міг би подумати, що він п’яний. Михайло хитався. Відстібнув порожній запасний балон, і, коли він упав у пил, сердито штовхнув його ногою. Балон, прокреслюючи слід, покотився по схилу. За ним полетів і Ольжин.

Ноги в Мілька налилися свинцем, іти стало важко. В голові туманилось. Щось давило його, хотіло зупи-нити, кинути в оцей

віковічний порох. "А хіба ти не така ж пилинка? — шепотіло йому каміння. — Сядь, зупи-нися, і ти знайдеш вічний спокій, вічний спокій…" — "Не хочу спокою! — щось бунтувало в душі, якийсь не-вгасимий вогонь. — Я живий, і раз я можу пройти ще хоч кілька кроків, то я їх пройду!"

Михайло ступав уперед, і знесиленій, напівнепритомній Ользі марилось, ніби вона чує, як б’ється його непокірне серце…

Сльози Івана Макаровича

Здавалося б, що відправивши пошукову партію, Плугар мусив би хоч трохи заспокоїтись. Але де там! Тривога наростала в ньому з кожною хвилиною. Коли-то вони знайдуть, де кінчається той бездонний коло-дязь… Упавши, Ольга і Михайло могли лишитися живими, бо тяжіння тут в шість разів менше, ніж на Землі, міркував професор, але без кисню вони задихнуться… Та ще поранення або переломи…

Іван Макарович вхопив заряджений киснем балон і побіг до того проклятого люка. "Спущу їм! Це їх врятує!" Став навколішки біля плити, повернув її і зазирнув у чорний отвір колодязя. Страшна глибина холодом обсипала йому тіло. Руки в професора дрижали, коли він підносив балон. "Олю! Михайле! Я кидаю вам ба-лон… Стережіться". Промовивши "стережіться", Іван Макарович стиснув балон… щоб не впустити, поклав його поруч. "Що я роблю? — подумав. — Якщо вони не вбились, упавши, то цей балон їх може добити…"

Повернувся в "бібліотеку", перевірив роботу кисневої апаратури, нервово заходив між стелажами кам’яних плиток.

Минула година, друга — ніхто не повертався. Плугар ще дужче стривожився: може й з цими щось тра-пилось? Але не може бути…

Ходячи по "бібліотеці", Іван Макарович запримітив на стіні навпроти дверей виступ метрів три висотою. Це чомусь зацікавило його. Може

тому, що і думка й руки шукали роботи? Професор підійшов, пильно оглянув виступ. Ні, це не деформація стіни і не елемент архітектури. Стер пилюку — плитки з мозаїчними письменами! Взяв сталевий топірець, обережно підколов їх. Під ними були камені у вигляді шестигранних брусків. Коли Іван Макарович вийняв і їх, перед ним одкрилася ніша, а в ній виднілася в прозорій кам’яній плівці постать селеніта. "Мумія засновника бібліотеки або творця селенітського письма! — зрадів професор. — О, та тут і деякі речі збереглися…"

Перебирав різноколірні кам’яні знаряддя, знову складав їх на місце, фотографував, а думка невідступно поверталася до Михайла та Ольги. Що з ними? Чому досі немає звістки від товаришів?

Лишивши мумію, нетерпляче вибігав до тунелю, кожної миті сподіваючись побачити вдалині постаті.

І ця мить настала! Ідуть! Плугар кинувся назустріч, але, побачивши, що йдуть четверо, зупинився як вкопаний, схилив обтяжену шоломом голову. Потім поволі повернувся і рушив до "бібліотеки".

— Іване Макаровичу!

— "Вони ще гукають… — з болем подумав професор. — Хіба мені не ясно…"

— Іване Макаровичу!

— Все в порядку!

"Що? Невже втішають? Невже вони думають, що я можу заплакати, як дитина?" Різко обернувся. Що це? Підходять четверо, але двоє з них несуть на руках — так як носять дітей — Ольгу і Михайла. Живі! Вони живі!

І професор Плугар заплакав. За шоломом ніхто не помітив його сліз, але він таки плакав, як дитина.

…Пошукова партія заглиблювалась у надра Місяця так, щоб колодязь, в який упали Ольга і Мілько, був віссю їхнього спуску. Орієнтуватися, звичайно, було важко. На кожному повороті чи на перехресті зупинялися, обираючи напрям. В одному місці хотіли навіть довбати топірцями стіну, але тривалість цієї роботи зупинила їх. Можна й не натрапити на той колодязь, а час буде згаяно. Та й взагалі, коли вони пройшли з кілометр чи два вглиб, сподівання на успіх почали розвіюватися. Колодязь, наче гільза, увігнаний у товщу порід — спробуй, доберись до нього!

І несподівано до них скотився балон, а за ним і другий! Не говорячи й слова, всі кинулись по сліду…

"Говорить Місяць!"

Після великого нервового напруження Іван Макаровим відчував себе зовсім розбитим. Він не мав сили навіть розмовляти.

— Іване Макаровичу! — зверталися до нього новоприбулі. — Скажіть, як ви знайшли оці катакомби? Ви ж тутешні старожили…

— Потім, потім, товариші, — втомлено кидав професор. Так він відповідав на всі запитання. Ольга роби-ла Михайлові перев’язку. Він сидів на матраці і мовчки стежив за її рухами. Дотики дівочих рук були такі ніжні, милі… Михайлові хотілося притулитися щокою до Ольжиної вузької долоні і так сидіти й сидіти. А які сим-патичні веснянки на її обличчі! Щось у ній є таке… "Невже закохуюсь? — з острахом подумав Михайло. — Ще почну гут переживати… Ні, я нюні розпускати не буду. Поговорю з нею на Землі…"

Ольга відчувала, що діється з Михайлом,— стриманим, відлюдкуватим Михайлом! Серце її співало.

Новоприбулі з захопленням оглядали "бібліотеку". Загорський тимчасом налагодив пошкоджені рації в Ольжиному та Михайловому скафандрах.

— О, я й забула! — вигукнула Ольга. — Що ж то за хвиля, тату, що викинула нас на берег? Чи ви чуєте, тату!

— Що?

— Про хвилю питаю…

— А… То вам Земля допомогла. То хвиля морського припливу. — Іван Макарович підвівся. — Пора, то-вариші, рушати. Нам ще багато невідкладної роботи. А найперше — підвести ракету. Ага, запросіть і "сусіда"… — він коротко розповів про Діка.

Швидко зібралися. Захопили з собою і мумію.

— Цей селеніт, Іване Макаровичу, буде дійовою особою нашої першої передачі!

— Тобто?

— Ми ж привезли телевізійну апаратуру! Телевізійна передача з Місяця…

— Оце даремно, — сказав професор. — Тут треба займатися дослідженням, а не спектаклями… Ну га-разд, ходімо.

Мілько ішов, спираючись на плече Загорського, а Ольгу ніс на руках Іван Макарович. Новоприбулі взяли апаратуру, інструмент, постелі. Позаду плентався Дік.

Коли вибралися з кам'яного лабіринта до всюдихода, в кожного полегшало на серці. Якось краще почу-ває себе людина під сонцем! А тут ще ж і небо незвичайне: на темному оксамиті сяє Сонце, величезний голубу-ватий диск Землі і зорі, зорі… Люди дивилися крізь скельця шоломів на рідну Землю, і звідси вона здавалася ще ріднішою!

Навантажили всюдихід, самі вмостилися в його кузові.

— Еге, — згадав Загорський. — А машина ж несправна! Не заводиться.

— Це, видно, напівпровідники не витримали холоду, — почав міркувати Михайло. — Відкрий он ту кри-шку, так, там зліва…

Справді, виявилось, що місячний мороз наче зубами перекусив напівпровідники. Як тільки їх замінили, мотор одразу запрацював. На місце водія сів Іван Макарович. Обернувся, перерахував скафандри і включив швидкість. Машина рушила, прокладаючи слід у поросі…

Настрій у професора покращав. Тепер він сам почав розмову:

— Уявляєте, друзі, яке це буде велике і справді історичне звершення, коли людство оживить цю планету!

— Так, Іване Макаровичу! Це буде величезна лабораторія Землі…

— І не тільки лабораторія! — гукає професор у мікрофон. — А й велика скарбниця. Тут же стільки міне-ралів… Та й метали, мабуть, є, хоча селеніти їх і не знали. От внесемо в Організацію Об'єднаних Націй проект плану оживлення Місяця — побачите, яке тут будівництво

закипить! — Він кинув погляд на Діка, але той си-дів, наче кам’яний, не обізвався й словом.

Машина мчала беззвучно, то вихоплюючись на пагорби, то обминаючи гори, що лежали, неначе скам’я-нілі гігантські бронтозаври, а пасажири вели розмову про перспективи опанування Місяця, про корисні копали-ни і астрономічні обсерваторії, археологічні розкопки і кам’яні книги.

Проскочили чорну густу тінь в межигір’ї, перед очима розкинувся вже не такий дикий краєвид: око ми-лувала космічна ракета, що срібною голкою вганялася в чорне небо. Трохи лівіше виблискувала й друга, пова-лена вибухом.

— Гарна-таки штука, цей всюдихід! — не втерпів один із прибулих, зіскакуючи з кузова біля ракети.

— А ви взяли? — спитав Загорський.

— Ні. Вистачить і цього. А натомість ми взяли ще двох чоловік.

— Значить, вас прибуло…

— …Шестеро!

— Оце добре, — похвалив Іван Макарович.

Один за одним піднялися по металевих щабелях у кабіну. Поскидали скафандри.

— Отепер здрастуйте, товариші! — Іван Макарович обнімав і цілував кожного. — Поздоровляю вас з ус-пішним перельотом!

П’ятьох Плугар добре знав: це були працівники їхнього інституту, а шостий…

— Де я вас бачив? — зупинився він біля нього. — Мені здається, що ми десь зустрічались…

У веселих очах огрядного чоловіка заграв усміх:

— Так, ми зустрічалися з вами, Іване Макаровичу, напередодні вашого вильоту… Пам’ятаєте? Я — селе-нограф… Приносив топографічний альбом — детальні карти поверхні Місяця…

— А… пригадую! Так вам таки вдалося?..

— Як бачите — прорвався!

— Радий вас вітати тут, на Місяці! — Іван Макарович потиснув селенографу руку.

Радисти настроїли телевізійний передавач, інші члени екіпажу поралися біля мумії.

— А ви ставляйте її перед екраном, — порадив Плугар. — Включайте, Миколо!

— Готово! Увага, увага! Говорить Місяць. Починаємо телевізійну передачу… Ось професор Плугар…

Іван Макарович підійшов до мікрофона і, тамуючи хвилювання, заговорив:

— Здрастуйте, дорогі друзі в усьому світі! Разом з усіма вами зараз ми переживаємо історичний момент: на Місяці розпочалася ера людської цивілізації…

І він розповів про роботу експедиції, глибинне місто, Діка, плани дальших досліджень. Половина експе-диції знову лишиться на довгу ніч на Місяці, а одна ракета повернеться на Землю, щоб доставити сюди все не-обхідне для досліджень, нову апаратуру для добування кисню.

Тим часом товариші підсунули мумію. Широке обличчя селеніта мало серйозний вигляд, тільки колір його був невиразний, але це, очевидно, пояснювалось бальзамуванням.

— Чи ви бачите цю істоту, друзі? Хто ж тепер вагатиметься, що тут не може розквітнути життя? І воно розквітне, якщо народи візьмуться за це, якщо вони рішуче приборкають бізнесменів війни!

Через безодню, що відділяє Місяць од Землі, посилав передавач радіохвилі, а вони ніби на крилах несли хвилюючі Плугареві слова, кидали на мільйони екранів образ селеніта — тремтливий і від того наче живий.